

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Nina Djordjević

Nacionalizem na polju diskurzivnosti

Kosovsko vprašanje in trk nacionalizmov v slovenskem medijskem diskurzu

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Nina Djordjević

Mentor: red. prof. ddr. Rudi Rizman

Nacionalizem na polju diskurzivnosti
Kosovsko vprašanje in trk nacionalizmov v slovenskem medijskem diskurzu

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

Mentorju ddr. Rudiju Rizmanu iskrena hvala za vso strokovno spodbudo, človeško podporo in ustvarjalno svobodo!

Hvala tudi moji posrečeno »netipični« družini za brezpogojno ljubezen in neprecenljive drobce pomoči v najbolj napornih trenutkih – mami za vsa kosila, očimu za vrtna opravila, očetu za razvedrilne zgodbe o fazanih, bratu za intelektualna izzivanja in Mateju za neskončno potrpežljivost.

IZJAVA O AVTORSTVU magistrskega dela

Podpisani/-a Nina Djordjević, z vpisno številko 21070866, sem avtor/-ica magistrskega dela z naslovom: Nacionalizem na polju diskurzivnosti - kosovsko vprašanje in trk nacionalizmov v slovenskem medijskem diskurzu.

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predloženo magistrsko delo izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem poskrbel/-a, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela in je zapisan v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobil/-a vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisal/-a v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatorstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (UL RS, št. 16/07–UPB3, 68/08, 85/10 Skl.US: U–I–191/09–7, Up–916/09–16)), prekršek pa podleže tudi ukrepom Fakultete za družbene vede v skladu z njenimi pravili;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatorstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za družbene vede;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko magistrskega dela ter soglašam z objavo magistrskega dela v zbirki »Dela FDV«.

V Ljubljani, dne 5. 9. 2016

Podpis avtorja/-ice: _____

Nacionalizem na polju diskurzivnosti - kosovsko vprašanje in trk nacionalizmov v slovenskem medijskem diskurzu

V nasprotju s pogostim prepričanjem, da bodo razmah demokracije, globalizacije in širitev vpliva nadnacionalnih institucij izpodrinili tako etnične predsodke kot tudi ideologije nacionalizma ter jih potisnili v koš preživetih oblik kolektivnega povezovanja, elementi nacionalistične zavesti vztrajajo. Nacionalizem je v sodobni družboslovni misli zagotovo eden najbolj ambivalentnih pojmov; je lastnost preteklih in modernih družb, lasten tistim družbenim skupinam, ki želijo uveljavljati nadvlado, kot tudi tistim, ki se želijo osvoboditi podjarmljenja. Mnoštvom teorij in definicij nikoli ni uspelo v celoti zajeti pojma nacionalizma, temveč le njegove pojave. Da bi se izognili pomanjkljivostim, ki jih prinašajo različne konceptualizacije, hkrati pa zajeli značilnosti, ki so skupne vsem oblikam nacionalizmov, je nacionalizem najustreznejše obravnavati kot posebno vrsto diskurza. Nacionalizem kot ideologija nikoli ni dokončno formiran, temveč se oblikuje skozi nenehno tekmo za prevlado pomenov, skozi diskurzivni, s tem pa tudi ideološki boj za »oblast«.

Eno izmed vplivnejših »pomenskih bojišč« je medijski diskurz, ki ima moč doseganja množic. Množični mediji igrajo pomembno vlogo pri reprezentacijah družbene realnosti in spreminjanju ali reprodukciji odnosov moči v družbi. Za analizo je medijski diskurz zanimiv, saj je pomemben vir človekovega znanja in orientacije v svetu, njegovih stališč in vrednot. Mediji so tudi polje, na katerem se nacionalizmi bojujejo za prevlado svoje interpretacije sveta in za doseg množic. Mediji kot posrednik med civilno družbo oz. državljani na eni strani in oblastno-političnimi strukturami na drugi nastopajo kot pomembni akterji v družbenem, torej tudi političnem prostoru ter vplivajo na rezultate političnega procesa. Ideologija nacionalizma je skozi desetletja dodobra »obvladala« medijski diskurz in prevzela njegove sodobnejše, bolj civilizirane, neočitne, subtilne, prikrite oblike. Te lahko velikokrat razkrijemo le mimo dobesednih pomenov, z interdisciplinarno, s kritično in poglobljeno diskurzivno analizo.

V nalogi se zato opiramo na kritično diskurzivno analizo (KDA), ki je interdisciplinarni teoretsko-metodološki okvir, katerega namen je kritično opredeljevanje do analiziranih besedil in raziskovanje subtilnih, posrednih pomenov, ki ustvarjajo družbeni konsenz. KDA razume odnos med jezikom in družbo kot notranji in dialektičen ter ga kot takšnega tudi obravnava – znotraj družbe. Njen namen je v temelju aktivističen, saj opozarja ne neenake odnose moči in zato deluje kot oblika družbene intervencije.

S KDA bomo dekonstruirali slovenski politično-medijski diskurz o etničnem konfliktu na Kosovu med letoma 1998 in 2008. Desetletno obdobje ni izbrano naključno, v tem času so prelomni dogodki spremenili demografsko in politično podobo Kosova. Osredinili se bomo predvsem na koncept neodvisnosti Kosova, ki so ga različni diskurzi različno pomensko polnili. Ločimo lahko vsaj dva, zagovorniškega in nasprotujočega. Da sta srbski in albanski politični diskurz za potrebe lastnega nacionalizma instrumentalizirala večino »svojih« medijev, je bilo že dokazovano v mnogih raziskavah. Analiz antagonističnega trka teh dveh nacionalizmov v slovenskem prostoru pa je malo, še posebej takšnih, ki bi šli prek »idej« o Veliki Srbiji ali Veliki Albaniji in posvetili raziskovalno pozornost tudi vplivu slovenskega nacionalizma na poročanje o kompleksnem kosovskem vprašanju, v katero Slovenija ni bila neposredno vpletena, a je bila z njim politično in zgodovinsko povezana.

Ključne besede: nacionalizem, diskurz, mediji, kritična diskurzivna analiza, Kosovo.

Nationalism in the Field of Discursiveness - The Kosovo Issue and Clash of Nationalisms in Slovenian Media Discourse

Contrary to the common belief that the expansion of democracy, globalisation and growing impact of supranational institutions would supersede both ethnic prejudice and nationalist ideologies and consign them to the dustbin of outdated forms of collective integration, elements of nationalist consciousness persist. In contemporary social science thought, nationalism is definitely one of the most ambivalent concepts; it is a trait of past and modern societies, and a characteristic of the social groups that want to dominate and those that want to liberate themselves from being dominated. The myriad of theories and definitions have never managed to entirely capture the notion of nationalism, only its manifestations. To avoid the traps of different conceptualisations yet still capture the characteristics shared by all forms of nationalisms, it is most adequate to consider nationalism as a special kind of discourse. Nationalism as ideology is never fully formed; instead it is shaped through a perpetual race for dominant meanings, through a discursive struggle for »power«.

One of the more influential “battlefields of meaning” is media discourse, which has the power of reaching the masses. The mass media play an important role in representing social reality and altering or reproducing power relationships in the society. Media discourse is worth analysing as it is an important source of man’s knowledge and orientation in the world, his beliefs and values. The media represent a field where nationalisms are battling it out for dominance of their interpretation of the world and for reaching the masses. The media, as intermediaries between civil society or citizens on one hand and political power structures on the other, appear as important players in the social, and hence also political sphere and influence the results of the political process. Through the decades, nationalist ideology has “mastered” media discourse and taken over its more modern, civilised, non-obvious, subtle, covert forms. These can often only be uncovered by deviation from their literal meanings, by means of an interdisciplinary, critical and in-depth discourse analysis.

This thesis therefore relies on critical discourse analysis (CDA), which is an interdisciplinary theoretical and methodological framework which takes a critical stance towards analysed texts and to examine the subtle, indirect meanings that make up social consensus. In CDA the relationship between language and society is seen as internal and dialectical and is treated as such – within society. Its purpose is fundamentally activist for it highlights unequal power relationships and therefore acts as a form of social intervention.

In the thesis we will use CDA to deconstruct Slovenian political media discourse on the ethnic conflict in Kosovo between 1998 and 2008. The ten-year period was not randomly selected; it was a period when watershed events changed the demographic and political face of Kosovo. We will focus particularly on the concept of Kosovo independence, which was infused with different meanings in different discourses. At least two can be singled out, advocating and opposing. That Serbian and Albanian political discourses instrumentalised most of their media for the needs of their nationalisms has been explored in a number of studies. However, there have not been many analyses in Slovenia of the antagonistic clash of two nationalisms, especially analyses that would look beyond the ideas of Greater Serbia or Greater Albania and instead focus on the influence of Slovenian nationalism on the reporting on the complex situation in Kosovo, in which Slovenia was not directly involved but to which it was politically and historically linked.

Key words: nationalism, discourse, media, critical discourse analysis, Kosovo

KAZALO

SEZNAM KRATIC.....	9
1 UVOD.....	10
2 TEKMUJOČI KONCEPTI NACIONALIZMA	13
2.1 TEORETSKI PRISTOPI K RAZISKOVANJU NACIONALIZMA	14
2.2 DUALIZMI IN PROTISLOVJA.....	18
2.2.1 Vidni in nevidni nacionalizem	19
2.2.2 »Naš« patriotizem in »njihov« nacionalizem	20
2.2.3 Nacionalizem je	22
3 KONSTITUTIVNI ELEMENTI NACIONALIZMA SKOZI PRIZMO DISKURZA	24
3.1 DISKURZ KOT KONSTITUTIVEN IN KONSTITUIRAN DEL DRUŽBE	24
3.2 »MEJE MOJEGA JEZIKA SO MEJE MOJEGA SVETA«	26
3.3 ETNIČNO JEDRO	27
3.3.1 Miti o skupnem izvoru	31
3.3.2 Nacionalizem kot religija in metaforično sorodstvo	32
3.4 OD ETNIJE DO NARODA.....	33
3.5 CILJ NARODA JE DRŽAVA, CILJ DRŽAVE JE NAROD	35
3.5.1 Država, nacionalizem in »drugi«.....	37
3.6 NACIONALNA IDENTITETA, TO SEM JAZ.....	38
3.7 NACIONALIZMI IN IDEOLOGIJE	41
3.8 HEGEMONSKE IGRE NA POLJU NACIONALIZMOV	42
4 OBLASTNI BOJI SKOZI MEDIJSKI DISKURZ	45
4.1 MEDIJI KOT ENAKOPRAVEN AKTER POLITIČNEGA PROCESA	46
4.1.1 Množična komunikacija kot pogoj nacionalizma.....	47
4.2 MEDIJSKI DISKURZ V SLUŽBI DRUŽBENE MOČI.....	49
4.2.1 Od rutinirane rabe konvencij do reprodukcije ideologij.....	50
4.2.2 Preiskovalno novinarstvo je mrtvo, živela svoboda trga!.....	52
4.2.3 Kdo podaja interpretacije realnosti?.....	54
4.3 S KRITIČNO ANALIZO DISKURZA DO DRUŽBENE INTERVENCIJE.....	56
5 KRITIČNA DISKURZIVNA ANALIZA.....	58
5.1 TEORETSKE PREMISE KRITIČNE DISKURZIVNE ANALIZE	59
5.1.1 Kritična diskurzivna analiza kot oblika družbene intervencije	59
5.1.2 Odnos med jezikom in družbo je notranji in dialektičen.....	60

5.1.3	Če je jezik del družbe, ga moramo tako tudi analizirati	60
5.1.4	Do ideološke socializacije prek rabe diskurza.....	61
5.1.4.1	<i>Faircloughovo razumevanje ideologij</i>	62
5.2	TRIDIMENZIONALNI MODEL NORMANA FAIRCLOUGHA.....	63
5.2.1	Analiza besedila	65
5.2.2	Analiza diskurzivnih praks	66
5.2.2.1	<i>Dopolnitev KDA z diskurzivno teorijo Laclauja in Mouffove</i>	68
5.2.3	Analiza družbenih praks.....	70
5.2.3.1	<i>Zaledne vednosti kot vezni člen med diskurzivnimi in družbenimi praksami</i>	71
6	KOSOVO NA PRESEKU.....	74
6.1	OD ILIROV PREK SLOVANOV ALI KDO IMA VEČJO ZGODOVINSKO PRAVICO	76
6.2	DESET LET NAPETOSTI, KONFLIKTOV IN KRHKEGA PREMIRJA	82
6.3	NA STIČIŠČU TREH NACIONALIZMOV	87
6.3.1	Srbski nacionalizem	88
6.3.2	Albanski nacionalizem	91
6.3.3	Slovenski nacionalizem.....	94
7	ANALIZA DISKURZA O KOSOVSKEM VPRAŠANJU	97
7.1	NEODVISNOST KOSOVA KOT PRAZNI OZNAČEVALEC V PRIMEŽU »EVROPSKEGA NAPREDKA« IN »BALKANSKEGA NAZADNJAŠTVA«.....	99
7.1.1	Estetizacija »proevropske« in demonizacija »balkanske« politične usmeritve.....	102
7.1.1.1	<i>Srbski »naši« in srbski »drugi«</i>	102
7.1.1.2	<i>Albanski »naši« in srbski »drugi«</i>	110
7.1.2	Ko je zagovorniški diskurz ogrožen	118
7.2	EKVIVALENČNE VERIGE LEBDEČIH OZNAČEVALCEV	124
7.2.1	Čigavo nasilje je manjše zlo?	125
7.2.1.1	<i>Pogrom nad nealbanskim prebivalstvom in sakralnimi objekti marca 2004</i>	128
7.2.2	Ali lahko med neodvisnostjo, stabilnostjo in evropsko perspektivo postavimo enačaj?	134
8	SKLEP.....	140
8.1	PREVERJANJE HIPOTEZ.....	141
8.2	ANALITIČNI POMISLEKI IN PREDLOGI	146
8.3	NA KONCU RAZISKOVALNE ULICE	147
9	LITERATURA	149

Priloga: Seznam besedil, analiziranih v nalogi

SEZNAM SLIK IN TABEL

Slika 5.1: Shematični prikaz Faircloughovega tridimenzionalnega modela KDA..... 65

Tabela 6.1: Deduktivno sklepanje z lastnosti predsedniških kandidatov na prazni označevalec neodvisnost Kosova..... 108

SEZNAM KRATIC

CESID – Centar za slobodne izbore i demokratiju

FAIR – Fairness and Accuracy in Reporting

ICTY – International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia

KDA – kritična diskurzivna analiza

MIP RK – Ministarstvo inostranih poslova, Republika Kosovo

NATO – North Atlantic Treaty Organization

NRB – Nacionalna raziskava branosti

OVK – Osvobodilna vojska Kosova

OVSE – Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi

OZN – Organizacija združenih narodov

RIK RS – Republička izborna komisija Republike Srbije

SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika

UNHCR – United Nations High Commissioner for Refugees

UNMIK – United Nations Interim Administration Mission in Kosovo

VS OZN – Varnostni svet Organizacije združenih narodov

1 UVOD

Raziskovalni interes za diskurzivno plat nacionalizmov je vzniknil na stičišču čedalje pomembnejše vloge diskurza v družboslovju in čedalje glasnejših pozivov k interdisciplinarnemu povezovanju znanj. Predvsem pa ga je spodbudilo zavedanje, da je v globalizirani družbi skoraj vse povezano z vsem. Nacionalizem je eden najbolj raziskovanih družbenih pojavov, a vendar še danes, 250 let od prve rabe tega pojma, ni enotne definicije, s katero bi zajeli vse njegove pojavne oblike in dosegli zadovoljivo raven teoretskega konsenza. Teoretiki in kritiki nacionalizma se načelno strinjajo vsaj o nečem. Nacionalizem je pojem nasprotij. Med najočitnejša sodi že njegovo priročno ločevanje na »naš« patriotizem, ki je le nedolžen izraz nacionalnega ponosa ali narodnega prebujenja, in na »njihov« nacionalizem, ki je vedno stvar agresije, samovolje in iracionalnega. Nezmožnost preteklih in sodobnih družb za samorefleksijo ostaja edina stalnica tega hitro spreminjajočega se pojava.

Ker izhajamo iz stališča, da se nacionalizmi oblikujejo, utrjujejo, reproducirajo in modificirajo v stiku z drugimi, nas v nalogi zanima predvsem, kako se razrešuje antagonizem teh nasprotujočih si interpretacij sveta; kako se hegemonistični boj za primat nad pomeni in njihovo prevlado, s tem pa tudi za obvladovanje družbene moči, kaže na diskurzivni ravni. Za študijo primera smo izbrali kosovsko vprašanje v slovenskem medijskem prostoru med letoma 1998 in 2008, ki ga v skladu z opredelitvijo nacionalizma kot vrste diskurza in s premisami izbrane kritične diskurzivne analize raziskujemo na treh ravneh; na ravni besedila, diskurzivnih praks in družbenih praks. Zakaj analiza srbsko-albanskega konflikta v slovenskem medijskem diskurzu? Da sta srbski in albanski politični diskurz za potrebe lastnega nacionalizma instrumentalizirala večino »svojih« medijev, je bilo dokazovano v mnogih raziskavah. Malo pa je analiz, ki bi boj za obstanek in prevlado teh dveh interpretacij »narodovega blagra« raziskovale v mediju tretje države, še posebej takšne, ki jo z drugima dvema na eni strani družijo, na drugi pa razdvaja skupna zgodovina.

V nalogi nas vodi več raziskovalnih vprašanj. Na primer: katere so bile politične zahteve albanske in srbske strani in kako se je mednarodna skupnost opredelila do obojih; kateri nacionalizem, srbski ali albanski, je bil v hegemonističnem boju uspešnejši; kakšno stališče je v reševanju konflikta zavzela slovenska politika; kakšno vlogo je imel slovenski medijski

diskurz pri interpretacijah kosovske krize; ali je slovenski nacionalizem, zaznamovan z izkušnjo uveljavljanja pravice do samoodločbe v nekdanji skupni državi, vplival na politična stališča Slovenije o reševanju kosovskega vprašanja? Izhajajoč iz raziskovalnih smernic in stališča, da je nacionalizem ideološko gibanje, ki preko diskurza postavlja zahteve za dobro in v imenu naroda (Tiryakian in Nevitte 1991, 282) ter si prizadeva za pridobitev ali ohranitev avtonomije, enotnosti in identitete obstoječega ali potencialnega naroda (Smith 1991, 21), želimo v delu preveriti naslednji hipotezi:

Hipoteza 1: V slovenskem politično-medijskem diskurzu se je ob poročanju o kosovskem vprašanju zgodil trk srbskega, albanskega in slovenskega nacionalizma.

Hipoteza 2: Slovenski politično-medijski diskurz je pri poročanju o kosovskem vprašanju zavzel razmeroma enostransko, zagovorniško pozicijo.

Magistrska naloga je razdeljena na pet konceptualnih delov, v katerih se ločeno lotevamo pojmov in praks, ki se v realnosti sicer tesno vpenjajo drug v drugega. V prvem delu (drugo in tretje poglavje) osvetljujemo teoretske pristope in razumevanja nacionalizma. Podrobneje analiziramo njegove konstitutivne elemente in odkrivamo njihovo diskurzivno plat. Kot temeljne sestavine nacionalizma izpostavljam etnično jedro, jezik kot sistem znakov in pomenov, kontinuiteto med etnijo in narodom ter njuno razmerje do države. Posebno pozornost pa posvečamo pojmom ideologije in hegemonije, v katerih se skriva mobilizacijska moč nacionalizma kot interpelacijske prakse (Althusser 1971, 173).

V drugem delu naloge (četrto poglavje) odpiramo polje medijskega diskurza, ki ga po Althusserju razumemo kot enega izmed najvplivnejših ideoloških aparatov države (Althusser 1971), preko katerega različni subjekti uveljavljajo svoje interese. Mediji so eno vplivnejših »pomenskih bojišč«, ki imajo moč doseganja množic. Z lastnimi profesionalnimi konvencijami, praksami in normativi, nenazadnje tudi osebnimi stališči ubesedovalcev dogodkov, tj. novinarjev in urednikov, vplivajo na to, o čem bomo mislili in kakšen odnos bomo imeli do predmeta ubesedovanja. Zato v nalogi problematiziramo nekatere konvencije novinarskega sporočanja, kot so izbor dogodkov in jezikovnih sredstev, objektivnost sporočanja, vdor tržne logike, izginjanje medijskega pluralizma, hibridizacija žanrov itd.

V tretjem delu naloge (peto poglavje) predstavljamo teoretsko-metodološki okvir, s katerim v nadaljevanju analiziramo trk nacionalizmov na ravni diskurza. Za temeljni pristop smo izbrali kritično diskurzivno analizo Normana Fairclougha, ki utemeljuje raziskovanje diskurza na treh ravneh, na ravni besedila, diskurzivnih praks in družbenih praks. Faircloughov analitični model deloma dopolnjujemo z Laclaujevo in Mouffovo diskurzivno teorijo, ki v središče postavlja neskončen proces fiksacije pomenov in oblikovanja pomenskih verig ekvivalenc. V nabor praktičnih orodij za analizo jezika pa bomo vključili še orodja nekaterih drugih teoretikov, kot so van Dijk, Fowler, Halliday itd.

V četrtem delu naloge (šesto poglavje) je kratek oris zapletenega zgodovinskega odnosa med Srbi in Albanci na območju današnjega Kosova, ki že ob površnem pregledu pokaže, da je bil etnični konflikt med tema narodoma veliko bolj kompleksen, kot je bil pogosto predstavljen javnosti. Na tem mestu izpostavljamo tudi nekaj značilnosti vseh treh nacionalizmov, ki bodo predmet besedilne analize, tj. srbskega, albanskega in slovenskega.

V petem delu naloge (sedmo poglavje) z orodji in s teoretskimi premisami kritične diskurzivne analize dekonstruiramo slovenski politično-medijski diskurz. V nabor smo zajeli 117 člankov treh slovenskih dnevnikov z najvišjo naklado, Dela, Dnevnika in Večera, ter prepis izredne seje državnega zbora pred glasovanjem slovenskih poslancev o priznanju kosovske neodvisnosti. Središče našega zanimanja je antagonistično razmerje treh nacionalizmov v odnosu do kosovskega vprašanja. Skozi prerez izbranih diskurzivnih dogodkov odkrivamo poskuse nasprotujočih si diskurzov, da bi zasidrali pomene objektov, subjektov in razmerij med njimi ter tako obvladali polje družbenega.

Vsebino magistrske naloge od začetka do konca vodita dve vzporedni želji. Prvič, da bi podrobneje raziskali teoretično ozadje antagonizma nacionalizmov in njihovih interpretacij sveta, ko slednje na križišču pomenov trčijo druga ob drugo. In drugič, da bi skozi nekakšno družbeno intervencijo (Fairclough 1995) razkrili tisto, kar je bilo v poročanju o kosovskem konfliktu spregledano, namenoma zamolčano ali celo potvorjeno. Navadno s ciljem, da bi bile pomenske kolizije obvladane, interpretacije sprejete kot zdravorazumske, odnosi moči pa ustoličeni kot naravno stanje zgodovinske pravičnosti. Takšna »nebeška kraljestva« so skoraj vedno rasla na pogorišču usod »malih« ljudi.

2 TEKMUJOČI KONCEPTI NACIONALIZMA

Nacionalizem je v sodobni družboslovni misli zagotovo eden najbolj ambivalentnih pojmov. Vsebuje številna protislovja in množstvo pojavov, ki jih le težka spravimo na skupni imenovalc. Skozi svojo ne tako dolgo zgodovino¹ je bil orodje v rokah zagovornikov tako imperializma kot protiimperializma. Spretno je krmaril med argumenti za zatiranje in omejevanje svobode na eni strani ter priložnostmi za osvoboditev na drugi. V imenu nacionalizma in njegove »milejše različice« – patriotizma so »države praviloma upravičevale svojo oblast nad telesi in duhom njihovih državljanov« (Rizman 2014, 197). In čeprav v zgodovini ni večje laži od te, ki jo je zapisal antični rimski pesnik Horac: »Sladko in častno je umreti za domovino« (*prav tam*), so bile prav v njenem imenu med prvo in drugo svetovno vojno storjene nedoumljive grozote nad človeštvom, zaradi česar je nacionalizem postal sinonim za nasilje in nečlovečnost, a je hkrati pomenil žarek upanja za tiste družbene skupine, ki so si prizadevale tako za osnovno preživetje kot za pravičnejši družbeni red (Alter 1991, 221–223).

Nacionalizma prav zaradi njegove raznolikosti ni mogoče ujeti v steklenico in za vekomaj zapečatiti. V vsakem zgodovinskem obdobju se prilagodi novim razmeram in si tako zagotovi preživetje. Tej amorfnosti sledi tudi Alterjeva misel, da »nacionalizem kot tak ne obstaja, obstaja le kot množstvo pojavov, ki jih s to besedo označujemo. Ali z drugimi besedami, primerneje je govoriti o nacionalizmih v množini kot pa o nacionalizmu v ednini« (1991, 222).

K zmedi prispevajo parcialno obravnavanje tega fenomena, različni, mnogokrat diametralno nasprotni pogledi, pa tudi jezikovne težave, ki jim gre pripisati del vzroka za slabo poznavanje nacionalizma in konfuznost pri njegovem raziskovanju, saj pri definicijah pojmov etnija, etničnost, narod, nacija, nacionalizem, nacionalna država itd. vlada prava »jezikovna džungla« (Rizman 1991). Zdi se, kot da je definicij teh pojmov toliko, kolikor je njihovih avtorjev. Rizman je združil številne poglede v nekaj definicij, ki sicer, kot pravi, niso idealne, a v družboslovni misli pridobivajo naklonjenost, zato jih uvodoma

¹ Začetke sodobnega nacionalizma naj bi bilo moč najti v poznem 18. st. v Zahodni Evropi in Severni Ameriki, od koder se je razširil po vsem svetu. Izraz »nacionalizem« je prvi uporabil Johann Gottfried Herder v svojem delu leta 1774, v splošno jezikovno rabo pa je prišel sredi 19. st. (Alter 1991, 221–223).

izpostavljam. **Etnične skupine** so po Webbru potencialni narodi, ki dobro vedo, kaj niso. Ko se zavedo, kaj so, postanejo narod. »Zavest o etnični solidarnosti se pojavi mnogo prej, preden je mogoče govoriti o narodih« (1991, 18). Drugače povedano je **narod** samozavestna etnična skupina oz. politično ozaveščena etnija, ki si lasti pravico do državnosti. Ideologijo, ki postavlja to zahtevo, pa označujemo z **nacionalizmom**. **Nacionalna država** je država, ki jo sestavlja en sam narod oz. nacija. **Mnogonacionalno državo** sestavljata dva ali več narodov. **Mногоetnično državo** pa tvorita dve ali več etnij, ki pa (še) ne izražajo zahteve po državnosti (*prav tam*).

Ne le množstvo definicij, raznolikost in zapletenost tega pojava, temveč tudi številne dihotomije v razumevanju pojava nacionalizma so tiste, ki odpirajo nove raziskovalne pristope. Sindrom diametralnih nasprotij je zajel skoraj vse faze nacionalizma; od njegovega vzroka, namena, delovanja, pa vse do posledice. Zagotovo pa je nacionalizem izjemno močna politična sila, ki je v zadnjih dveh stoletjih mnogo bolj kot ideje svobode, demokracije ali katerekoli druge ideologije vplivala na razvoj evropske in svetovne zgodovine (Alter 1991, 221). Nič ne kaže, kot se v sodobnem času in ob vseh obrazih globalizacije radi prepričujemo, da je pred nami »konec dobe nacionalizma« in da bo nacionalno identiteto zamenjala katera izmed bolj globalnih. »Zavest o narodnosti / .../ je v resnici najbolj univerzalno veljavna vrednota političnega življenja danes« (Anderson 1998, 11).

Preden se lotimo opredelitev nacionalizma, moramo zato vsaj v grobem postaviti konceptualni okvir in na kratko ločiti med pojmi, ki jih nacionalizem povezuje, in številnimi pristopi k raziskovanju nacionalizma, ki postavljajo v ospredje njegove različne lastnosti in funkcije.

2.1 TEORETSKI PRISTOPI K RAZISKOVANJU NACIONALIZMA

Raziskovanje nacionalizma je spodbudilo nastanek nepreglednega števila teorij in definicij, ki pa jim nikoli ni uspelo v celoti zajeti tega pojma, temveč zgolj njegove pojave, preko katerih se je nacionalizem uveljavljal v politiki in zgodovini od 18. stoletja dalje. Pri tako kompleksnem pojmu je zato na mestu opozorilo, da bo raziskovalec prej ali slej našel tisto, kar išče. »Izbira analitične perspektive ali 'raziskovalnih hipotez' nikoli ni nedolžno

dejanje,« na razlike v epistemološkem pristopu lahko vplivata tudi izbira terminologije in ključnih konceptov, ki usmerjajo raziskovanje ter se odražajo v naravi izsledkov (Eriksen 2002, 177). Ker se tako v teoriji kot praksi nenehno pojavljajo nove, mestoma hibridne manifestacije nacionalizma, velja upoštevati, da sta pri definiranju tega fenomena pomembna tako znanje raziskovalca kot tudi teža, ki jo ta pripiše posamezni »sestavini« (Alter 1991, 224).

Ne le naklonjenost posameznim »sestavinam«, tudi zdravorazumske predpostavke o nacionalizmu, ki se jih posameznik s težavo otrese in so navzoče tudi v znanstvenem raziskovanju, močno vplivajo na to, katere interpretacije in definicije nas bodo prepričale, in katere ne. Hearn (2006, 6–7) našteva le nekatere izmed predpostavk, iz katerih ljudje izhajamo in ki pogosto usmerjajo raziskovalni naboj. Nacionalizem je v svojem temelju **občutek**, »sestavljen iz strasti, čustev in razpoloženj«. Izhaja iz subjektivnih izkušenj in je iracionalen ali vsaj ne-racionalen. Nacionalizem je tudi **identiteta**, saj deluje kot princip vključevanja in izključevanja oz. umeščanja sebe in »drugih« v družbeni svet, s čimer uresničuje osnovno človekovo potrebo po kategoriziranju subjektov in samodefiniranju v odnosu do drugih. Nacionalizem je tudi **ideologija**, saj zastopa splet prepričanj o svetu, ki naj bi bil naravno sestavljen iz med seboj različnih narodov. V nasprotju z zgornjimi pojmi, ki so z raziskovalnega vidika neoprijemljivi in izmuzljivi, pa nacionalizem kot **družbeno gibanje** zajema konkretne družbene aktivnosti in množično organiziranje ljudi za doseg skupnih ciljev. Hearn izpostavlja še vidik nacionalizma kot **historičnega procesa**, ki ima lokalizirane začetke v Evropi, a se je razširil po celem svetu. Ko nacionalizem zavzame obliko ideologije, družbenega gibanja in historičnega procesa, ga lahko tesno povežemo s procesom modernizacije, pri čemer izgubi svoj emotivni naboj in zaseda bolj družbeno funkcionalno vlogo. Če strnemo, je nacionalizem lahko vse od naštetega, odvisno od proučevane situacije.

Ob nujni redukciji množstva pristopov, ki poudarjajo različne vidike, izpostavljam Breuillyevo (1982) razvrstitev teorij nacionalizma, ki je po Rizmanovem prepričanju »najbolj prepričljiva identifikacija teoretskih razlag« (1991, 27–31).

Kot prvega izpostavljam **nacionalističen pristop**, ki bi ga sicer težko označili kot teorijo. Nacionalisti so svoje definicije nacionalizma podrejali končnemu cilju vseh narodov, tj.

realizaciji zahteve po samostojnosti, ki so si jo tudi prizadevali doseči s pomočjo teoretičnih in političnih orodij. Na stran so bile potisnjene vse druge identitete, zagovarjali pa so vdanost eni sami ter si »vseskozi prizadevali spraviti nacionalno identiteto pod ideološki pokrov nacionalne države« (Rizman 2008, 171). Pri mnogih definicijah naroda in nacionalizma, ki so izhajale iz nacionalističnega pristopa, je več kot očitno, da so »navijale« za svoj narod. V teh definicijah se drugi narodi niso mogli prepoznati, v skrajnih primerih pa so drugim narodom celo zanikale njihovo pravico do obstoja.

Komunikacijski pristop ima to prednost, da je »razbremenjen vnaprejšnjega ideološkega podlaganja in instrumentalizacije naroda. Na narod gleda kot na razvit sistem notranjih komunikacij, ki proizvajajo občutek skupne identitete« (Rizman 1991, 28). Čeprav komunikacijski pristop po Breuillyu ne zmore pojasniti, kako in zakaj nacionalistične doktrine sploh nastajajo in zakaj imajo tako velik vpliv na ljudi, pa po drugi strani ponudi odgovor na vprašanje, **kako je mogoče z nacionalističnim razpoloženjem »okužiti« ljudi in kako nacionalizem mobilizira tako posameznike kot tudi množice.**

Marksistični pristop v nasprotju s komunikacijskimi teorijami postavlja v osrčje proučevanja konflikt, a žal ne preseže svojega ozkega pogleda in zavezanosti teoriji razrednega boja. Marksizem je tako »podcenil moč, s katero razpolaga jezik nacionalizma« (Rizman 1991, 29). Ne le, da nacionalizem ni vpet v razredni boj, celo nasprotuje mu, saj se je nacionalizem zasedel v prav vseh družbenih razredih. Po drugi strani pa je mestoma takšen pristop celo sam nacionalističen.² Teorijam ekonomskega izkoriščanja, ki vidijo v nacionalizmu predvsem reakcijo na podrejeni položaj etničnih skupin«, v najboljšem primeru uspe dokazati, da ekonomski razlogi »lahko delujejo kot katalizator, kot element zaostrovanja mednacionalnih napetosti«, ne pa tudi kot nujni predpogoj etnonacionalnih konfliktov, čeprav se zagovorniki teh teorij radi poslužujejo stavka »Številke govorijo same!« (Connor 1991, 301–307). Walker Connor, kritik ekonomskih teorij nacionalizma, v svojem teoretičnem prispevku predstavi številne primere nacionalizmov, ki nikakor ne govorijo v prid teorije ekonomskega izkoriščanja, četudi statistika kdaj dejansko kaže neenak ekonomski položaj skupin. Prav nasprotno je zgodovina velikokrat pokazala

² Glej Greenfeld Liah. 1991. Nacionalizem in razredni boj: dve sili ali ena? V Študije o etnonacionalizmu. ur. Rizman, Rudi. 319–344. Ljubljana. Krt.

primere, ko se je nacionalizem razmahnil v skupinah, ki so bile ekonomsko bistveno boljje pozicionirane od npr. dominantne etnonacionalne skupine v državi.³

Ena od velikih nevarnosti razlag nacionalizmov z ekonomskimi statistikami je tudi, da bodo nakazovale dosti več, kot pa dejansko pomenijo (Connor 1991, 297–317). Kot pravi Connor, je težnjo po izpostavljanju gospodarskih razlogov kot temeljev etnonacionalnih napetosti mogoče razumeti kot tendenco po zamenjevanju zunanjih značilnosti naroda z bistvenim, tj., da je bistvo naroda psihološko, oz. kot pravi Weber, da zavest naroda izvira iz mita o skupnem poreklu (1991, 298). »Čeprav torej boj poteka kot gospodarski ali jezikovni, je problem v osnovi rezultat dveh ločenih skupinskih identitet in vprašanja o pravici ene od skupin, da vlada drugi. Odpravite gospodarsko neenakost ali pa jo obrnite – konflikt bo ostal. Odpravite etnonacionalno vprašanje in konflikt bo izginil, čeprav se bo gospodarska neenakost med regijami ohranila« (Connor 1991, 308).

Psihološki pristop poudari pomen potrebe ljudi po identifikaciji s skupinami. V času vsesplošnih družbenih, političnih, ekonomskih in še kakšnih premikov, ko obstoječa identiteta več ne opravi svoje naloge, se pri ljudeh pojavi »potreba po novi identiteti, ki jo relativno hitro lahko nadomesti prav nacionalizem« (Rizman 1991, 30). Vlogo ponudnika nove identitete navadno prevzame inteligenca, ki se povzpne do voditeljskega mesta in je zato, ne glede na to, kaj nacionalizem prinese etnonacionalni skupini, tudi statusno in materialno motivirana. Razlog, da je nacionalizem pri zasedanju vloge nove identitete bistveno uspešnejši kot npr. socializem ali liberalizem, pa tiči v dejstvu, da nacionalizem na prvo mesto, pred vsemi ostalimi, postavlja ravno kulturno identiteto. »Križa in izguba identitete sta morda glavni karakteristiki moderne družbe, zato spet ne sme presenečati, da se k terapijam, ki jih ponuja ideologija (etno)nacionalizma, zateka bistveno več individualnih in kolektivnih oseb kot pa k drugim univerzalističnim doktrinom« (Rizman 1991, 31).

Podobno kot psihološki tudi **funkcionalni pristop** »opozarja na funkcionalno vlogo nacionalizma pri prehodu iz tradicionalne identitete k moderni. Nacionalizem se v takšni situaciji ponudi kot varen vodič iz družbene krize« (Rizman 1991, 31). To funkcijo

³ Med takšne primere sodijo npr. nacionalizmi Baskov in Kataloncev v Španiji ali Slovencev in Hrvatov v Jugoslaviji, saj so ti narodi oz. republike uživale nedvomno gospodarsko prednost pred politično dominantno večino, a je bilo njihovo nezadovoljstvo čedalje večje, nacionalizem pa čedalje močnejši (Connor 1991).

nacionalizma sociologi pogosto označujejo kot »religijo modernizacije«, pri čemer ima ta dvojno funkcijo, tj. pomoč pri prihodu iz družbene krize in pomoč pri ustvarjanju nove stabilnosti.

Tiryakian in Nevitte denimo razumeta nacionalizem kot »temeljno potezo modernizacije«, pri čemer ne vidita nacionalizma le kot politični odziv v imenu naroda, temveč tudi kot politično sredstvo modernizacije, preko katerega se izražajo zahteve v imenu naroda, ki hoče pospešiti modernizacijo s kolektivno dejavnostjo. Njuna tipologija nacionalizmov temelji na nizu dveh odnosov: navzven in navznoter. Prvi temelji na odnosu ene države do drugih, drugi pa na odnosu prebivalstva do centra nacionalne države (1991, 282).

V nadaljevanju bomo skušali kombinirati dva pristopa; socialnopsihološki pristop k obravnavi nacionalizma ter komunikacijski pristop k raziskovanju delovanja nacionalizma, pri čemer bomo poskusili izpostaviti diskurzivne lastnosti tega pojma.

2.2 DUALIZMI IN PROTISLOVJA

Kljub številnim teorijam, pristopom in pogledom na nacionalizem se danes, približno 250 let po tem, ko je bil pojem prvič uporabljen, še vedno prepiramo, kaj nacionalizem sploh je, od kod izvira, kaj predstavlja in kakšni so njegovi učinki. Tudi v svetu znanosti, ki se z raziskovanjem nacionalizma aktivno ukvarja že vsaj od 70-ih let 19. stoletja, ni niti enotnega mnenja, kaj šele absolutnega soglasja o splošno sprejemljivi definiciji, zato na znanstveno-raziskovalnem terenu ostajajo le »tekmujoči koncepti nacionalizma«⁴.

Kljub raznolikosti pristopov in definicij je mogoče na skupni imenovalci postaviti nekatere sestavine oz. obeležja nacionalizma. Alter navaja naslednje: »zavest o edinstvenosti oz. posebnosti neke skupine ljudi, še posebej glede na njihovo etnično, lingvistično ali religiozno homogenost; poudarjanje skupnih sociokulturnih vedenjskih norm in zgodovinskega spomina; občutek skupnega poslanstva; prezir in sovrašstvo do drugih narodov/ljudstev (rasizem, ksenofobija, antisemitizem)« (*prav tam*).

⁴ Besedno zvezo »tekmujoči koncepti nacionalizma«, ki je tudi naslov tega poglavja, prevzemamo iz istoimenskega naslova izvirnega znanstvenega članka dr. Damjana Mandelca, saj menimo, da najboljše opredeli številne konceptualne dihotomije in poskuse, da bi pojem nacionalizma »stisnili« v enoten teoretski okvir.

Nacionalizem v strokovni literaturi, še bolj pa v praksi, ostaja pojem nasprotij. Zanj mnogokrat velja delitev »mi–oni«, delitev na t. i. pozitivni (»naš«) in negativni (»njihov«) nacionalizem, pa tudi delitev na manifestacije nacionalizma, ki to so, in tiste, ki po prevladujočem prepričanju to niso oz. so zgolj »nedolžen in koristen izraz nacionalnega ponosa«. Zaradi takšnih konceptualizacij, ki gredo vedno v prid »nam« v primerjavi z »njimi«, je nujno treba izpostaviti nekatera diametralna nasprotja, ki prevevajo pojem nacionalizma in njegove »derivate«.

2.2.1 Vidni in nevidni nacionalizem

Esencialistične oz. klasične teorije namenjajo velik del raziskovalnega navora najočitnejšim razdiralnim in vsesplošno sprejetim – lahko bi rekli tudi popularnim – definicijam nacionalizma. V klasičnih teorijah najdejo svoje mesto predvsem ekstremni primeri nacionalizmov in nacionalnih gibanj, v ospredju proučevanja pa so predsodki, nestrpnost, občutek večvrednosti, radikalizem, izbruhi ekstremnega nasilja itd. »Ti teoretski naporji pa pogosto spregledajo številne nacionalne prakse in izražanja nacionalnih čustev, ki omogočajo funkcioniranje vsake nacije in procese nacionalne identifikacije. To so oblike nacionalizmov, ki so v zdravorazumski ljudski govorici označeni za pozitivne in nedolžne nacionalizme, ki se jih običajno označuje kot spodbujanje nacionalnega ponosa in samozavesti / .../« (Pušnik 2011, 22). Prav ti povsem običajni nacionalizmi, ki so tako udomačeni, da delujejo že kot del zdravega razuma, vsakdanjih praks in navad, zaradi svoje običajnosti postajajo neopazni in samoumevni, a hkrati ideološko močno zakoreninjeni v vsakdanje življenje ljudi. Michael Billig zanje vpelje pojem **vsakdanji oz. banalni nacionalizmi**. Kot pravi, »problem ni v tem, kaj večina socioloških teorij opisuje kot nacionalizem«, temveč predvsem tisto, kar te teorije izpuščajo, tj. 'vsakdanji nacionalizem' – ki obsega tako predsodke in stereotipe kot izobešanje zastav, zahvalne dneve, državljske obletnice, te 'običajne karnevale presežnih čustev'« (1999, 16).

Vsakdanji nacionalizem, čeprav na prvi pogled neškodljiv, pa je vse prej kot to, saj lahko v trenutku spremeni razpoloženje kritične mase ljudi iz popolnoma ravnodušnega v ekstremno in slepo privrženo neki ideji (Orwell v Mandelc 2011, 82). Prav ti vsakdanji nacionalizmi so bili namreč v zgodovini pogosto močna podlaga za razvoj njegovih najbrutalnejših manifestacij. Zato je razlikovanje med pozitivnim in negativnim nacionalizmom, predvsem

pa relativiziranje »udomačenih« oz. naturaliziranih izrazov nacionalizma izjemno nevarna praksa. Dober primer so šale na račun Judov, ki so na začetku 20. stoletja preplavile nemške, pa tudi druge evropske časopise. Komične vsebine, sprva povsem nedolžne, so bile dobra iztočnica tega šovinističnega nacionalizma, ki je le dobro desetletje kasneje eskaliral v holokavst. »Kulturni miti, simboli in vsakdanje prakse tako lahko postanejo nevarna orožja in se preobrazijo v 'najučinkovitejše sredstvo dehumanizacije'« (Moss v Pušnik 2011, 22).

2.2.2 »Naš« patriotizem in »njihov« nacionalizem

George L. Mosse opozarja, da ima nacionalizem dva obraza, ki sta del iste celote. Nacionalizem tako nikdar ni le pozitiven ali negativen, temveč se le prilagaja situaciji (Moss 1991). Kljub temu številni avtorji še vedno vztrajajo pri razlikovanju med pozitivnimi in negativnimi lastnostmi nacionalizma. Kot pravi Benedict Anderson, nacionalizmi nimajo samo patološkega značaja, ki se kaže kot sovraštvo »drugega«, temveč imajo tudi svojo pozitivno plat. Ta naj bi vsebovala nadvse požrtvovalno ljubezen do države ali naroda, ki se kaže tudi v kulturnih artefaktih, kot so poezija, proza, likovna umetnost itd. To drugo, »pozitivno plat«, če takšna sploh lahko obstaja, mnogi avtorji označujejo s pojmom patriotizem. Tudi Walker Connor, eden izmed vodilnih sodobnih strokovnjakov na področju raziskovanja nacionalizma, vztraja pri delitvi nacionalizma in patriotizma, dveh po njegovem popolnoma različnih ustrojeh, pri čemer le nacionalizmu pripisuje lastnost nevarne iracionalne sile (Mandelc 2011, 78). Tej delitvi v slovenskem jeziku sledi tudi Slovar slovenskega knjižnega jezika, ki nacionalizem razlaga kot »prepričanje o večvrednosti lastnega naroda in prizadevanje za uveljavitev njegovih koristi ne glede na pravice drugih narodov«, medtem ko je patriotizem definiran kot »ljubezen do domovine, naroda, države« (SSKJ).

Takšna razlikovanja med nacionalizmom in patriotizmom bi morda bila prepričljiva, če bi predstavila argumentirane kriterije, a ostajajo zgolj pri nezmožnosti, da bi preseгла ideološko delitev na »naš« in »njihov« nacionalizem (Billig 1999, 176).

Francosko-bolgarski zgodovinar, filozof, esejist, sociolog in literarni kritik Tzvetan Todorov se izvije iz te etnocentrične miopije in razgali nezdržljivost patriotizma (ljubezen do lastnega naroda) in univerzalizma (ljubezen do človeštva) in tako prvemu neizpodbitno

odvzame vse njegove na videz pozitivne lastnosti. Kot pravi, nacionalna vrednota lahko sovпада z univerzalnimi vrednotami, ki postavljajo človeka nad državljana, a vendar se v praksi pojavljajo primeri, ko se nacionalizem in univerzalizem »zapleteta v spor in moramo izbrati med / .../ ljubeznijo do človeštva in ljubeznijo do domovine. Vojna pomnoži priložnost za tovrsten konflikt« (Todorov 1991, 150). Sam podpre Rousseaujevo miselnost, da je kritična hiba patriotizma prav v tem, da »državljan daje prednost enemu delu človeštva pred drugimi in s tem krši temeljno načelo morale, načelo univerzalnosti (Todorov 1991, 157), tj. dajanje prednosti človeku kot takšnemu ne glede na njegovo etnično, narodno, nacionalno, rasno in še kakšno pripadnost. Tudi Peter Alter ugotavlja, da je načelo razsvetljenske filozofije, s katerim se je spogledoval Todorov, že zdavnaj mrtvo. Posamezniki se v prvi vrsti ne počutijo kot pripadniki človeške vrste in kot »državljeni sveta«, temveč kot pripadniki nekega specifičnega naroda z vso specifično kulturo, zgodovino, z vsemi njegovimi junaki, miti in vrednotami; pri nacionalizmu pa je narod na prvem mestu (Alter 1991, 225).

Verjetno je naklonjenost patriotizmu mogoče razumeti tudi kot nekakšno obrambno reakcijo vsakega posameznika, ki skozi proces kategorizacije, ki ga kognitivna psihologija zagovarja kot nujno socialnopsihološko dejstvo, loči »svojo« skupino od »druge«. Kategorizacija izvira iz potrebe po orientiranju v svetu⁵ in je pomemben način reduciranja informacij na način, da objekte (in subjekte) razvrščamo v enote ali razrede na podlagi podobnosti (Ule 2000b, 73). Hkrati pa, kar dokazujejo številni eksperimenti, kategorizacija ponuja ljudem »dovolj pogojev, da postanejo bolj naklonjeni svoji skupini kot drugim« (Brown v Ule 1999, 27), kar je tudi dober vir mnogih negativnih stereotipov in predsodkov.

Če je nacionalna oz. narodna identiteta pomemben del posameznikove osebne identitete, ta pa jo brani vsakič, ko je izzvana, je potemtakem logična razlaga, da je pri delitvi na »nas« in »druge«, najsi gre zgolj za ekipe vaše nogometne tekme ali etnični skupini, ujeti v oborožen etnični konflikt, repertoar pozitivnih lastnosti vedno rezerviran za »nas«. Absolutno razlikovanje med dobrim in zlim v korist lastne družbene skupine nasproti družbeni skupini »drugega« je temelj ideološke obrambe vsake družbene skupine, ko se ta znajde v konfliktu katerekoli vrste (Jevtović 2014, 94).

⁵ Zaradi lažjega obvladovanja informacij moramo ljudje razvrščati dražljaje v obvladljive enote, pri čemer se pogosto opiramo na sestavljanje skupin kategorij na osnovi naših želja in interesov (Ule 2000b, 73).

Ne le skozi teorije, temveč tudi skozi vsakršen diskurz, bodisi medijski, politični ali diskurz zasebnega pogovora, je moč opaziti, da smo ljudje nagnjeni k večji naklonjenosti »svojim« in zatorej tudi izgubljanju distance do lastnega nacionalizma. »Naš« nacionalizem se vedno skriva pod urejeno, čisto in polikano obleko civiliziranega patriotizma, medtem ko je nacionalizem »drugih« vedno stvar nevarnega, iracionalnega in negativnega, zaradi patološkega čustvovanja pa je nagnjen k zavzemanju skrajnih oblik zavračanja ali celo nasilja (Billig 1999, 183). Ob takšnem nevarnem zagovarjanju razlik med patriotizmom in nacionalizmom Anthony H. Birch opozarja, da »ljudje niso konservativni nacionalisti ali liberalni nacionalisti; so nacionalisti, ki pa so lahko tudi ali konservativci ali liberalci« (Birch v Mandelc 2011, 77).

2.2.3 Nacionalizem je ...

Nepregledna množica definicij nacionalizma je dokaz, da teoretikom še ni uspelo oblikovati vsesplošno sprejemljive definicije nacionalizma, ki bi zajela vsa njegova obeležja, značilnosti in manifestacije. Če združimo temeljne premise vseh vplivnejših definicij, lahko povzamemo naslednje:

- da je nacionalizem izjemno **močna politična sila**;
- njegova **referenčna točka je narod**;
- nacionalizem kot **močno čustvo povezuje pripadnike neke zamišljene skupnosti** (naroda);
- je **sistem idej**, vrednot in norm, **način, na katerega doživljamo svet** in družbo, ki ji pripadamo;
- je **ideološko gibanje**, katerega **cilj** je pridobitev ali ohranitev **politične avtonomije** in oblasti;
- je značilnost **preteklih in modernih družb**;
- združuje **preteklost** in **sedanjost**, ki ju povezuje preko **mitov**;
- nikoli **ni dokončno oblikovan**, oblikuje in uveljavlja se skozi nenehen **boj za prevlado pomenov**;

- boj za prevlado pomenov poteka kot **oblika diskurza**.

3 KONSTITUTIVNI ELEMENTI NACIONALIZMA SKOZI PRIZMO DISKURZA

»Možnost, da bi se izognili pomanjkljivostim, ki jih prinašajo različni poskusi konceptualizacij nacionalizma, hkrati pa zajeli tiste značilnosti, ki so skupne vsem oblikam nacionalizmov, nekateri avtorji / .../ vidijo v teoretski obravnavi nacionalizma kot posebne oblike diskurza« (Mandelc 2011, 71).

Preden opredelimo zvezo med nacionalizmom in diskurzom, za potrebe analize ločeno izpostavljamonekatere konstitutivne elemente in prakse, za katere ocenjujemo, da odražajo diskurzivno naravo nacionalizma, in preko katerih se nacionalizem ustvarja, ohranja, krepi, slabi, regenerira in reproducira. To so etnično jedro, narod, država, nacionalna identiteta, ideologija, hegemonija in jezik, ki se sicer v konceptu nacionalizma kot diskurza tesno prepletajo, zato bomo v teh elementih poskusili izpostaviti njihove diskurzivne lastnosti. Začnimo z diskurzom, ki bo skupni imenovalec vsem konceptom.

3.1 DISKURZ KOT KONSTITUTIVEN IN KONSTITUIRAN DEL DRUŽBE

Koncept diskurza že v začetku zahteva opombo, da ga ni mogoče enoznačno opredeliti, saj ima številne in raznovrstne definicije, ki so se razvijale skupaj z diskurzivnimi teorijami. Kot pravi Vezovnikova, je definicij diskurza skoraj toliko, kolikor je pristopov, ki diskurz postavljajo v center svojega raziskovanja (2008, 87). Zagotovo pa številni avtorji diskurzu, še posebej medijskemu, pripisujejo velik učinek na oblikovanje družbene realnosti, oz. kot pravi Lutharjeva (2001, 202): »Diskurz je tisto, za kar in prek česar se borimo, oblast, ki se je želimo polastiti.« Za definicijo diskurza je pomenljiva Torfingova delitev diskurzivnih teorij na tri generacije. Razlike med njimi močno nakazujejo tendenco »vse bolj vključujočega in skorajda transcendentalnega pojmovanja diskurza« (Vezovnik 2008, 83).

Prva generacija je koncept diskurza zelo enoznačno omejevala na jezik, analize diskurza pa na analiziranje jezikovnih pomenov besedil, njegovih semantičnih značilnosti in načina uporabe jezika. Sem prištevamo predvsem Searlovo teorijo govornih dejanj, Sacksovo in Schegloffovo analizo konverzacije, Fowlerjevo kritično lingvistiko itd. (*prav tam*).

Druga generacija razširi pojmovanje diskurza, njeni koncepti pa temeljijo predvsem na delih Michaela Foucaulta in njegovem »razumevanju diskurza kot polja, znotraj katerega nastaja vednost in v katerem se reproducirajo razmerja oblasti« (*prav tam*). S Foucaultom je tako diskurz presegel raven jezika, saj ga je ta razširil na »širši spekter družbenih praks in fenomenov«. Ti naj bi po Foucaultu imeli svojstven sistem pravil, ki »konstituirajo objekte, pojme, ideje, subjekte, strategije in s pomočjo katerih se sporazumevamo z drugimi« (Pušnik 2011, 42).

Tretja generacija doda diskurzu nove dimenzije. Vidna predstavnika te generacije sta Ernest Laclau in Chantal Mouffe (Pušnik 2011, 111), ki pojem diskurza in diskurzivnosti razširita na vse družbene prakse in odnose oz. na celoten družbeni sistem. »Diskurz je namreč več kot zgolj jezik, saj vključuje vse prakse, tekste in njihove pomene, ki tvorijo določeno skupnost družbenih akterjev. Diskurz je enakega obsega in trajanja kot družba zato, ker je vsaka družbena identiteta konstituirana v diskurzu in z diskurzom« (Torfing v Pušnik 2011, 43).

Razlika med konceptualnim pristopom druge in tretje generacije je »ločevanje oz. neločevanje med diskurzivnimi in zunajdiskurzivnimi elementi družbe« (Vezovnik 2008, 83). Foucault in Fairclough sta mnenja, da diskurz definirajo zunajdiskurzivne silnice, kot so institucije, ekonomske prakse, politična dogajanja itd., medtem ko predstavniki tretje generacije zavračajo takšno delitev, kajti »vsak objekt je konstituiran kot diskurzivni objekt« (Laclau in Mouffe v Vezovnik 2008, 83).

V nalogi pri razumevanju diskurza izhajamo iz del Fairclougha, ki v svojih delih povezuje rabo jezika z odnosi moči v družbi. Fairclough diskurza ne obravnava zgolj kot besedilo, temveč kot **besedilo**, ki je nastalo v okvirih določene **diskurzivne prakse** v določenem **družbenem kontekstu**. Diskurzivne prakse in družbeni kontekst vsebujejo številna predznanja, ki vplivajo na izražanje, s tem pa tudi sooblikovanje sveta preko jezika oz. govora. Med diskurzom in družbenimi praksami obstaja dialektičen odnos, saj diskurz na eni strani odseva družbene prakse, na drugi pa jih sooblikuje (Fairclough 1994; 1995).

Izhajajoč iz takšne opredelitve lahko **tudi nacionalizem raziskujemo znotraj trikotnika besedilo – diskurzivna praksa – družbeni kontekst** in ga razumemo kot »poseben način

doživljanja in interpretiranja sveta, referenčni okvir, ki nam pomaga, da osmišljamo in strukturiramo realnost, ki nas obdaja« (Özkirimli v Mandelc *prav tam*).

3.2 »MEJE MOJEGA JEZIKA SO MEJE MOJEGA SVETA«

Eden najpomembnejših teoretskih prispevkov k razvoju družbenih ved, s tem pa tudi k proučevanju nacionalizma, je zagotovo de Saussurjeva preprosta, a revolucionarna ugotovitev, da je »jezik sistem znakov, ki izražajo ideje« (de Saussure v Pušnik 2011, 26). Jezik je eden izmed mnogih, hkrati pa najpomembnejši znakovni sistem v družbenem življenju vsakega posameznika. Prevedeno v teorijo nacionalizma **»lahko nacionalizem obravnavamo kot specifičen jezikovni sistem oz. simbolni sistem znakov v družbi«**, pri čemer morajo vsi člani neke družbe (npr. nacionalne skupnosti) deliti »sistem tega jezika«, s tem pa tudi celoten sistem vedenja (o zgodovini te nacionalne skupine, nacionalnih simbolih, dogodkih, osebah, ki so vplivale na nacionalno skupino, hkrati pa morajo imeti tudi isti sistem »pozabe«⁶), če naj ima njihova raba nacionalnega govora smiselni pomen tudi za druge člane nacionalne skupnosti (Pušnik 2011, 26–27). Od konceptualnega okvirja upovedovanja je odvisen pomen izrečenega. Pomen je torej »izraz diskurzivne kulture, ki jo ljudje zasedamo« (Luthar 2001, 204). O pomenu t. i. zalednih vednosti⁷, kot poimenuje celoten sistem vedenja, govori tudi eden izmed vidnejših avtorjev in tvorcev kritične diskurzivne analize, Norman Fairclough. Kot pravi, se pomen besedila oblikuje kot posledica neke vrste »kemične reakcije«, ki nastane ob združitvi tistega, kar je navzoče v besedilu, s tistim, kar je navzoče v interpretatorju, torej z njegovim širšim znanjem, izkušnjami, s pričakovanji in z naklonjenostmi, ki so del njegovih zalednih vednosti (Fairclough 1994, 78).

⁶ Ernest Renan v svoji *Q'est-ce qu'une nation?* zapiše, da je »bistvo nekega naroda namreč, da imajo vsi posamezniki veliko skupnega, pa tudi, da so vsi pozabili kar veliko reči.« Na tisto, kar je bilo skozi reprodukcijo narodove zgodovine, povezovanja preteklosti in sedanjosti ter skozi obujanje mitov namenoma pozabljeno, v svoji diskurzivnem pristopu k analizi nacionalizma opozarja tudi Maruša Pušnik (2011), ki pravi, da je pri analizi nacionalizma pomembno tudi tisto, kar je bilo »pozabljeno« oz. t. i. kolektivna pozaba. Podobno izpostavlja tudi Norman Fairclough, ki pravi, da je pri kritični diskurzivni analizi pomembna ne le analiza tistega, kar je v besedilu navzoče, temveč tudi tistega, kar je bilo v besedilu izpuščeno (1994; 1995).

⁷ V kritični diskurzivni analizi se uporabljajo številni pojmi za označevanje t. i. zalednih vednosti; kolektivno znanje, socialne reprezentacije, zaledne predpostavke itd. Pri tem Fairclough opozarja na nekritično rabo pojma »predhodno znanje«, saj takšna raba predpostavlja znanja in dejstvene propozicije, iz česar izhaja, da z istim pojmom ne moremo zajeti tudi norm, vrednot in ideoloških predpostavk, ki so pogosto razumljene kot zdravorazumske (1995, 1994). Izraz »zaledne vednosti« (angl. background knowledge) povzemamo po Čepič in Vogrinčič (2003).

De Saussurjeva teorija o znakih pomeni radikalen premik v družboslovnih analizah, saj preusmerja raziskovalno pozornost na odnos med označevalcem (znakom, ki je lahko beseda, zvok itd.) in označencem (ki je ideja oz. koncept v naših mislih). Ta odnos je arbitraren in ni objektivno dejstvo; med označevalcem in označencem ni neke naravne, za večno določene zveze, temveč je ta odnos kulturno, zgodovinsko in nasploh kontekstualno pogojen ter se spreminja v času in prostoru. **Takšna ugotovitev, da med označencem in označevalcem ne obstaja fiksni, vnaprej določen odnos, je za študije nacionalizma izjemnega pomena, saj nakazuje, da je ta odnos posledica kulturnih konvencij, in ne naravnega stanja, odnos med označevalcem in označencem pa se uresničuje skozi jezik oz. komunikacijo v družbi** (Pušnik 2011, 26–28).

Realnost nam je dostopna le skozi jezik, ki pa nikdar ni njen odsev. Preko jezika ustvarjamo zgolj reprezentacije realnosti. Takšna trditev ni negacija fizične realnosti, ki obstaja sama po sebi, vendar v trenutku, ko pojavom pripišemo pomen, pojavi vstopijo v polje in doseg diskurza. Pomene je pojavom mogoče pripisati z različnih vidikov opazovanja in vedenja oz. z različnimi diskurzi. Kar je ključno, je, da različni diskurzi usmerjajo k različnim možnim in ustreznim aktivnostim ali rešitvam, iz česar sledi, da pripisovanje pomenov skozi različne diskurze konstituira in spreminja družbeni svet. Ta vpliv pa se razteza vse do konstituiranja in spreminjanja družbenih identitet in odnosov. Spremembe v diskurzu in boj na diskurzivni ravni tako postanejo sredstvo za reproduciranje ali spreminjanje družbene realnosti (Phillips in Jørgensen 2002, 8–9).

3.3 ETNIČNO JEDRO

Koncept etničnega jedra povzemamo po Anthony D. Smithu. Razumemo ga kot pojem »primerne in dovolj prepričljive skupne preteklosti« (Smith 1991, 56) članov določene družbene skupine. Pomembnost etničnega jedra za razvoj, obstanek in reprodukcijo nacionalizma se kaže v Smithovi trditvi, »da nacionalizmu brez etničnega jedra lahko samo spodleti« (1991, 65). Večina nacionalizmov je v svojem karakterju etničnih. »Nacionalistična ideologija je etnična ideologija, ki zahteva državo v imenu etnične skupine« (Eriksen 2002, 119). Teoretsko ju sicer lahko ločimo, v praksi pa težko. Nacionalizem namreč lahko včasih izraža večetnično ali supra-etnično ideologijo, ki namesto skupnega izvora poudarja skupne državljanske pravice (Eriksen 2002, 119), pri

procesu vključevanja in izključevanja pa lahko črpa tudi iz drugih, kot je npr. skupni jezik (Hearn 2006, 21).

Etnično jedro kljub temu ostaja tisti del nacionalizma, s katerim lahko bistveno bolje kot z ekonomskimi, s političnimi oz. katerimikoli drugimi racionalnimi vzgibi pojasnimo moč čustvovanja in mobilizacije družbenih skupin. Ali je etničnost kot takšna prirojena in nespremenljiva, kot to zatrjujejo primordialisti, ali pa je to zgolj ena izmed oblik povezanosti, ki se spreminja in s katero je moč manipulirati, kot zagovarjajo instrumentalisti oz. po Hearnu modernisti, predstavlja enega izmed številnih teoretskih konfliktov v študijah o nacionalizmu (Smith 1991, Hearn 2006). Zavedajoč se, da ne eni ne drugi nimajo popolnoma prav, a se niti popolnoma ne motijo, z malo večjo naklonjenostjo prvim izpostavljamو Smithov stavek: »Instrumentalisti vseh prepričanj praviloma ne razumejo, kako pomemben vpliv imajo miti in zgodovina na človekovo prepričanje in človeško delovanje« (Smith 1991, 54).

Pri iskanju vzroka za večjo trdovratnost etničnosti oz. pripadnosti neki etniji v primerjavi z drugimi oblikami pripadnosti so svojo pozicijo zavzele tudi **sociobiološke teorije**, ki sicer pogosto veljajo za kontroverzne. Te, glede na zgodovinske izkušnje, v družbi drugih družboslovnih teorij navadno delujejo zlovesče, saj pod svojo privlačnostjo, da bi se sklicevale na genetske predispozicije, prežijo na priložnost, da z družbenega zemljevida izbrišejo tiste skupine, ki jim dominantne skupine pripišejo inferiornost. Hkrati pa ravno pri ideologiji nacizma, rasizma in drugih razlikovalnih miselnosti, ki so se tako rade sklicevale na sociobiološke »znanstvene dokaze«, razkrivajo temelje njihove pogubne uspešnosti. Sociobiološka teorija van den Bergha, ki jo izpostavljamо, v nobenem smislu »ne govori o rasnih razlikah med človeškimi skupinami, še manj o kakšni njihovi iz slabih namenov izviraajoči razvrstitvi«. Prav nasprotno, kot sam pravi, »socialno pripisana pomembnost / .../ genskih znamenj je lahko ogromna, vendar nima nobene notranje povezave z njihovo biološko, evolucijsko pomembnostjo« (van den Berghe 1991, 101). Kar van den Berghe naredi, je, da se raziskujoč naravo človeka osredini na pomembno skupno lastnost ljudi in drugih socialnih živali, tj. da so »biološko selekcionirani tako, da so nepotistični, ker z dajanjem prednosti sorodstvu⁸ najbolj povečajo svojo inkluzivno sposobnost razplojevanja«

⁸ Pomen sorodstva v tem primeru ni mišljen zgolj kot ožje (»krvno«, torej biološko, ali kulturno determinirano) sorodstvo posameznika, kot ga poznamo danes, temveč kot sorodstvena skupina v smislu veliko večje skupine s skupnim poreklom

(1991, 105). Nagnjenje, da smo bolj naklonjeni sorodnikom kot nesorodnikom, se spremeni v etnizem (van den Berghe 1991, 99). Upoštevajoč, da med etnizmom in nacionalizmom obstaja kontinuiteta, pa lahko sklepamo, da se etnizem lahko spremeni tudi v nacionalizem, z drugimi besedami: »etnična in rasna čustva so podaljšek sorodstvenih čustev. Etnocentrizem in rasizem sta torej razširjeni obliki nepotizma – nagnjenja, da imamo raje sorodstvo kot nesorodstvo« (van den Berghe 1991, 84). Prav v tem tudi tiči razlog za »trdovraten obstoj in za / .../ dozdevno neprepustnost za racionalno« za vse oblike -izmov, kot so etnizem, nacionalizem, rasizem itd. (van den Berghe 1991, 106).

Spet drugi avtorji pri pojasnjevanju emotivne moči etničnosti ne iščejo vzroka tako globoko, v človeški genetiki, temveč se zadovoljijo s koncepti sorodstva in skupnega porekla, ki močno vplivajo na oblikovanje prepričanj in pripadnosti skupini ter so navzoči v večini nacionalističnih diskurzov. Po Horowitzu etničnost kot fiktiven podaljšek sorodstva črpa moč tako iz dejstva, da metaforični jezik zagotavlja enotnost skupine, pa tudi iz dejstva, da dejanske sorodstvene mreže zagotavljajo pomembno infrastrukturo etnične skupine, čeprav je družbeni domet etnične skupine že zdavnaj presegel stroge sorodstvene vezi (1985, 57–64). Walker Connor dopolnjuje idejo o močni vlogi nacionalističnega diskurza, ki stavi na koncepte metaforičnega sorodstva, češ da takšen diskurz deluje, ker je »nacionalna vez podzavestna in emocionalna, ne pa zavestna in racionalna« (1994, 204). Tako umesti pojem nacionalizma oz. etnonacionalizma v polje emocij in podzavesti, zunaj dosega oprijemljive razlage, pri čemer pa tudi sam ne ponudi vsaj nekakšne socialnopsihološke razlage, zakaj in kako takšen diskurz deluje (Hearn 2006, 29).

Temelj vsake sorodstvene skupine je torej njen izvor oz. poreklo, ki je lahko dejansko ali fiktivno. »Ne dejstvo, percepcija je tista, ki šteje« (Hearn 2006, 28). V današnjem času, ko posamezne etnične skupine ali narodi niso več »manjša sorodstvena skupina«, ki bi štela nekaj sto posameznikov in bi bilo njihov izvor lažje preveriti ter primerjati z lastnim, je le s pomočjo diskurza možno celotne družbe, ki tvorijo več tisoč ali celo več milijonov posameznikov, ki se med seboj ne poznajo in nikoli ne srečajo, prepričati, da »čutijo eno«, da se deklarirajo kot posamezniki neke skupnosti in do nje čutijo posebno naklonjenost. Če razširjena sorodstvena skupina torej predstavlja »evolucijski vir etničnosti«, so sorodstvene

(dejanskim ali fiktivnim) in preferenčno endogamijo, ki je fizično zamejena s skupno teritorialnostjo (van den Berghe 1991, 79–107).

vezi z rastjo družb slabele in pogosto postale popolnoma fiktivne. Na neki točki so jih zamenjale etnične, narodne, nacionalne in rasne vezi, s katerimi pa se je žal pogosto tudi manipuliralo in izrabljalo za dokazovanje in utrjevanje ne le različnosti, temveč večvrednosti in nadrejenosti določenih skupin nad drugimi (van den Berghe 1991, 106), kar je nemalokrat vodilo v krvave epohe človeške zgodovine.

Osrednja značilnost etničnosti je **izvor** (van den Berghe 1991, 95). V proučevanju izvora etničnosti lahko v grobem ločimo dva vidnejša tokova; prvi, kamor sodijo primordialisti (»prvobitneži«) in perenialisti (»večnostniki«), razume koncept etničnosti kot nekaj danega, vnaprej določenega in statičnega, čeprav se historično gledano spreminja v obsegu. Skupni imenovalec tega vidika je postavil že Parmenid, ko je dejal, da »stanja, v katerem bivamo, ni mogoče spremeniti, kar je, je, zato »biti« ni mogoče ničesar odvzeti ali dodati«, zato bi lahko ta tok označili kot parmenidovski (Smith 1991, 52). Na drugi strani pa je t. i. heraklitovski tok, ki je skoraj diametralno nasproten: »ne le, da partikularne *ethnie* nastajajo in razpadajo, tudi sama etničnost je postala visoko spremenljiva in nepomembna postavka«, saj lahko celo povsem izgine ali pa je navzoča le v izbranih družbah (*prav tam*). Čeprav se ta dva vidika na videz izključujeta, pa oboji pravzaprav obravnavajo različne koncepte. Medtem ko so heraklitovci svoja opazovanja osredinili na precej kratka časovna obdobja in se ukvarjajo predvsem s partikularnimi manifestacijami etničnih čustvovanj in teženj v družbenih in političnih gibanjih, pa se parmenidovci osredinjajo na tiste kulturne dimenzije, ki na »bolj 'večnosten' način zaznamujejo človeška bitja: z religijo, običaji, jezikom in zgodovinskim spominom« (*prav tam*).

Ne ena, ne druga skrajnost, najsi bo med parmenidovci in heraklitovci, ali primordialisti in instrumentalisti, ne ponuja zadovoljivega odgovora; najverjetnejša razlaga je nekje vmes. Čeprav ni mogoče zatrditi, da je etničnost prirojena in univerzalna lastnost družbenih skupin, pa, kot smo nakazali, nekatere sociobiološke teorije ponujajo zanimiv pogled na etnično jedro, ki ga razumejo kot podaljšek sorodstva, etnične vezi in čustva pa kot podaljšek sorodstvenih vezi in čustev. Izhajajoč iz biološke dogme, da pripadniki neke vrste čutimo večjo naklonjenost do pripadnikov lastne vrste, naj bi tudi ljudje intuitivno čutili, »da je nepotizem naravni red«. Tudi teorija t. i. genetske sebičnosti, po kateri je »prvobitni model človeške etnične skupine pravzaprav rojevajoča populacija«, predpostavlja dajanje prednosti endogamiji in skupnemu poreklu (resničnemu ali zgolj domnevnemu) (van den

Berghe 1991, 79–96). Po drugi strani ne drži, da je sorodstvo izključno kulturno-deterministični koncept, kar so dokazovali mnogi antropologi, niti ni mogoče sprejeti miselnosti, da etničnost občasno popolnoma izgine. Etnične vezi so trdne in trajne in v zgodovini človeštva ni obdobja, ko bi etničnost v popolnosti izginila. Toda dejstvo, da je etnično jedro spremenljivo, da ga je, ko »odmre«, mogoče znova oživiti, da ga generacije včasih v popolnosti predelajo in prilagodijo svojim potrebam ali pa celo izumijo, nakazuje, da je narava etničnosti deloma tudi posledica družbenega konstrukta (Smith 1991, 51–55).

3.3.1 Miti o skupnem izvoru

Posebno mesto v etničnem jedru oz. skupnem zgodovinskem spominu imajo tudi miti, simboli, junaki in zlate dobe. »Mit, simbol, komunikacija in grozd povezanih vedenjskih dejavnikov so ponavadi trdovratnejši od čisto materialnih dejavnikov« (Armstrong 1991, 47). Različnost in zapletenost etničnih pojavov ter njihovo trdoživost, vztrajnost in moč etničnih vezi ter z njimi povezanega čustvovanja bomo najlažje razložili, če nanje pogledamo s t. i. simbolne perspektive, torej v »mitsko-simbolnih kompleksih«, ter ob razumevanju skupnih vrednot in spominov družbenih skupin, ki »ločujejo in združujejo množice ter usmerjajo njihova nagnjenja in čustva« (Smith 1991, 54). Šele takrat bomo lahko razumeli tudi »dinamični in ekspresivni značaj etnične identitete in vzrok za njen dolgoročni vpliv« na človekovo delovanje in čustvovanje, ne glede na to, da se etničnost kot takšna skozi različna obdobja spreminja tako v vsebini kot tudi v svojem pomenu (Smith 1991, 55).

Tudi Weber je opazil, da med idejo naroda in njegovimi miti, še posebej mitom »božjega poslanstva«, obstaja tesna povezava. Legenda oz. mit o poslanstvu oz. posebnosti skupine ustvarja vtis, da so kulturne vrednote posameznega naroda vredne več od kulturnih vrednot drugih narodov in so poseben dar človeštvu. Zato sta obstoj in razvoj te skupine »nujna za obstoj 'kulturnega blaga', ki je del božjega poslanstva«. Iz takšne miselnosti izvira tudi nacionalna ideja, ki pa je pomembna kulturna razsežnost nacionalizma (Tiryakian in Nevitt 1991, 275).

Poudarjanje skupnih mitov, simbolov, vrednot in spomina izpostavlja diskurzivno naravo etničnega jedra, saj ti elementi dobijo svoje mesto v kolektivni in individualni

zavesti zgolj skozi proces komunikacije in izvajanja družbenih praks. »Z etničnostjo je mogoče manipulirati, ni pa je mogoče ustvariti. Ne moremo je ustvariti iz nič, razen če nima svojih korenin v generacijah s skupnim zgodovinskim izkustvom« (van den Berghe 1991, 96).

3.3.2 Nacionalizem kot religija in metaforično sorodstvo

Anderson poudari, da bi morali **nacionalizem obravnavati skupaj s sorodstvom in z religijo, ne pa na primer s fašizmom in z liberalizmom.** Nacionalizem kot ideologija brani lastno, od »drugih« ogroženo skupnost skozi skrb za lastne korenine in kulturno kontinuiteto. Kot vse druge ideologije si **tudi nacionalizem lasti tiste mite in simbole, ki ljudem veliko pomenijo,** in zagovarja, da ti simboli predstavljajo nacionalno državo. Simbolizem, ki je pogosto nasilen v svojih značilnostih, črpa iz religije, mitov, kulture. V nacionalistični simboliki je pomemben element **smrt** – tisti, ki so padli za državo, za obrambo naroda, so junaki. Kot pravi Kapferer, »če je narod skupnost, za katero je posameznik pripravljen umreti, / .../ potem se mora bit zmožna dotakniti zelo intenzivnih čustev« (Eriksen 2002, 106). Tako kot Anderson tudi Kapferer poudarja religiozni vidik nacionalizma in njegovo sposobnost, da upodablja narod kot sveto skupnost (*prav tam*).

V nacionalističnem diskurzu so zelo pogosti tudi **sorodstveni termini** (matična država, oče naroda, bratje in sestre, očetnjava itd.), **abstraktno skupnost pa nacionalisti predstavljajo kot sorodstveno skupino.** Nacionalizem se pojavlja v času, ko začne družbena pomembnost sorodstva slabeti. Npr. urbanizacija in individualizacija družbe ustvarita pogoje, v katerih sorodstvo izgublja pomembnost, kar v življenju posameznika ustvarja nekakšen družbeni in kulturni vakuum. Nacionalizem obljublja potešitev nekaterih potreb, za katere je prej »skrbelo« sorodstvo; ponuja varnost, občutek kontinuitete, celo karijerne priložnosti. Hkrati utrjuje predstavo, da so **vsi člani naroda velika družina, to čustveno moč pa skuša prenesti na državno raven.** Tako se nacionalizem pojavlja kot ideologija metaforičnega sorodstva, prikrojena, da bi ustrezala moderni družbi (Eriksen 2002, 107).

3.4 OD ETNIJE DO NARODA

Med etnijo in narodom, etničnostjo in nacionalizmom obstaja pomembna kontinuiteta. Tako etnije kot narodi si prizadevajo braniti družbeno skupino pred zunanjimi vplivi oz. ohraniti homogenost skupine, negujejo temeljno težnjo po solidarnosti, obnavljanju mitov in skupne, tudi junaške preteklosti itd. Razmerja med temi vrednotami so se sicer glede na časovni okvir in družbeni kontekst spremenila, a cilji ostajajo enaki. Vidnejša razlika je zgolj v sredstvih, saj so narodi in nacionalizmi dodali še zahteve po ustvarjanju in ohranjanju državotvornih struktur, kot so politična in teritorialna avtonomija ter ekonomska neodvisnost (Smith 1991, 61–62).

Če ne bi bilo etničnosti, torej ne bi bilo niti narodov niti nacionalizmov. »Država je sicer res imela zelo pomembno vlogo pri homogeniziranju prebivalstva, širjenju kulture in (domoljubnih) čustev, vendar pa pri tem ne bi nikoli dosegla takšnih rezultatov, kot jih je, če ne bi obstajali etnični modeli in etnična jedra, s pomočjo katerih je mobilizirala težnje in solidarnost ljudstva« (Smith 1991, 58).

Smith v svojem razmišljanju postavi, kot pravi sam, zelo verjetno domnevo, da narodi presežejo etničnost, ko ta doseže svoj cilj oz. »opravi svojo dolžnost«. Ko etnija postane narod, ki je bistveno bolj vključujoča tvorba, se spremeni tudi način komunikacije, združevanja in mobiliziranja množic.⁹ Narod je bistveno bolj politizirana tvorba, ki se učinkoviteje uveljavlja na političnem zemljevidu, ki učinkoviteje izkorišča svoje potenciale in bolj sistematično gradi ekonomske, politične, varnostne in druge državotvorne sisteme. A, kot pravi Smith, so »novoveški narodi in nacionalizmi zgolj razširili in poglobili pomen ter obseg starih etničnih pojmovanj in struktur. Nacionalizmi so nedvomno univerzalizirali te strukture in ideale, seveda pa novoveški »državotvorni« narodi v praksi nikoli niso zares presegli etničnosti in etničnih čustvovanj. To so bili le zahodnjaški prividi / .../« (Smith 1991, 61–62).

⁹ V tej nalogi zaradi prostorske omejenosti in namena, da bi sicer izjemno kompleksno področje nacionalizma zožili na njegov diskurzivni vidik, postavljamo na stran teme, ki si sicer zaslužijo izjemno raziskovalno pozornost. To so npr. teme nastanka in ohranjanja narodov in držav, vloga nacionalizmov pri tem, etnični konflikti in spopadi, ki so pogosti spremljevalec poskusov ustvarjanja novih političnih entitet, razprave o tem, kako najti ravnovesje med diametralno nasprotnima načeloma pravice do samoodločbe in pravice do integritete ter ozemeljske suverenosti mnogoetničnih držav, ter mnoge druge.

Smithova predpostavka, da morajo narodi, če želijo imeti prihodnost, imeti tudi svojo preteklost z vsemi pripadajočimi miti, pri čemer pa je preteklost **ustvarjena** – čeprav nikoli povsem iz nič –, nehote poudarja diskurzivno naravo etničnosti, narodov in nacionalizmov. Prav skozi diskurz se namreč povezujeta preteklost in sedanjost, ki zasidrata pomene.

Tudi Tiryakian in Nevitte, avtorja, ki nacionalizem tesno povezujeta s pojavom modernosti, poudarjata, »da je narod socialno konstruirana in vrednotena resničnost« (1991, 268), in dodajata, da večina sodobnih teoretikov priznava subjektivni vidik narodov. Subjektivnost med drugimi izpostavlja tudi Ernest Renan, ki zagovarja misel, da pojem naroda presega lastne objektivne značilnosti, ki ga sicer objektivno definirajo (to so geografske meje, rasa, jezik itd.). Po Renanu je narod »vsakodnevni 'plebiscit', živeči duh, duhovni princip« (Renan v Tiryakian in Nevitte 1991, 268).

Tudi Max Weber poudarja, da objektivne značilnosti neke skupnosti še ne naredijo naroda, kajti koncept naroda spada bolj kot ne v območje vrednot, pri čemer misli na kulturne vrednote množic (Tiryakian in Nevitte 1991, 274). Kultura je še toliko pomembnejša, saj »vsa nacionalistična gibanja do določene mere postavljajo zahteve v imenu 'nacionalne kulture'« (Tiryakian in Nevitte 1991, 276). Pri definiciji pojma kultura se Tiryakian in Nevitte (*prav tam*) naslonita na Singerjevo pojmovanje kulture, ki slednjo opredeli kot strukture, skrite pod družbenimi odnosi, te strukture pa sestavljajo »sistemi pomenov, ideologij, konvencionalnih pojmovanj ter spoznavne in nezavedne strukture, ki so prepoznavne v dani družbi na različnih stopnjah zavedanja in eksplicitne verbalne formulacije«, kar pa ne izključuje posameznih subkultur ali alternativnih kultur znotraj te iste družbe.

Črpajoč iz sociološke literature, Tiryakian in Nevitte (1991, 271–272) dokazujeta, »da ima koncept naroda pomembne voluntaristične in dinamične lastnosti«. Dinamični vidik predpostavlja, da se narodi pojavijo, širijo in izginjajo, narod je zgodovinsko razvijajoča se resničnost, za narode pa so značilne različne ravni politične in ekonomske integracije. Voluntaristični vidik pa zagovarja, da članstvo v narodni skupnosti zajema tudi element subjektivne izbire in predanosti (posamezniki, ki naseljujejo isto ozemlje, imajo lahko različne interpretacije identitete svoje družbene skupnosti, s tem pa je povezana tudi različna stopnja politične lojalnosti). Poleg teh pa je za koncept naroda pomemben še ideološki

element v pomenu splošne volje oz., drugače povedano, za narod velja kolektivna aspiracija, »ki ustvari in prenaša narodovo enotnost, v tej zvezi pa ima tudi pogloblitve kulturne razsežnosti« (*prav tam*).

Če zgornje definicije zaokrožimo z eno izmed vplivnejših definicij naroda, ki jo predlaga Benedict Anderson (1998, 14) in ki predpostavlja (tudi) njegovo diskurzivno naravo, je narod potemtakem »zamišljena politična skupnost – zamišljen je hkrati kot notranje omejen in suveren. Nedvomno je narod zamišljen, saj niti pripadniki najmanjšega naroda nikdar ne spoznajo vseh svojih članov, ne srečajo vseh niti ne slišijo zanje – in vendar vsak izmed njih v mislih nosi predstavo o povezanosti v skupnosti«.

3.5 CILJ NARODA JE DRŽAVA, CILJ DRŽAVE JE NAROD

Ena večjih napak teorij nacionalizma je, da so ga povezovali s pripadnostjo državi, in ne narodu (Rizman 2008, 163). Večina avtorjev že dolgo več ne postavlja enačaja med narodom in državo. S tem sicer ne trdijo, da pojma nista povezana, temveč le, da se ne prekrivata vedno. Tej konceptualizaciji sledimo tudi sami.

Kljub razširjenemu razločevanju med narodom in državo pa med avtorji še vedno ne obstaja popolno soglasje, ali je prava referenčna točka nacionalizma narod ali država. Ernest Gellner na primer poudarja, da so nacionalne države kot značilne oblike politične organizacije pravzaprav »naravni prejemnik človekove lojalnosti«. Kot pravi, niso patriotizem, ksenofobija, klic krvi, toplina ljudske kulture ali domačijski odpor do tuje vladavine tiste človeške lastnosti, ki bi lahko pojasnile vznik, reprodukcijo in ohranjanje nacionalističnih ideologij. Prav nasprotno, po njegovem vzrok za nastanek nacionalizmov tiči v organizacijski strukturi moderne države, ki je »centralizirana, homogena in ima vsaj določeno vrsto enakosti« (Gellner 1991, 251). Gellnerjevo stališče, da »nacionalizem ni prebujenje narodov in njihove samozavesti: nacionalizem izumlja narode, kjer jih ni« (1964, 169), pa z obrazložitvijo, da gre za bistveno bolj dialektičen odnos, mnogi avtorji zavračajo (glej npr. Hearn 2006, 12–13). Podobno se na nacionalno državo opreta tudi Kohnova in Silvert; za slednjega je nacionalizem »sprejemanje države kot neosebnega razsodnika v človeških zadevah« (Silvert v Tiryakian in Nevitte 1991, 280).

Na drugi strani pa prevladujejo avtorji, ki trdijo, da je pri nacionalizmu narod na najvišjem mestu. Vsak narod stremi za tem, da bi dosegel ali si znova utrdil politično avtonomijo, ki jo je nekoč že imel. Le narod ima to lastnost, da člane skupine med seboj povezuje pri doseganju skupnega cilja in ta cilj hkrati tudi opravičuje. Nacionalni interesi predstavljajo merilo za politično misel in delovanje (Alter 1991, 225). Tudi po Webru je narod politična skupnost, kar ga tesno povezuje s konceptom politične oblasti (Tiryakian in Nevitte 1991, 275).

Tudi Tiryakian in Nevitte (1991, 269) poudarjata, da med državo in narodom ni vedno enačaja. Različne lastnosti naroda in države »na analitični ravni povzročijo, da izraza analitično nista povezana, na empirični ravni pa različne lastnosti / .../ pripeljejo do tega, da se sociološke meje naroda in države redko ujemajo s politično-pravnimi državnimi mejami«. Nacionalna država, torej država, ki jo tvori zgolj en narod oz. ena nacionalna identiteta, je prej izjema kot pravilo. Zato tudi v svoji konceptualizaciji nacionalizma poudarjata, da se izogibata poistovetenju naroda z državo, ker je narod prava referenčna točka nacionalizma, in zavračata definicije nacionalizma, ki v ospredje postavljajo državo.

Narod in država torej nista nujno soodvisna, saj lahko narod obstaja tudi brez države, sta pa tesno povezana, saj si narod oz. del prebivalstva, ki se za to ima, prizadeva ustanoviti svojo državo ali ohraniti obstoječo. V mnogih primerih oblikovanja držav in narodov pa ostaja nejasno, kako daleč je prišel proces oblikovanja naroda, potem ko je nacionalna država že postala realnost (Alter 1991, 232–237). Ne gre torej zanemariti dialektičnega odnosa med državo oz. njenimi mejami in diskurzom. Kot pravi Pušnikova (2011, 62), »je nacionalna meja – v smislu materialne državne meje kot tudi v smislu mentalnega koncepta meje med dvema nacionalnima skupinama – uresničena v jeziku s komunikacijo«, pri čemer jezik razume kot najširši spekter komuniciranja, ki ima vlogo temeljne družbene dejavnosti pri osmišljanju sveta, označuje pa ga nenehni boj za hegemonске pozicije (2011, 63).

Nacionalizem se torej znajde nekje vmes med obema pojmomoma – narodom in državo – in pomeni »ideološko gibanje, ki si prizadeva za pridobitev ali ohranitev avtonomije, enotnosti in identitete obstoječega ali potencialnega naroda (nacije)« (Smith 1991, 21) oz., kot bolj razširjeno razumeta Tiryakian in Nevitte, je nacionalizem »postavljanje zahtev v imenu ali v dobro naroda« (1991, 279). Zato je med konstitutivne elemente nacionalizma nujno vključiti

tudi hegemonijo, kar bomo storili v nadaljevanju, saj sta njegov obstoj in delovanje odvisna od »kontinuiranega delovanja družbenih antagonizmov oziroma bojev za hegemonijo« (Pušnik 2011, 39). Na tem mestu je smiselno omeniti tudi koncept »nemogoče družbe«, ki ga uvedeta Laclau in Mouffova, in po katerem družba ne obstaja. (1985, 111) S tem ne zanikata obstoja materialnega sveta, temveč le implicirata, da družba kot objektivna entiteta, v kateri bi vse imelo stabilno pozicijo, nikoli ni zaključena, temveč le delno in začasno strukturirana. Kljub temu o družbi ves čas govorimo kot o totaliteti. Z besedami »država« in »narod«, na primer, poskušamo razmejiti totalitete na način, da jim pripisujemo objektivno vsebino, a totaliteta kljub temu ostaja imaginarna entiteta. Država in narod sta le dva izmed t. i. lebdečih označevalcev, ki označujeta družbo kot totaliteto in ki ju preko različnih artikulacij polnimo z različno vsebino. Laclau lebdeče označevalce, ki se nanašajo na totaliteto, poimenuje **miti** (Phillips in Jørgensen 2002, 38–39).

3.5.1 Država, nacionalizem in »drugi«

Uspešen nacionalizem poveže etnično ideologijo z državnim aparatom. **Nacionalna država**, za razliko od drugih političnih sistemov, **zahteva ujemanje političnih meja s kulturnimi**, ima monopol nad uporabo sile in pobiranjem davkov, ima birokratski in zakonodajni sistem, ki je obvezujoč za vse državljane, enoten sistem izobraževanja in skupen trg dela, pa tudi uradni jezik (narečja so zapostavljena). **Če se en segment prebivalstva ne čuti dela naroda, kot ga narekuje nacionalizem, lahko to namesto poenotenja spodbudi nasprotujoče reakcije.** To je zelo pogost pojav, saj ima večina nacionalnih držav več ali manj različno velikih manjšin (Eriksen 2002, 107–109).

V družbah, kjer je nacionalizem predstavljen kot supra-etnična ideologija, pravična, nepristranska oz. univerzalistična, lahko etničnost in **etnične organizacije pomenijo grožnjo nacionalni koheziji** in državi. Ta napetost se kaže kot konflikt med partikularnimi in univerzalističnimi moralami. **Druga oblika konflikta je konflikt med dominantno in dominirano etnično skupino.** Takrat je dominantna nacionalistična ideologija prej partikularna kot univerzalistična, saj so bolj navzoči mehanizmi izključevanja in etnične diskriminacije kot pa principi vključitve in pravičnosti. Ta dvojnost nacionalizma je označena kot »Janusov obraz nacionalizma« (Eriksen 2002, 119–120).

3.6 NACIONALNA IDENTITETA, TO SEM JAZ

Nacionalno identiteto lahko razčlenimo na vsaj tri sestavine. Prva je ustava kot temeljni pravni akt, ki opredeljuje politično skupnost z jasno izraženo politično voljo in s kolektivnim samorazumevanjem. Druga je kolektivna predstava o t. i. zamišljeni skupnosti (Anderson 1998) s skupnim jezikom, z religijo, s kulturo itd. Zamišljena skupnost z »zavidljivimi dosežki imaginacije« med seboj povezuje ljudi, ki se nikoli niso in morda ne bodo spoznali, predvsem pa povezuje sedanje generacije s preteklimi in prihodnjimi. Tretja sestavina pa je posameznikova osebna identifikacija z zamišljeno skupnostjo in s simboli kolektivne identitete (Rizman 2008, 32). V nalogi se bomo dotaknili predvsem druge in tretje sestavine.

Socialni psihologi poudarjajo, »da mora študij nacionalnih diskurzov vključevati tudi študijo posameznikove nacionalne identitete / .../«, saj je ta odraz vsakdanjih navad in praks družbenega življenja, med katere sodita tudi način mišljenja in rabe jezika. Posameznikova nacionalna identiteta pa je odraz obvladovanja načina govora o nacionalnosti (Billig v Pušnik 2011, 23).

Pojem identitete je v 90. letih prejšnjega stoletja doživel svojo rekonceptualizacijo. Namesto esencialnih razlag, te predpostavljajo nekakšno trdno, osebno jedro, je **postavil koncept identitete v kontekst diskurzov ter dominacij in izključevanj** (Ule 2000a, 1991). Oblikovanje identitete je treba razumeti kot proces ustvarjanja, ki se nikoli ne konča, poteka pa znotraj, ne zunaj reprezentacij (Hall v Riggins 1997, 4). »Da bi oseba lahko razvila lastno identiteto, mora ustvarjati diskurz razlik kot tudi diskurz podobnosti in zavrnil ali sprejeti različne identitete. Zunanji »drugi« tako predstavlja razpon pozicij znotraj sistema razlik« (Riggins 1997, 4).

Proces identifikacije torej ni povezan z vnaprej dano vsebino, tudi **ni dokončen, temveč se ves čas spreminja**. »Kljub vsem ideološkim diskurzom in mistifikacijam je identiteta ljudi negotova, nepojasnjena. Bistvenega pomena je tudi ugotovitev, da v vsakdanjem življenju ne živimo nekakšnih fiksnih identitet, temveč doživljamo – v skladu z logiko dinamičnega, kontinuiranega življenja – identifikacijo. A že sam pojem identifikacije sugerira, da v tem polju ne prevladuje neka esencialna, vnaprej dana vsebina, ki jo z našim rojstvom zgolj zbudimo 'iz spanja', temveč da gre za neprestano redefiniranje samega subjekta, za njegovo

nepreravno umeščanje v identitetni kontekst, v neko 'zgodbo' o 'njegovi' identiteti« (Praprotnik 1999, 171).

Nenehno redefiniranje identitete poteka preko družbenega delovanja posameznika, ki se po šoli simbolnega interakcionizma (Berger in Lukman 1988) umešča v družbo preko glavnega posrednika, tj. **jezika oz. simbolno posredovane interakcije med ljudmi**. Preko družbene konstrukcije realnosti, ki je dialektičen proces, posameznik soustvarja družbene vloge in jih hkrati ponotranja. Del procesa družbene konstrukcije stvarnosti pa je družbena konstrukcija subjekta, pri čemer nastaja njegova identiteta (Berger in Lukman v Vobič 2007, 15).

Nacionalno identiteto, ki je pojav, »zasidran v širši civilni družbi« (Rizman 2008, 33), razumemo kot enega izmed aspektov socialne identitete¹⁰, ki ji kot referenčna točka oz. skupina identifikacije služi narod, oz. kot pravi Kovačeva (1997, 49), je nacionalna identiteta kompleksna oblika kolektivne oz. socialne identitete, ki je pomensko in ideološko povezana s pojmi naroda, nacionalne zavesti, nacionalnega karakterja in nacionalnih stereotipov. Različne vsakodnevne diskurzivne prakse, ki narod (nacijo) predstavljajo kot zgodovinsko, večno ali celo naravno entiteto, **nacionalno identiteto povzdignejo na vrh socialnih identitet**, še posebej v času različnih družbenih kriz, vojn itd. (Calhoun 1995, 256–259). Podobno izpostavlja tudi Connor, ki pravi, da je med vsemi identitetami, pripadnostmi in lojalnostmi, ko so te na preizkušnji, zagotovo najpomembnejša lojalnost narodu. V zvezi s to trditvijo je vredno izpostaviti presunljivo preprosto, a vplivno definicijo naroda, ki jo je zapisal Rupert Emerson: narod je »največja skupnost, ki takrat, kadar gre zares, učinkovito določa lojalnost ljudi in ima prednost tako pred zahtevami manjših skupnosti znotraj sebe kakor pred tistimi, ki ga ločujejo ali ga potencialno vključujejo v še večjo družbo« (Emerson v Connor 1991, 311).

Norveški antropolog Fredrik Barth je predlagal družbeni interakcijski model etnične identitete, po katerem ta ne izhaja iz trdnega in nespremenljivega karakterja skupine, temveč slednjega podreja percepciji njenih članov. Barthov pristop tudi predpostavlja, da »skupine

¹⁰ Pri konceptualizaciji identitete sledimo teoretikom socialne psihologije, ki pod pojmom socialna identiteta združijo tako socialno kot individualno identiteto. Tako »združeno« socialno identiteto delijo na objektivne in subjektivne vidike. Po Turnerju med temi vidiki obstajajo številne povezave, tako da je tudi individualna identiteta v bistvu »socialna« (Vobič 2007, 14).

same sebe ne definirajo z nanašanjem na lastne značilnosti, temveč z izključevanjem, torej s primerjanjem s 'tujci'« (Armstrong 1991, 42). Takšno razumevanje etnije oz. naroda »v zametku kot skupine, definirane prek 'izključitve', pomeni, da ni nobenega čisto definicijskega načina za razlikovanje etničnosti od drugih oblik identitete« (Armstrong 1991, 43). Izključevalni princip ima na oblikovanje nacionalne identitete izjemno velik vpliv, tudi na oblikovanje stereotipov in predsodkov. Po Fredriku Barthu je prav ohranjanje mej temeljni in univerzalni princip socialnega in skupinskega funkcioniranja človeka, pri čemer v središče svojega raziskovanja postavi prav etnične meje, ki da so tisto, kar definira skupino, in ne le kulturno polnilo (1998, 6). **Etničnost tako deluje kot kategorija vključevanja in izključevanja**, bistvo etničnosti pa naj bi bilo v družbeni organizaciji kulturnih razlik (1998, 132). Pri oblikovanju predstav o »nas« in »njih«, katerih temelj so prav razlike, pomembno vlogo odigrajo stereotipi kot eden najbolj razširjenih načinov opisovanja družbenih skupin.

Dejstvo, da se ljudje vedno definiramo v odnosu do drugih, je tesno povezano tudi z identiteto znakov. »Znak je relacijski in njegova identiteta temelji na razlikovanju od drugih znakov, ne pa na nekih inherentnih lastnostih znaka samega. Določena je zgolj in samo z odnosom do drugih znakov znotraj sistema.« Oznake »niso definirane pozitivno s svojo vsebino / .../, temveč negativno s svojim odnosom do drugih členov v sistemu« (Pušnik 2011, 28). »Najnatančneje jih označimo, če rečemo, da so to, kar drugi niso« (de Saussure v Pušnik, *prav tam*). V praksi ta koncept najlažje izrazimo tako, da rečemo, da biti Slovenec pomeni ne biti npr. Hrvat, oz. Slovenec je to, kar Hrvat ni. Izključevalni princip ima na oblikovanje nacionalne identitete izjemno velik vpliv, saj določa, kdo sodi v neko skupino, in kdo ne (Eriksen, 2002, 62).

Obstajajo pa tudi **anomalije**, ko etnične identitete niso tako »čiste« in ne omogočajo jasne klasifikacije, npr. otroci mešanih zakonov, potomci migrantov, ki so se »prilagodili« dominantni družbi, itd. Takšni posamezniki so pogosto bilingvisti, imajo dvojno državljanstvo in doživljajo konflikt lojalnosti. Takšne »mešane« identitete so za posameznika lahko psihološko in družbeno naporne, lahko pa so tudi prednost, saj mu omogočajo prilagajanje etničnosti in poudarjanje enega ali drugega »deleža« v različnih družbenih kontekstih. Identiteta je torej izjemno fleksibilna (Eriksen 2002, 65–66).

3.7 NACIONALIZMI IN IDEOLOGIJE

Ideologija je še eden tistih pojmov, ki jih težko spravimo v enotno definicijo. Skoraj pravilo je, da se razprave o ideologiji začenjajo z opozarjanjem na teoretsko zmedo, neoprijemljivost, izmuzljivost, kompleksnost in različne definicije tega pojma, ki si pogosto tudi nasprotujejo (van Dijk 1998, 1). Ideologije bomo razumeli tako, kot jih razume Theun A. van Dijk, eden vodilnih predstavnikov kritične diskurzivne analize; kot sistem idej, ki tvorijo socialne kognicije in preko mentalnih map posameznikov vplivajo na reprodukcijo družbene skupine. Dualizem kognitivnega in družbenega je tista stična točka, v kateri živi tudi ideološka narava nacionalizma (van Dijk 1995b, 18). Ideologija gradi temelje socialnim reprezentacijam in praksam, vključno z diskurzi, ki služijo kot orodje ideološke reprodukcije na eni strani in kot orodje kljubovanja na drugi (van Dijk 2001, 12). S takšnim razumevanjem postavlja van Dijk ideologijo v »konceptualni in disciplinarni trikotnik, ki povezuje kognicijo, družbo in diskurz« (van Dijk v Čepič in Vogrinčič 2003, 318).

Če izhajamo iz razumevanja nacionalizma kot ideologije, katere cilj je doseči ali ohraniti politično avtonomijo naroda, potem se lahko strinjamo tako z Marxom kot s številnimi drugimi avtorji, ki izpostavljajo, da za ideologijami vedno stojijo odnosi moči v družbi (Fairclough 1994). Macdonaldova opredeli ideologijo kot »sistematični okvir družbenega razumevanja, ki ga motivira bodisi volja po moči ali želja, da bi bil takšen okvir sprejet kot 'pravilen' način mišljenja« (2003, 28).

Za razumevanje nacionalizma kot ideološkega fenomena je izjemno uporabna Marxova trditev, da je zavest, ki jo pogosto enači z ideologijo, »od vsega začetka družbeni produkt in ostaja takšna, vse dokler bodo obstajali ljudje« (Marx v Pušnik 2011, 34). Takšno razumevanje ideologije oz. zavesti, tudi nacionalne, razkriva zmote »trdno zasidranih, zdravorazumskih idej, da so nacionalne in etnične razlike naravne« (*prav tam*). Čeprav Marxovo razumevanje ideologije vselej izhaja iz razrednih razlik, ustvarja jo vladajoči razred in jo razširja med množice, pa je za razumevanje nacionalizma kot ideološkega momenta pomembna njegova ugotovitev, da je zavest proces, ki ga aktivno izvajajo ljudje kot edini proizvajalci svojih idej in pojmovanj; zavest pa ne more biti nič drugega kot zavesten obstoj. Primarna funkcija nacionalizma je po Marxu ta, »da pomaga širiti zavest o skupnem obstoju« (Pušnik 2011, 34–35), dodajmo, da tudi o skupnih interesih.

Člani družbene skupine »osvojijo« ideologije skozi zapletene in dolgoročne procese socializacije ter druge oblike predelave družbenih informacij. Ideologije vsebujejo »informacije« o lastnostih neke družbene skupine, kot so njena identiteta in odnos do drugih skupin, vrednote, norme, cilji itd. – lastnosti, ki determinirajo njen »prostor pod soncem«. Pomembno vlogo pri iskanju mesta v družbenem svetu igrajo tudi stereotipi, ki so del posameznikove osebne tradicije, nekakšna vrednotenja, ki namerno ali nenamerno poustvarjajo naš svet. Vsak napad nanje se zato zdi kot »rušenje temeljev našega univerzuma« (Lippman v Erjavec in Poler Kovačič 2007, 31).

Ideološko »komolčkanje« se vedno odraža tudi na ravni diskurzov, ki se med seboj bojujejo za prevlado, takšno razumevanje pa lahko apliciramo tudi na koncept nacionalizma.

3.8 HEGEMONSKE IGRE NA POLJU NACIONALIZMOV

Nacionalizem nikoli ni dokončno formiran, temveč sta njegova moč in obstoj odvisna od kontinuirane tekme za prevlado pomenov, nenehnega diskurzivnega, s tem pa tudi ideološkega boja za »oblast« oz. nadvlado. Antonio Gramsci, ki se sicer sam prišteva med marksiste, z uvajanjem koncepta hegemonije preseže marksistično razumevanje boja za oblast kot boja družbenih razredov, formiranih glede na lastništvo proizvodnih virov, in ga razširi na boj ideologij. V sodobno politično misel vpelje pojem hegemonije kot aktivnega konsenza, s čimer dobiva moč in oblast novo dimenzijo, saj se ju ne dosega več zgolj s prisilo, temveč tudi s »pridobivanjem intelektualne in moralne vodilne vloge vladajočega razreda« (Lukšič in Kurnik 2000, 7–23). Povedano z Gramscijevimi besedami, se »prevlada ene družbene skupine nad drugo kaže na dva načina, kot 'vlada' in kot 'intelektualno in moralno vodstvo'. / .../ Družbena skupina mora postati vodilna, še preden osvoji vladno oblast (to je eden prvih pogojev za osvojitev oblasti); potem ko izvaja oblast, in tudi če jo trdno drži v rokah, postane vladajoča, mora ostati tudi 'vodilna'« (Gramsci v Lukšič in Kurnik 2000, 33). Hegemonija tako dobi dvojno dimenzijo, saj je njeno izvrševanje kombinacija (pri)sile in soglasja večine subjektov neke družbene skupine.

Gramscijev koncept hegemonije je inspiriral tudi diskurzivno teorijo Laclauja in Mouffove, saj sta na njem gradila teorijo o oblikovanju pomenov, ki nikoli niso dokončno fiksirani, temveč se upirajo nenehnim poskusom utrjevanja definicij individualnih in kolektivnih

identitet ter reprezentacij družbe. Ti poskusi potekajo preko diskurzov. Noben diskurz nikdar ni dokončno utrjen, temveč je v nenehnem konfliktu z drugimi diskurzi, ki pojmujejo in reprezentirajo realnost na drugačen način, kar ima pomembne družbene učinke. »Antagonizem se lahko razreši zgolj skozi hegemonistično intervencijo«, ki jo Laclau definira kot »artikulacijo, ki s pomočjo sile rekonstituira dvoumnost« (Phillips in Jørgensen 2002, 48). Hegemonistična intervencija je uspešna, ko en diskurz nadvlada drugega v točki konflikta in je s tem razrešen tudi antagonizem.

Ne le pri ohranjanju ali spreminjanju pomenov, temveč tudi odnosov moči znotraj neke družbe gre vedno za obliko »boja«. Družbeni boj je lahko bolj ali manj intenziven, vključuje odkrite kot tudi prikrite oblike, neločljivo pa ustvarja tudi pogoje za vsak družbeni razvoj. Udejanjanje moči skozi jezik zahteva, da so posamezniki in skupine nenehno vpleteni v boj z drugimi posamezniki ali skupinami, da bi si izborili ali ohranili svoj položaj (Fairclough 1994, 35). Pri tem je nujno razmejiti ideologijo od hegemonije. Slednja »predpostavlja necelost in odprtost družbenega in je zato mogoča le na področju, na katerem vladajo artikulacijske prakse. Odprtost družbenega je pogoj za vsako hegemonistično prakso, zato se hegemonistična formacija ne more opirati na specifično logiko ene same družbene sile. / .../ Hegemonija ni dominacija ene družbene skupine nad drugo, temveč kontingenčno razmerje moči ali bolje – artikulacijskih praks« (Vezovnik 2008, 91).

Če Gramscijev koncept hegemonističnih bojev in Faircloughovo razumevanje ideologij in oblasti (Fairclough 1994) prevedemo v teorije nacionalizma, lahko povzamemo, da so **nacionalizmi kot ideologije v nenehnem trku, saj se bojujejo za prevlado in si prizadevajo »doseči psihološko veljavnost, s tem ko organizirajo množice in tako ustvarjajo teren, na katerem se ljudje gibljejo, pridobivajo zavest o lastnem položaju ali se borijo«** (Pušnik 2011, 40). Nacionalizmi kot del jezika, ideologije, vsakdanjih praks in navad so integrirani tako v individualno življenje posameznika kot tudi kolektivno življenje celotne družbe. S tem pa nacionalizem članom ne vsiljuje le svojih idej, temveč jih tudi uči, kako govoriti, kaj misliti, koga sovražiti, s kom vstopati v zavezništvo, saj je »vsak 'hegemonistični' odnos tudi vzgojni odnos« (Gramsci v Pušnik, *prav tam*). Nacionalizem, nacionalna identiteta ali nacionalna zavest niso »preprosto le produkt vsiljene kulture, ki bi sovpadala z dominantno ideologijo, niti / .../ preprosto le posledica odpora proti tej dominantni ideologiji, temveč / .../ rezultat neskončnih pogajanj in bojev za hegemonijo«, ki

nenehno potekajo med posameznimi diskurzi, ko ti trčijo drug ob drugega (Pušnik 2011, 41–42).

4 OBLASTNI BOJI SKOZI MEDIJSKI DISKURZ

Vsota številnih, med seboj na prvi pogled nepovezanih teoretskih zapuščin, od de Saussurjevega strukturalističnega pristopa k jeziku, Marxove teorije razrednega boja, Gramscijevega koncepta hegemonije itd., je vplivala tudi na pojmovanje nacionalizma, ki mu je dodala lastnost komunikacijskega procesa. Razumevanje nacionalizma kot sistema znakov, redefiniranje odnosa med eksplicitnimi in implicitnimi pomeni znakov ter izpostavljanje komunikacijskega boja za prevlado specifičnega pomena in nadvlado v razmerju moči v družbi; vse to je posledično vodilo tudi v razširjanje koncepta nacionalizma na raven diskurza. Eden vodilnih mislecev, ki so družbenemu konstrukt dajali prednost pred naravnim, večnim pomenom, je bil tudi Michael Foucault, ki v svojih delih, tudi tistih, ki na prvi pogled nimajo veliko opraviti s poljem družbenega¹¹, zagovarja misel, da so subjekti in objekti, čeprav v materialnem svetu obstajajo sami po sebi, brez kakršnegakoli pomena, dokler jih ne spravimo v besede, saj se šele takrat o njih oblikuje neka vednost (Foucault 2010, 15–16). Podobni miselnosti sledi tudi Hearn (2006), ko pravi, da postmodernizem zagovarja idejo, da je nacionalizem najustreznejše obravnavati kot narativne in diskurzivne formacije ne glede na to, kako in v kolikšni meri ustrezajo svoji materialni stvarnosti.

Da bi razumeli moč, vlogo in učinke nacionalizma ter odzive nanje, je v enačbo nujno treba vključiti odnos med politiko oz. odnosi moči in množičnimi mediji. Na eni strani moramo pod drobnogled postaviti način, kako nacionalizem preko medijev v imenu in za dobro skupine postavlja zahteve po identiteti, pristojnostih in teritoriju, kako te zahteve legitimira in kako jih komunicira. Na drugi strani pa je nujno treba razumeti, kako konstrukcija medijske realnosti povratno vpliva na političen proces. Namreč »medijski prostor je najbolj prevladujoči del javnega prostora« (Gačnik in drugi 1999, 610), v katerem poteka hegemonistični boj za oblikovanje in prevlado interpretacij družbene realnosti. »Da so mediji in z njimi novinarji – ali obratno – postali ključni oblikovalci družbene stvarnosti in ne le zavesti o njej, je skoraj že trivialna ugotovitev« (Splichal 1994, 1032).

¹¹ Foucault je v enem svojih vidnejših del Zgodovina seksualnosti poudarjal celo, da seksualnost kot takšna ni neka naravna sila človeškega življenja, temveč družbeno konstruirana kategorija. Pri tem seveda ob pojmu seksualnosti ni popolnoma zanemaril biološke dimenzije človekove narave in njegovega nagona, temveč je zgolj dal prednost institucijam in diskurzom.

Teorija prednostnega tematiziranja pokaže, da lahko mediji z izborom objektov¹² poročanja, tj. tem, dogodkov, posameznikov itd., vplivajo na javno izpostavljenost teh in tako določajo pomembnost dogodkov v javnosti. Kasnejši razvoj teorije je pokazal, da je učinek medijev še večji, saj z izpostavljanjem posameznih lastnosti objektov, ki jim prav tako kot objektom samim lahko določajo prednost, vplivajo tudi na oblikovanje mnenj, stališč, vrednot, ki jih naslovniki besedil razvijejo o objektih in njihovih lastnostih. Prav v tem je tudi njihova moč (Guo in drugi 2012, 53–54).

Nedavne raziskave¹³ pa so potisnile meje medijskega vpliva še dlje in oblikovale t. i. **model mrežnega prednostnega tematiziranja (NAS)**¹⁴, ki zagovarja, da lahko mediji združijo različne objekte in značilnosti, ti združeni skupki pa se hkrati, simultano prenesejo v mentalne strukture naslovnikov. Izhajajoč iz Langovega teoretskega okvira o mentalni predelavi informacij, model mrežnega prednostnega tematiziranja predpostavlja, da bo učinek večkratnega predstavljanja dveh (četudi nepovezanih) elementov v tandemu vplival, da bodo naslovniki ta dva elementa zaznavali kot med seboj povezana (Guo 2012, 65). Če povzamemo, NAS predpostavlja, da mediji poleg ostalih socializacijskih in družbenih dejavnikov močno vplivajo na spajanje novih informacij s starimi oz. njihovo umeščanje v asociativne spominske mreže ljudi in z večkratnim aktiviranjem parov posameznih elementov ali skupkov elementov krepijo povezavo med njimi. »Tako so mediji zmožni konstruirati in rekonstruirati asociativno spominsko mrežo občinstva z ustvarjanjem novih vozlišč v tej mreži ali s spreminjanjem moči obstoječih povezav med različnimi že izgrajenimi pomeni« (Guo in drugi 2012, 56).

4.1 MEDIJI KOT ENAKOPRAVEN AKTER POLITIČNEGA PROCESA

Mediji nastopajo kot pomembni akterji v družbenem, torej tudi političnem prostoru. So posrednik med civilno družbo oz. državljani na eni strani in oblastno-političnimi strukturami

¹² Termin »objekti« je priročen zaradi druge (od treh) ravni analize prednostnega tematiziranja, saj predpostavlja, da imajo objekti svoje mikro- in makroznačilosti. Pri posamezniku so lahko prve npr. njegova starost, druge pa npr. njegova politična usmerjenost (Guo in drugi 2012, 53). Takšno razumevanje bo uporabno za našo nadaljnjo analizo, ko bomo preučili tudi poudarjanje posameznih lastnosti srbskih in kosovskih političnih voditeljev, ki so bile izpostavljene v slovenskih tiskanih medijih.

¹³ Tretja raven prednostnega tematiziranja oz. t. i. agenda setting je doživela svoj preboj šele v letu 2010, ko so se pojavile prve raziskave (Guo in drugi 2012, 52).

¹⁴ Network Agenda Setting model oz. model mrežnega prednostnega tematiziranja.

na drugi. Poleg funkcije obveščanja oz. prenosa informacij imajo tudi izjemno pomembno vlogo »psa čuvaja« oz. nadzora nad oblastjo. Njihova vloga je pravzaprav nekakšna vožnja po treh tirih – na enem so prenašalci stališč, mnenj, informacij, kritik itd. predstavnikov oblastno–političnih struktur, torej nosilcev moči; na drugem prenašajo predloge, kritike, interese civilne družbe; na tretjem pa nastopajo kot sooblikovalci javnega mnenja, ko izbirajo in opozarjajo na relevantne teme, odkrivajo nepravilnosti in »sestavljajo« dejstva v smiselne interpretacije. »Tako lahko rečemo, da medijske institucije – časopisi, radijske in televizijske hiše – in njihovi protagonisti – uredniki, novinarji in publicisti – **posredno, a pogosto zelo pomembno vplivajo na rezultate političnega procesa / .../«** (Tomšič 2007, 463–464).

Množični mediji imajo namreč poleg številnih drugih dejavnikov velik vpliv na družbeno konstrukcijo realnosti (Berger, Luckmann 1988), saj odločilno sooblikujejo družbeno znanje, ki si ga deli večina članov neke družbe (van Dijk 1995a, 32). Hkrati se odvijata dva procesa – **konstrukcija medijske realnosti in medijska konstrukcija realnosti**. Prva vsebuje procese, ki potekajo med subjekti, ki v medijsko realnost vstopajo kot novinarji, viri informacij in naslovniki, ter predmeti oz. dogodki novinarske ubeseditve. Medijska konstrukcija realnosti pa pomeni umeščanje medijske realnosti v družbeno realnost in vpliv medijskih vsebin na individualne percepcije družbene realnosti. Proces sta seveda v dialektičnem odnosu, zato je lahko njuno ločevanje sporno. »Toda odcepitev znanja, ki doseže raven avtonomnega pomenskega (in delovanjskega) podsveta, od lastnih eksistenčnih izvorov vendarle opravičuje tudi posebno analizo delovanja posebnega podsveta«, tj. sveta medijske realnosti (Drame 1992, 852).

4.1.1 Množična komunikacija kot pogoj nacionalizma

Moderni nacionalizem, vključno z drugimi ideologijami, išče množično podporo med ljudmi, pri čemer so politični vodje glavni zastopniki kolektivne volje ljudstva. Nesporno najpomembnejšo vlogo pri mobilizaciji javne podpore in pridobivanju kolektivnega soglasja imajo množični mediji (Hearn 2016, 12), ki poleg izobraževalnega sistema, kulture, religije, družine, zakonodaje, političnega aparata itd. sodijo med najvplivnejše ideološke aparate države (Althusser 1971). Ti imajo ne glede na svojo naravo zasebnega ali javnega enako funkcijo, to je produkcijo ideologije. Medijski diskurz je kot **pomembnejše diskurzivno**

polje z močjo doseganja množic eno izmed prevladujočih sredstev ideološke produkcije, saj izpostavlja svoje občinstvo »dnevni dozami nacionalizma, šovinizma, liberalizma, moralizma itd.« (Althusser 1971, 154). Že Anderson je izpostavil tisk kot pogoj za nacionalizem (1998), tiskanim medijem pa lahko danes dodamo še druge množične medije, preko katerih ima neomejeno število ljudi nenehen in relativno lahek dostop do informacij.

Množični mediji igrajo pomembno vlogo pri **razširjanju nacionalističnih čustev** (Eriksen 2002, 104–105), **reprezentacijah družbene realnosti ter spreminjanju ali krepitvi obstoječih odnosov moči v družbi** (Fairclough 1995). Številne analize nacionalističnih diskurzov ter vloge medijev in propagande pri širjenju nacionalističnih zahtev, še posebej med oboroženimi spopadi na območju nekdanje Jugoslavije, pokažejo, da so bili mediji v tem razdiralnem procesu pogosto zlorabljeni kot instrument političnih elit (Malešič 2013). Medtem ko je že skoraj samoumevno, da posamezne države skozi »lastne«¹⁵ medije povečini organizirano predstavljajo lastno interpretacijo stvarnosti, pa ostaja velikokrat spregledano, a nikakor zanemarljivo vprašanje interpretacije stvarnosti s strani »tujih« medijev oz. medijev iz »nevpletenih« držav, ki spremljajo konflikt med državami ali etničnimi skupinami oz. narodi zgolj kot obstranski opazovalci. **V nadaljevanju nas bo zanimalo, kako se hegemonistični boj med srbskim in albanskim nacionalizmom kaže v medijih tretje države, v našem primeru Slovenije. Še posebej zanimivo bo tudi vprašanje, ali in kako se skozi poročanje slovenskih medijev o kosovskem konfliktu, v katerega Slovenija sicer ni neposredno vpletena, a je zgodovinsko in politično posredno povezana z njim, kaže slovenski nacionalizem oz. ali je poročanje o kosovskem konfliktu služilo tudi za krepitev slovenske nacionalne identitete.** Zanimalo nas bo tudi, kako »tuji« mediji, ki si med poročanjem z vojnih žarišč v primerjavi z »domačimi«, »vpletenimi« mediji pridobijo večjo naklonjenost in kredibilnost s strani mednarodne skupnosti in postanejo nekakšni »nepristranski« opazovalci, povratno vplivajo na rezultat političnega procesa, torej ali in kako je slovensko medijsko poročanje vplivalo na odziv in ukrepe mednarodne skupnosti in kakšen je bil »izplen« ubeseditve kosovskega konflikta za krepitev lastne nacionalne identitete. Pri tem se ne bomo mogli izogniti niti političnemu odzivu mednarodne skupnosti na zahteve dveh nacionalizmov; kako jih

¹⁵ Kategorizacija »lastnih« medijev je namenoma v narekovajih, saj tu mislimo na medije znotraj države ne glede na lastništvo, tj. ne glede na dejstvo, ali je medij nacionalen ali komercialen. Menimo, da v primeru izbruha etnonacionalizma in vojnih razmer oboji »branijo« podobno pozicijo.

obravnava in kdaj jih s politično in z javnomnenjsko podporo definira kot upravičen cilj za obče dobro, kdaj pa kot nevaren poskus destabilizacije širše regije.

4.2 MEDIJSKI DISKURZ V SLUŽBI DRUŽBENE MOČI

»Odnosi oblikovanja in podeljevanja pomenov nacionalnim identitetam in skupnostim so tesno povezani z močjo, saj je nacionalizem kot diskurz tudi sistem oblastnih odnosov¹⁶« (Pušnik 2011, 52). Zanj je značilen dualizem – nacionalizem kot diskurz vpliva na oblikovanje, ohranjanje oz. spreminjanje teh odnosov, hkrati pa je tudi njihov produkt (*prav tam*). Fairclough ločuje med dvema vidikoma, ki sta značilna za odnos med družbeno močjo in diskurzom, in sicer moč **v** diskurzu in moč **za** diskurzom (1994, 43). Moč **v** diskurzu razume kot neposredno interakcijo, v kateri akterji skozi dvosmerno komunikacijo »merijo«, izvajajo in udeležajo odnose moči.¹⁷ V tem procesu imajo udeleženci z več moči tudi večji vpliv na celotno interakcijo, saj nadzorujejo izbor in oblikovanje vsebin komunikacije, odnosov med udeleženci diskurza ter pozicioniranje subjektov¹⁸ (Fairclough 1994, 46).

Za naš namen je pomembnejša moč **za** diskurzom, ki razširja koncept moči na ustvarjanje in vzdrževanje celotnega družbenega reda diskurza kot **prikritega vpliva moči**. V takšni obliki diskurza, za katero je značilna enosmerna komunikacija, so udeleženci ločeni s časom in prostorom, kar sicer načeloma velja za vse oblike pisanega besedila, a vendarle je območje razvoja tovrstnega diskurza prav polje množičnih medijev. Medijski diskurz je zanimiv, ker so odnosi moči znotraj njega navadno nejasni in prikriti (Fairclough 1994, 43–49). Moč **za** diskurzom se manifestira na več načinov. Eden teh je **standardizacija** jezika, ki jo Fairclough vidi kot del širšega procesa družbenega poenotenja (Fairclough 1994, 55–58). Nasplošna standardizacija katerekoli vrste podoben učinek kot kulturna

¹⁶ Pri razumevanju oblastnih odnosov izhajamo iz Foucaultovega koncepta oblasti, ki presega ozko politično pojmovanje oblasti in represivnih mehanizmov nadzora ter razširja pojem oblasti na »mehanizem, ki regulira družbene odnose in omogoča posameznikom, da zasedejo določene pozicije, s katerih lahko vplivajo na okolico – na družbeni milje, druge ljudi, objekte – in oblikujejo realnost na točno določene načine« (Pušnik 2011, 52).

¹⁷ Takšno »merjenje moči«, za katero je značilna dvosmerna komunikacija, se pojavlja v vseh vrstah odnosov, npr. medosebnih odnosih, odnosih med posameznimi družbenimi skupinami, interesnimi skupinami, institucijami itd. (Fairclough 1994, 44; Fairclough 1995, 1–2).

¹⁸ Kategoriji »odnosi« in »subjekti« sta med seboj tesno povezani, v praksi pa se tudi sicer vse tri kategorije hkrati pojavljajo in prekrivajo, vendar pa je za namene analize koristno, da jih med seboj sistematično ločimo.

homogenizacija (Eriksen 2002, 103). Sistem množične edukacije na primer je vpliven dejavnik ustvarjanja skupne abstraktne identitete in omogoča množici ljudi, da se istočasno učijo, kateri skupini pripadajo in kakšne so kulturne karakteristike te skupine (Eriksen 2002, 90). »Množično učenje tako učinkovito pomaga ustanavljati standardizirane utrjevalce kulture, ki so ključni pri legitimaciji etničnih identitet« (Eriksen 2002, 91), saj besedila knjig, časopisov itd. opisujejo, reproducirajo in utrjujejo zgodovino in kulturo neke skupine, predvsem pa vodijo v abstraktno identifikacijo s številnimi člani družbe, ki jih nikoli niti ne srečamo, kaj šele spoznamo (Eriksen 2002, 103). Standardizacija jezika, raba simbolov, ustvarjanje nacionalnega trga dela, obvezno šolanje, nenazadnje tudi standardizacija veščin, ki je temeljna zahteva industrializacije družb, vse to so elementi, ki pripomorejo k ustvarjanju »zamišljene skupnosti« (Anderson 1998) narodov. Da bi bil nacionalizem kot ideologija v takšnih zamišljenih skupnostih uspešen, mora torej za to obstajati tehnološki predpogoj, predvsem komunikacijske tehnologije, ki omogočajo standardizacijo jezika, znanja ali njuno reprezentacijo (Eriksen 2002, 104–105).

Za našo nalogo bosta še pomembnejši drugi dve dimenziji, in sicer **zbir konvencij**, ki oblikujejo določeno vrsto diskurza, in **dostop do diskurza**, ki ju podrobneje predstavljamo. Stičišče obeh najdemo v medijskem diskurzu, v katerem je z idejo pridobivanja moči tesno povezana tudi profesionalizacija novinarstva (Splichal v Poler Kovačič 1997, 18). Oba vidika pa bosta pomembna tudi v nadaljevanju, ko bomo s pomočjo Faircloughove kritične diskurzivne analize izpostavili pomen analize besedila v odnosu do diskurzivnih in družbenih praks.

4.2.1 Od rutinirane rabe konvencij do reprodukcije ideologij

»Resnica o resnici je, da ni resnice o resnici,« saj je ta tako kompleksna in transcendentalna, da v celoti ni dostopna prav nikomur (Hribar v Košir 2003, 95). Medijska realnost v nasprotju z zdravorazumskim prepričanjem laične javnosti, žal pa tudi velikega dela novinarjev liberalnih demokracij (Louw 2010, 2–3), nikakor ni »ogledalo stvarnosti«. **Novice ne obstajajo same po sebi v družbeni realnosti, temveč so produkt konvencij**, torej institucionaliziranih novinarskih praks in normativov (Louw 2010, 58). Konvencije, ki določajo tip diskurza, izvajajo in nadzorujejo institucionalni nosilci moči. So odraz ideologije institucije, torej tudi posameznih odnosov moči. Rutinska uporaba konvencij

znotraj nekega diskurza pripomore k sprejemanju ideoloških domnev kot zdravorazumskih, kar prispeva k ohranjanju obstoječih odnosov moči (Fairclough 1994, 58–62).

Ena izmed najpomembnejših konvencij oblikovanja medijskih besedil je nuja **selekcije tem, dogodkov in dejstev**. Družbeno realnost je nemogoče v celoti zajeti in predstaviti v medijskem besedilu, zato je selekcija nujna. Kriteriji, ki določajo izbor dogodkov, so novičarske vrednosti. Dejavniki izbire niso nevtralni, temveč so »intersubjektivne mentalne kategorije«, ki so navzoče pri bralcih, mediji pa jih vzdržujejo (Fowler 1991, 17). Še več, »so, pravzaprav, ideološki kod« (Hartley 1989, 80). »Dogodek je lahko izbran le, če ga lahko vidimo v luči določene reprezentacije, torej selekcija vključuje ideološko dejanje interpretacije« (Fowler 1991, 13–19). Ti kriteriji niso nujno zavestni, so prej nezavedne smernice uredniške politike in novinarjeve izbire (Louw 2010, 73; Erjavec 1999, 40), ki kot »okno v svet« (Tuchman 1978) usmerjajo naše predstave o družbeni realnosti (Fowler 1991, 13). Ko novinar skozi poklicno socializacijo ponotranji novičarske vrednosti z vsemi spremljajočimi delovnimi rutinami in praksami, postanejo konvencije naturalizirane in se kot takšne samoupravljajo (Louw 2010, 73–74).

Poročanje o izbranem dogodku gre navadno preko **formule šestih vprašanj**, »kdo«, »kaj«, »kdaj«, »kje«, »zakaj« in »kako«, in **principa obrnjene piramide**. Oba principa služita izčrpnemu in smiselnemu informiranju občinstva s poudarjanjem bistva dogodka, a obenem znatno zožita možnosti, da bi informacije, ki ne »sodijo« v ta okvir, lahko postale novice. Posledično novinarji »iščejo iste stvari; postavljajo ista vprašanja«, formula šestih vprašanj pa v kompleksnih situacijah, kot so npr. razlogi za oborožen konflikt ali vojno, postane prej ovira kot prednost, saj ne opremi novinarjev z ustreznimi sredstvi, a vendarle služi potrjevanju »profesionalnosti diskurza objektivnosti« (Louw 2010, 74).

Objektivnost je še eden izmed kontroverznih konceptov, ki po eni strani predstavljajo temeljno zahtevo in normo novinarskega poročanja, po drugi pa nedosegljiv ali celo močno kritiziran standard. Eden najvidnejših kritikov objektivnosti je Bagdikian, ki pravi, da je sledenje kriteriju objektivnosti »kljub pozitivnemu izoblikovanju strogih zahtev po opazovanju in potrjevanju preprostih, fizičnih pojavov vodilo k nekaterim izrazito škodljivim napakam v poročanju o vojnah, družbenih problemih in epizodah, kot je tista

senatorja Josepha McCarthy¹⁹, čigar fantazijski predlogi so bili sprejeti, ker je bil po kriteriju objektivnosti uveljavljena avtoriteta«, z nekritičnim stremljenjem k objektivnemu poročanju pa je bilo »za desetletja predstavljeno inteligentno izpraševanje o vzrokih dogodkov« (Bagdikian 1992, 130–131). Uresničevanje kriterija objektivnosti je razpeto med dva diametralno nasprotna pogleda. Na eni strani so zagovorniki objektivnosti, ki v njej vidijo metodo in način predstavitve informacij in jo razumejo kot »znanstveni postopek, ki omogoča preverljivost podatkov« (Erjavec 1999, 42). Zagotavljanje objektivnosti je vezano na zahtevo po **točnosti informacij, popolnosti poročanja** (uravnotežena predstavitev kompleksne realnosti z nepristranskim in uravnoteženim navajanjem več virov) in **preglednost nastajanja novinarskega izdelka** (vidna mora biti sledljivost virov informacij). Če zahteva po resničnosti informacij velja za navedene vire, ne pa tudi za dejansko stanje, je prispevek manj objektivni. Na drugi strani so avtorji, ki trdijo, da objektivnega poročanja nikakor ni mogoče doseči, saj je objektivnost sveta kot takšna novinarju nedosegljiva. Zato je ni mogoče reflektirati v medijski diskurz, vsaka stopnja novinarskega dela od izbire teme, izbire virov, uporabe jezikovnih sredstev, poudarkov itd. je namreč v osnovi subjektivna (Erjavec 1999, 41–44). »Problematizacija koncepta objektivnosti predstavlja preobrat v novinarskem samorazumevanju: pojavil se je dvom o informaciji kot nevtralni vrednosti. / .../ Razvoj objektivnosti kot ključne novinarske norme je bil možen šele z utemeljitvijo subjektivnosti v poročanju kot nepogrešljive vrednote. Ta pristop lahko označimo kot 'nenaivno razumevanje objektivnosti'« (Erjavec 1999, 42).

4.2.2 Preiskovalno novinarstvo je mrtvo, živela svoboda trga!

Za moderno družbo je značilen hkraten obstoj več interpretacij stvarnosti, ki so med seboj konkurenčne definicije, zaradi česar je pluralizem medijev in tudi pluralizem znotraj medijev postal nuja in ena od potez demokratične ureditve tako nacionalnega kot mednarodnega prostora. A takšen pluralizem zahteva popolno uresničevanje svobode

¹⁹ Joseph McCarthy, republikanski senator iz Wisconsina, je 9. februarja 1950 v Zahodni Virginiji oznanil, da ima seznam z imeni 205 oseb, ki naj bi bili člani komunistične partije. Po njegovih besedah naj bi bila administracija ameriškega predsednika Harryja S. Trumana polna komunistov, ki Sovjetski zvezi izdajajo državne tajnosti. Predsednika Trumana in zunanjega ministra Deana Achesona, ki sta bila oba demokrata, pa je obtožil, da sta »nevarna liberalca« in do komunizma »preveč mehka«. Desničarsko usmerjena republikanska stranka je začela pravo politično inkvizicijo, nastale so številne kongresne in senatne preiskovalne komisije, svojo komisijo je dobil tudi sam McCarthy. Ta je v naslednjih letih preiskoval Ameriko, da bi jo »očistil« komunistov, pod lupo je vzel celo šole in univerze, knjižnice, zvezne uslužbenke, celo korporacije, med ljudi pa naselil paranojo pred komunisti. Njegov seznam z imeni 205 oseb, ki naj bi bili člani komunistične partije, in grožnje komunistov so se izkazali za izmišljotino, a vendarle so njegove »preiskave« uničile številna življenja (Štefančič 2003).

medijev v političnem, organizacijskem in tudi finančnem smislu (Košir 2003, 91). Paradoksalno so množični mediji vzporedno s krepitvijo (vsaj navidezne) neodvisnosti od državnega aparata na eni strani širili meje svobode govora, na drugi pa nehote postali sužnji kapitala. Osamosvojitve Slovenije je vzporedno s političnimi in z gospodarskimi spremembami prinesla tudi tržno naravnano novinarstvo, ki je nedvomno postalo prevladujoče. Na prvi pogled je videti, kot da gre za proces demokratizacije medijev, a vendarle »slovo od avtoritarne prakse socialističnih držav še ne pomeni nastajanja demokratičnih komunikacijskih sistemov (Poler Kovačič 2003, 12). »Komericalizem, paternalizem in nacionalizem, ki se uveljavljajo v postsocialističnih medijih kot posledica deregulacijskih in reregulacijskih pritiskov od zgoraj navzdol, predstavljajo poglavitno nevarnost za procese demokratizacije« (Splichal 1992, vii).

Komericalizacija medijev je vodila v prav posebno stanje zlivanja žanrov. V kontekstu sodobne medijske industrije, ki tudi v resnejših vsebinah za svoje občinstvo neizprosno zahteva zabavne prvine, so novinarji potisnjeni v položaj, ko se morajo posluževati senzacionalizma, da bi pridobili pozornost bralcev. Kljub temu v novinarski stroki še vedno vlada prepričanje, da četrta veja oblasti ostaja v službi »psov čuvajev«. Privrženost kritičnemu odnosu do oblasti in uporabi senzacionalizma je rezultirala v hibridizaciji žanrov, ki o političnih aspektih poročajo kot o tekmujočih in konfliktnih odnosih za prevlado nad družbeno močjo, pomešanih z evalvacijo osebnosti politikov ter izpostavljanjem njihovih negativnih lastnosti in indiskrecij iz zasebnega življenja (Louw 2010, 49). Posledica takšne hibridizacije, ali homogenizacije, kot jo poimenuje Koširjeva, je, da je prepletenost komercialnih in resnih vsebin dosegla raven, ko že skoraj ni več mogoče najti medija, ki bi ga brez pomislekov uvrstili med t. i. resne medije (Košir 2003).

Model normativnega novinarstva, v katerem je (bil nekoč) novinar aktivni subjekt v vseh treh stopnjah sporočanja procesa, tj. zbiranju, izbiranju in oblikovanju informacij, pospešeno zamenjuje **model tržnega novinarstva z vsemi pripadajočimi vplivi ekonomske, pa tudi politične sfere** (Poler Kovačič 2002, 766–783). Aktivno in neodvisno preiskovanje aktualnih vprašanj, zavezano moralnemu imperativu odgovornega obveščanja javnosti, nedvomno izginja. Temelje novinarskega poslanstva čedalje bolj ogrožata interes kapitala in vdor tržne logike v novinarstvo. Krčenje stroškov, zmanjševanje uredništev in števila novinarjev, iskanje ekonomsko učinkovitega modela poslovanja in neizprosen boj za

bralce (kdo bo novico objavil prvi, več in bolj atraktivno) silijo novinarja z vidika produkcije diskurzivnih dogodkov v pasiven položaj. Novinarji **čedalje več informacij pridobivajo preko informativnih servisov**. Nenazadnje jih v to poleg pomanjkanja kadra in finančnih sredstev sili tudi **časovna stiska**, saj morajo novice do določene ure oz. dneva v tisk ali objavo. Časovni pritisk je še toliko večji, če gre za časopise, ki izhajajo dnevno, dnevnoinformativne oddaje, pa tudi spletne medije, ki informacije posodablajo večkrat dnevno. Ker so mnogi mediji vezani na iste informativne servise, je homogenizacija medijskih vsebin čedalje večja, »zmanjšuje se raznolikost informacij in širi uniformnost medijskih podob« (Košir 2003, 64). Namesto aktivnega zbiranja informacij čedalje bolj prevladuje »ekonomski model minimalnega odkrivanja« (McManus v Poler Kovačič 2002, 770), pri čemer **novinarjem informacije dostavijo enaki viri, pogosto službe za odnose z javnostmi tistih posameznikov in institucij, ki so za objavo svoje (interpretacije) zgodbe zainteresirani in najbolj koristijo njim samim**, saj gre nemalokrat za t. i. nosilce moči. Najpogosteje so to državne institucije, organi preiskovanja in pregona, profitne in neprofitne organizacije, družbe, ugledni posamezniki itd. (Whitaker v Fowler 1991, 21; Košir 2003, 64). Po raziskavah Leona Sigala je kar tri četrtine novinarskih izdelkov rezultat pasivne predelave informacij iz uradnih virov, kot so sporočila za javnost in novinarske konference, ali neformalnih priložnosti²⁰ (Poler Kovačič 2003, 13).

4.2.3 Kdo podaja interpretacije realnosti?

»Ko se posebna definicija realnosti pritrdi na konkretni interes moči, jo lahko imenujemo ideologija« (Berger in Lukman 1988, 114). Dialektičen učinek takšne prakse je krepitev moči teh virov, kar prispeva k ohranjanju neenakih odnosov moči v družbi (Fairclough 1995, 63). Zato kot tretjo dimenzijo moči za diskurzom Fairclough navaja **nadzor nad dostopom do diskurza**. Čeprav je realnost kot takšna družbeno definirana, so posamezne definicije vedno rezultat posebljene interpretacije s strani posameznikov ali skupin, zato si je pri analizi pojmovanja sveta in torej tudi medijskih besedil kot dela medijske realnosti nujno treba postaviti vprašanje, »kdo« podaja definicije realnosti (Berger in Lukman 1988, 109). Informacija neizogibno vključuje tudi pomen oz. interpretacijo, torej je »informacija rezultat miselnega prisvajanja stvarnosti« (Splichal 1990, 55), zato je kritičnost do vira

²⁰ Čeprav je bila Sigalova raziskava narejena leta 1973, jo številni sodobni teoretiki še vedno navajajo, tudi v svojih novejših delih, zato lahko upravičeno sklepamo, da so rezultati raziskave še vedno aktualni in odražajo realno stanje.

informacij eden nujnih elementov analize izbranih besedil. Vprašanje, »komu« mediji namenjajo največ medijskega prostora, lahko, tudi z vidika objektivnosti poročanja, razširimo na vprašanje, ali vire zgolj nekritično povzemajo ali njihove navedbe preverjajo, v kolikšni meri in na kakšen način so predstavljeni alternativni viri, kako se mediji opredeljujejo do kredibilnosti posameznega vira itd. Namreč tudi še tako verodostojen vir z visoko stopnjo avtoritete in zaupanja strokovne ali obče javnosti je lahko uporabljen selektivno, z namernim izpostavljanjem ali izpuščanjem določenega dela informacij, kar ni nič drugega kot manipulativna raba (Malešič 2012, 870).

Fairclough opozarja, da je svoboda govora zgolj naivno prepričanje, da je vsakomur omogočeno, da pove, kar želi. Glede na številne omejitve, ki posameznikom in skupinam sistemsko onemogočajo dostop do različnih vrst govora in pisanja, se je mit o svobodi govora precej uspešno razširil kot splošno veljavno dejstvo. Omejevanje dostopa do posameznih diskurzov je del širšega omejevanja dostopa do družbenih praks, torej do posameznih družbenih institucij, njihovih praks in predvsem močnih položajev, ki so sestavni del praks (Fairclough 1994, 55–64). Van Dijk pri tem izpostavlja moč družbenih (najpogosteje političnih) elit²¹, ki se kaže tudi v tem, v kolikšni meri imajo dostop do določenih vrst javnega diskurza in koliko lahko vplivajo nanj. Dostop in moč vplivanja sta pomembni sredstvi oblikovanja javnega mnenja in prevladujočega konsenza na področjih, povezanih z nedominantnimi etničnimi skupinami oz. »drugimi«. Tako politiki, novinarji, profesorji, pisatelji, sindikalisti, cerkveni dostojanstveniki in drugi predstavniki družbenih elit igrajo izjemno pomembno vlogo pri definiranju in interpretiranju situacij in dogodkov, povezanih z etničnimi zadevami (van Dijk 1997, 33). »Če je interpretacija neločljivo povezana z informacijo in s samo definicijo dogodka kot novinarskega dogodka, je tisti, ki definira dogodek ali informacijo, vselej tudi že interpret« (Drame 1994, 308). V enomesečni raziskavi dela novinarjev pri enem izmed slovenskih lokalnih redakcij tedenskega časopisa je Drametova ugotovila, da **določevalec dogodka v skoraj 70 odstotkih primerov ni novinar**, kar pa novinarja ne izloča iz procesa interpretacije, saj definicije realnosti lahko sprejme, zavrne ali redefinira (Drame 1994, 309).

²¹ Vladajoče strukture imajo navadno bolj ali manj sistematizirane načine dostopanja do sredstev javnega obveščanja, kar jim zagotavlja zavesten nadzor nad selekcijo informacij, ki bodo dosegle javnost, pa tudi nad njihovo interpretacijo. Z izbiro časa in prostora novinarskih konferenc ali izdajanja sporočil za javnost, z izbiro in prilagoditvijo jezikovnih sredstev, sloga, topik itd. imajo predstavniki elit možnost reprodukcije lastne resnice.

Posebno vprašanje pri obravnavi virov in interpretacij informacij predstavljajo službe za odnose z javnostmi. Raziskave v Avstriji in Nemčiji so pokazale, da je kar 60 odstotkov sporočil, ki jih posredujejo tiskovne agencije, sporočil, ki so jih agencijam poslale službe za odnose z javnostmi (Košir 2003, 64). Sklepamo lahko, da podoben model velja tudi pri nas. Upoštevajoč konvencije novinarskega poklica in globalizacije, pod katero razumemo »intenzifikacijo svetovnih družbenih procesov«, lahko upravičeno podvomimo, da je medijska realnost vedno tudi v najboljšem interesu javnosti.

4.3 S KRITIČNO ANALIZO DISKURZA DO DRUŽBENE INTERVENCIJE

Pomembno vlogo pri reprodukciji nacionalizma igra (medijski) diskurz, ki ga je ideologija nacionalizma skozi desetletja dodobra »obvladala« in prevzela njegove sodobnejše, bolj civilizirane, neočitne, subtilne, prikrite oblike. Te lahko velikokrat razkrijemo le mimo dobesednih pomenov, z interdisciplinarno, s kritično in poglobljeno diskurzivno analizo. Za analizo je medijski diskurz vedno zanimiv, saj je pomemben vir človekovega znanja in orientacije v svetu, njegovih stališč, vrednot in ideologij o družbi (van Dijk 1991, 2000), zato njegovega vpliva zagotovo ne gre zanemariti. Nenazadnje so mediji tudi polje, na katerem se nacionalizmi bojujejo za prevlado svoje interpretacije sveta in doseg množic.

Družbene vloge medijev se je zavedal že Weber, zato je analizam medijskih diskurzov kot enim izmed najvplivnejših pri oblikovanju družbene realnosti posvetil največjo pozornost. Tako je že leta 1910, na prvem nemškem sociološkem srečanju opozoril na pomen analize časopisov in s svojim predlogom postavil nekakšne temelje današnjim kritičnim pristopom k analizi diskurzov. Kolege je namreč pozval, da naj se analize časopisnih člankov lotijo kar:

s tem, da izmerimo, z ravnilom in s šestilom, kako se je vsebina časopisov v kvantitativnem vidiku spremenila v zadnji generaciji, tudi v oglaševalskem delu, v feljtonu, kakšne so razlike med feljtonom in naslovnim člankom, med naslovnim člankom in vestjo, med tistim, kar je danes sploh posredovano kot vest, in tistim, kar ni več tako posredovano. Razmerja so se namreč neverjetno spremenila. /.../ In od teh kvantitativnih opredelitev bomo prešli h kvalitativnim. Lotili se bomo načina stilizacije časopisa, načina, kako se isti problemi obravnavajo v časopisih in zunaj njih, očitnega prikrievanja čustvenega v časopisu (Weber v Vezovnik 2008, 79–80).

Webrov metodološki predlog se danes zdi prvinski, a je z njim nehote izpostavil temeljne koncepte, s katerimi se še danes ukvarjajo analitiki besedil. Danes sicer ločimo med kvantitativno analizo besedila in kvalitativno analizo vsebine, pri čemer slednja združuje množico kvalitativnih pristopov, temelječih na indukciji. Za takšno obliko analize je značilen manjši vzorec enot, ki jih analiziramo tako, da se »osredotočamo na interpretacijo vsega, čemur pripisujemo pomen (pisani tekst, govorjena beseda, semiotske podobe ipd.)« (Vezovnik 2008, 79). Takšni metodologiji sledi tudi kritična diskurzivna analiza (KDA), ki jo predstavljamo v nadaljevanju.

Uporabnost KDA je predvsem v njenem osnovnem namenu delovanja kot oblike družbene intervencije, oz. kot pravi van Dijk (2001, 352): »S takšnimi disidentskimi raziskavami KDA zavzema ekspliciten položaj, ker želi razumeti, izpostaviti in se upirati družbenim neenakostim.« Čeprav metodološko še ni izpopolnjena, pa vseeno ponuja veliko uporabnih orodij, s katerimi lahko odkrivamo skrite, implicitne pomene besedil. Uporabna je pri razkrivanju ideoloških elementov, ki so se sčasoma tako zelo ukoreninili kot naturalizirani pomeni, da so postali del »zdravega razuma«. S KDA lahko odkrivamo prikrite odnose moči v družbi, poskuse oblikovanja, uveljavljanja in ohranjanja sistemov nadvlade in neenakosti. Njen teoretsko–metodološki manko pa bomo skušali dopolniti s posameznimi teoretičnimi koncepti in empiričnimi orodji iz diskurzivne teorije in diskurzivne psihologije.

5 KRITIČNA DISKURZIVNA ANALIZA

Kritična diskurzivna analiza²² (KDA) je naziv za šolo, ki se je formirala leta 1992 na simpoziju v Amsterdamu. Danes velja za uveljavljeno šolo znotraj jezikoslovja, vanjo pa prištevamo vrsto različnih pristopov, ki jim je **skupno kritično opredeljevanje do analiziranih tekstov** (Vezovnik 2008, 84). »Temeljni kamni KDA«, v katere je usmerjeno kritično raziskovanje, so **diskurz, ideologija in družbena moč** (Weis in Woodak 2003, 11–15). Izhodišče kritične diskurzivne analize je **konstruktivistično razumevanje pomenov**, ki zavrača skrajna pogleda reflektivnega (ta zagovarja miselnost, da pomen obstaja sam po sebi) in intencionalnega pristopa (ki v središče postavlja avtorja in njegov namen) ter jeziku priznava njegovo družbeno naravo. Kot pravi Stuart Hall, »stvari ne pomenijo: mi sami konstruiramo pomene z rabo reprezentativnih sistemov – konceptov in znakov« (1997, 25). Skupni imenovalac konstruktivističnih pristopov, med katere sodi tudi KDA, je stališče, da znanje o svetu ni objektivna resnica, temveč produkt diskurza. Temu primerno je znanje pogojno, saj nastaja in velja v kulturnem in historičnem kontekstu. Znanje, ki ga imamo ljudje o svetu, se reproducira skozi družbene procese, v katerih pomeni tekmujejo za prevlado. Družbena konstrukcija znanja, ki oblikuje določen pogled na svet, na podlagi katerega so nekatera dejanja sprejeta kot normalna, druga pa neprimerna, ima torej družbene posledice (Phillips in Jørgensen 2002, 4–6).

KDA je hkrati teorija in metoda (Fairclough 1995a), pravzaprav popoln »paket«, ki poleg teoretskega in metodološkega okvirja vsebuje še filozofske premise o vlogi jezika v družbi, pa tudi posamezne tehnike analize (Phillips in Jørgensen 2002, 4). Različne pristope KDA sicer med seboj ločujeta neenotna teoretski okvir in metodologija, kar lahko pripišemo **interdisciplinarni naravnosti KDA**. Prav slednja naj bi bila po mnenju njenih protagonistov ena od raziskovalnih prednosti KDA (Vezovnik 2008, 83–84). Njeni zagovorniki in predstavniki, kot so Norman Fairclough, Ruth Wodak, Gilbert Weis idr., namreč poudarjajo, »da metodološka in teoretska heterogenost KDA ni njena šibka točka, temveč pozitiven fenomen, ki pripomore k ohranjanju dinamike KDA, saj se ena disciplina, npr. družbena teorija, lahko razvija s pomočjo določenih pogledov druge teorije, npr.

²²Pri opredelitvi pojma »kritična diskurzivna analiza« se pojavlja veliko neenotnosti. S KDA lahko poimenujemo način pristopa k analizi besedila, skupino teh pristopov k analizi besedila lahko označimo kot šolo, znotraj šole KDA pa se je uveljavil tudi pristop Normana Fairclougha, kot najbolj prevladujoč teoretsko-metodološki modela KDA (Vezovnik 2008, 85).

jezikoslovja« (Vezovnik 2008, 84). Interdisciplinarnost pri analizi besedil pozdravljajo tudi številni drugi avtorji, ki pravijo, da je interdisciplinarni pristop v kritičnem raziskovanju diskurza in njegovih potencialov za vplivanje na družbeno realnost zaželen (Phillips in Jørgensen 2002, 4). Nenazadnje različni pogledi na predmet raziskave ponujajo različna znanja in vodijo k širšemu razumevanju proučevanega predmeta. V nadaljevanju se bomo oprli predvsem na kritično diskurzivno analizo Normana Fairclougha, ki velja za enega izmed najbolj dovršenih pristopov k raziskovanju komunikacije in družbe (Phillips in Jørgensen 2002, 60).

5.1 TEORETSKE PREMISE KRITIČNE DISKURZIVNE ANALIZE

Kljub teoretski heterogenosti imajo pristopi znotraj KDA večinoma skupna izhodišča, ki jih navajamo v nadaljevanju.

5.1.1 Kritična diskurzivna analiza kot oblika družbene intervencije

Vsi pristopi kritične diskurzivne analize se ukvarjajo »z oblastjo, dominacijo, hegemonijo, neenakostjo in diskurzivnimi procesi njihovega razglasanja, prikrievanja, legitimiranja in reproduciranja« (Vezovnik 2008, 84). Raziskovalno zanimanje se koncentrira okoli subtilnih, posrednih, implicitnih pomenov, s katerimi besedila »upravljajo z umom« in ustvarjajo družbeni konsenz v prid dominantnega razreda (van Dijk 1993). **KDA tako deluje kot oblika nekakšne družbene intervencije, aktivizma**, saj razkriva diskriminatorne prakse in strukture, ki se kažejo v jeziku in skozenj ustvarjajo ali ohranjajo neenake odnose moči v družbi. KDA se, ob polni samorefleksiji, da ni apolitična, postavlja na stran šibkejših, dominiranih, zatiranih in vseh, ki so v neenakih družbenih odnosih kakorkoli oškodovani. Ima jasne politične cilje in si prizadeva za družbene spremembe (Fairclough 1995; Phillips in Jørgensen 2002, 64).

Koncept družbene intervencije je v raziskovalnih krogih deležen tudi kritike, saj »postavljanje« na eno ali drugo stran pomeni, da raziskovalni pristop ni apolitičen, s čimer je pod vprašaj postavljena tudi njegova objektivna raziskovalna distanca. Fairclough na kritike odgovarja, da kritična diskurzivna analiza ustreza standardom in zahtevam analize, zato kljub svojemu aktivističnemu delovanju ni nič manj znanstvena (1997, 258).

5.1.2 Odnos med jezikom in družbo je notranji in dialektičen

Diskurz je oblika družbene prakse. To pomeni dve stvari; da je **jezik del družbe**, in ne nekaj zunanjega, ločenega od nje, odnos med njima je torej notranji in dialektičen. Poleg tega je **jezik družbeni proces, na katerega vplivajo druge, ne-jezikovne dimenzije družbe**, hkrati pa jezik povratno vpliva nanje (Fairclough 1994, 22–23). Povedano drugače, med diskurzivnim dogodkom (produktom pisane ali govornje rabe jezika, ki ne vključuje zgolj besedila, temveč tudi druge semiotske podobe) in drugimi družbenimi dimenzijami (institucije, družbene strukture, družbene razmere, kultura itd.) je dialektičen odnos (Wodak v Erjavec in Poler Kovačič 2007, 18). Diskurz torej hkrati odseva, konstruira in konstituira družbeni svet oz. družbene prakse, te pa se povratno zrcalijo v njem in ga hkrati sooblikujejo, oz. kot pravita Phillips in Jørgensen, »diskurz je oblika družbene prakse, ki hkrati konstituira družbeni svet in je konstituiran s strani drugih družbenih praks« (2002, 61).

Fairclough izpostavlja, da ima lahko raba moči v diskurzu, tj. v neposrednih, dvosmernih interakcijah, takojšnji, trenutni učinek. Dalj časa trajajoča, sistematična raba moči **za** diskurzom, tj. z dostopom do diskurza in skozi konvencije, ki določajo tip diskurza, pa ima dolgoročne strukturne učinke na družbeno realnost, in sicer na ravni konstrukcije **družbenih identitet subjektov, družbenih odnosov med subjekti ter tvorjenja sistemov znanj in pomenov** (Fairclough 1994, 74; Phillips in Jørgensen 2002, 67). Delovanje obeh oblik moči, tj. moči *v* in *za* diskurzom, se z vidika izoliranih situacij morda zdi nepomembno, a obe vrsti moči botrujeta kratkoročnim kot tudi dolgoročnim posledicam na stanje družbe. Sistematično vplivanje na vsebino in obliko diskurza bo imelo daljnosežne vplive na znanje, vrednote, stališča in prepričanja članov družbenih skupin, na njihove socialne identitete, odnose znotraj skupine ter odnose do drugih družbenih skupin, pa tudi kulturne in organizacijske značilnosti družbe kot sistema (Fairclough 1994, 73–74).

5.1.3 Če je jezik del družbe, ga moramo tako tudi analizirati

Tesna povezanost diskurza in družbenih praks nasprotuje ločevanju jezika in jezikovnih analiz od ostalih delov družbe. Protagonisti KDA **zahtevajo analizo diskurza v družbenem kontekstu**, torej skupaj z družbenimi praksami, **ter v odnosu do diskurzivnih praks**, torej procesov nastajanja in interpretacije besedila (Fairclough 1994, 1995a; Phillips

in Jørgensen 2002). Prav to je temeljni cilj KDA, da skuša »z empirično jezikovno analizo prispevati k razreševanju družbenih vprašanj«; nenazadnje je KDA nekakšen popravni izpit za spodletele poskuse analiz, ki so temeljile na ločevanju disciplin »med jezikoslovjem, ki se osredinja na mikro analizo besedila in interakcije, in drugimi družboslovnimi vedami, ki analizirajo družbene probleme na makro ravni (kot na primer sociologija, politologija, komunikologija)« (Erjavec in Poler Kovačič 2007, 41).

Fairclough, ki je sicer jezikoslovec, je eden največjih kritikov analitične in empirične izolacije jezika od družbenega konteksta. Za analiziranje jezika kot besedila, diskurzivne in družbene prakse zato razvije tridimenzionalni model, v katerem žal empirična orodja ne sledijo njegovim širokopoteznim teoretičnim nastavkom. Fairclough še vedno ostaja bolj ali manj pri lingvističnem »seciranju« besedila, ki ga sicer uspešno dopolnjuje z vpeljavo konceptov intertekstualnosti in interdiskurzivnosti, žal pa zanemari poglobljeno mikrosociološko in kognitivno raziskovanje procesa produkcije in interpretacije ter makrosociološko raziskovanje družbenega konteksta (Vezovnik 2008; Phillips in Jørgensen 2002; Erjavec in Poler Kovačič 2007).

5.1.4 Do ideološke socializacije prek rabe diskurza

Z diskurzom oz. **z rabo jezika je tesno povezana ideologija**, ki je eden osrednjih konceptov, okoli katerih se akumulira raziskovalni interes KDA. KDA sledi van Dijkovi definiciji, da so ideologije »sistem idej« oz. prepričanji, ki na eni strani pripadajo simboličnemu polju misli, torej psihološkemu polju posameznika, tj. njegovi **kogniciji**. Na drugi strani so ideologije nedvomno **družbene**, pogosto (a ne nujno) povezane z interesi skupine in **služijo tako legitimaciji družbene moči kot njenemu nasprotovanju** (van Dijk 1998, 5).

Kritična diskurzivna analiza se, čeprav v velikem delu izhaja iz teoretične zapuščine Michaela Foucaulta, prav v odnosu med ideologijo in močjo oddalji od Foucaultovega pogleda. Medtem ko Foucault védenje in moč povezuje s produktivnostjo, saj »moč ustvarja pogoje in možnosti družbenega« (Phillips in Jørgensen 2002, 13), pa KDA moč in ideologijo vselej povezuje s konceptom dominantnosti, eksploatacije, prevlade ene skupine nad drugo.

5.1.4.1 Faircloughovo razumevanje ideologij

Ideologija vselej igra pomembno vlogo pri izvajanju moči v in za diskurzom (Fairclough 1994). Fairclough ne skriva svoje naklonjenosti do Althusserjeve konceptualizacije »ideoloških aparatov države« (Althusser 1971), prevzame pa tudi njegovo idejo ideologije kot »interpelacijske prakse«, ki konstituira subjekte (Fairclough 1992, 87). Po Althusserju namreč »vsaka ideologija poziva oz. interpelira konkretne individuume v konkretne subjekte« (1971, 173). Interpelacijska praksa zasuka tudi fokus raziskovalnih vprašanj. Če torej sledimo Althusserjevi tezi, da ideologije skozi proces naslavljanja oz. interpelacije »zagrabi« ljudi, da v teh ideologijah prepoznajo svojo pozicijo in se prepoznajo kot subjekti, potem se moramo vprašati, »kako ideologije skozi svoje diskurze in materialne in institucionalne prakse 'subjektivirajo' ljudi, in ne, kako ljudje 'ponotranjimo' ideologije« (Nastran Ule 2005, 28). Ponotranjenje ideologije in z njo tudi predsodkov je namreč proces sekundarne narave, saj se morajo posamezniki, da bi ponotranjili ideologijo, v njej najprej prepoznati oz. pozicionirati kot subjekti (*prav tam*). Zato nas mora pri raziskovanju diskurzivnega vidika nacionalizma zanimati, »kakšen je odnos nacionalne ideologije do posamičnega subjekta, kako ta ideologija zagradi subjekt oziroma kakšno mesto zaseda v njej subjekt« (Pušnik 2011, 35).

Vendar pa Fairclough kritično zavrne del Althusserjeve ideje o ideologiji kot »totalizirajoči entiteti«; o obstoju ene ideologije, ki deluje kot družbeno lepilo in predpostavlja popolno pasivnost posameznika. Na tej točki se opre na Gramscijev koncept hegemonije in obstoj tekmujočih pomenov. Pomen razume kot rezultat pogajanja med procesom nastajanja in procesom interpretacije besedila. Ne obstaja ena sama ideologija, ideologij je več. Besedila imajo več potencialnih pomenov, ki si lahko nasprotujejo in so odprti za različne interpretacije (Phillips in Jørgensen 2002, 75–76). Fairclough ne podcenjuje bralca. Kot pravi, so subjekti vedno ideološko pozicionirani, vendar tudi zmožni upreti se tem »vsiljenim« konstituiranjem subjektov, čeprav se morda niti ne zavedajo ideoloških dimenzij lastnih dejanj (1992, 91).

5.2 TRIDIMENZIONALNI MODEL NORMANA FAIRCLOUGHA

Med najvplivnejše pristope znotraj KDA sodi pristop Normana Fairclougha, ki v svojih delih izhaja iz temeljne predpostavke, da med jezikom in družbo velja notranji, dialektični odnos. »Jezik je del družbe; jezikovni pojavi so družbeni pojavi posebne vrste in družbeni pojavi so (delno) jezikovni pojavi« (Fairclough 1994, 22).

Da bi se izognili analitični zmedi, na kratko pojasnimo razliko med tremi pojmi, kot jih opredeljuje Fairclough (2003, 3–4): jezik, besedilo, diskurz. **Jezik** razumemo v njegovem najbolj uveljavljenem pomenu, kot verbalni jezik, ki ga sestavljajo besede, stavki itd. Koncept **besedila** razumemo širše – na eni strani kot rabo verbalnega jezika v pisani ali govorjeni obliki, na drugi pa besedilu preko meja lingvistike priznavamo večsemiotski značaj, ki vključuje poleg jezika tudi vizualno podobo, zvok in druge semiotske oblike (Erjavec in Poler Kovačič 2007, 43), zato sem lahko prištevamo tudi kulturne artefakte, fotografijo, likovno, glasbeno ali arhitekturno stvaritev itd.²³ (Fairclough 1995a, 4; 2003, 3). **Diskurz** razume na tri načine; diskurz (neštevnih samostalnik) v najbolj abstraktnem smislu kot uporabo jezika, ki je razumljena kot družbena praksa; diskurz kot vrsto jezika znotraj specifičnega polja (znanstveni, medijski, politični diskurz itd.); in diskurz(e) (števnih samostalnik) kot najbolj konkreten način ustvarjanja pomenov iz določene perspektive (nacionalistični, liberalni, rasistični, feministični diskurz) (Fairclough 2003, 3–4; Phillips in Jørgensen 2002, 66–67; Erjavec in Poler Kovačič 2007, 43).

Fairclough v središče analize postavlja diskurzivni dogodek in red diskurza. **Diskurzivni dogodek** je produkt rabe jezika, tj. pisano ali govorjeno besedilo. Faircloughov pristop temelji na analizi izbranega diskurzivnega dogodka, ki ga analizira skozi tri dimenzije – kot **besedilo, kot diskurzivno prakso in kot družbeno prakso**. Vsak diskurzivni dogodek je oblika družbene prakse, ki bodisi reproducira bodisi spreminja red diskurza (Phillips in Jørgensen 2002, 67–71).

Red diskurza je diskurzivni vidik družbene institucije ali polja oz. »konfiguracija vseh 'tipov diskurza', ki so v rabi znotraj posamezne družbene institucije ali družbenega polja«

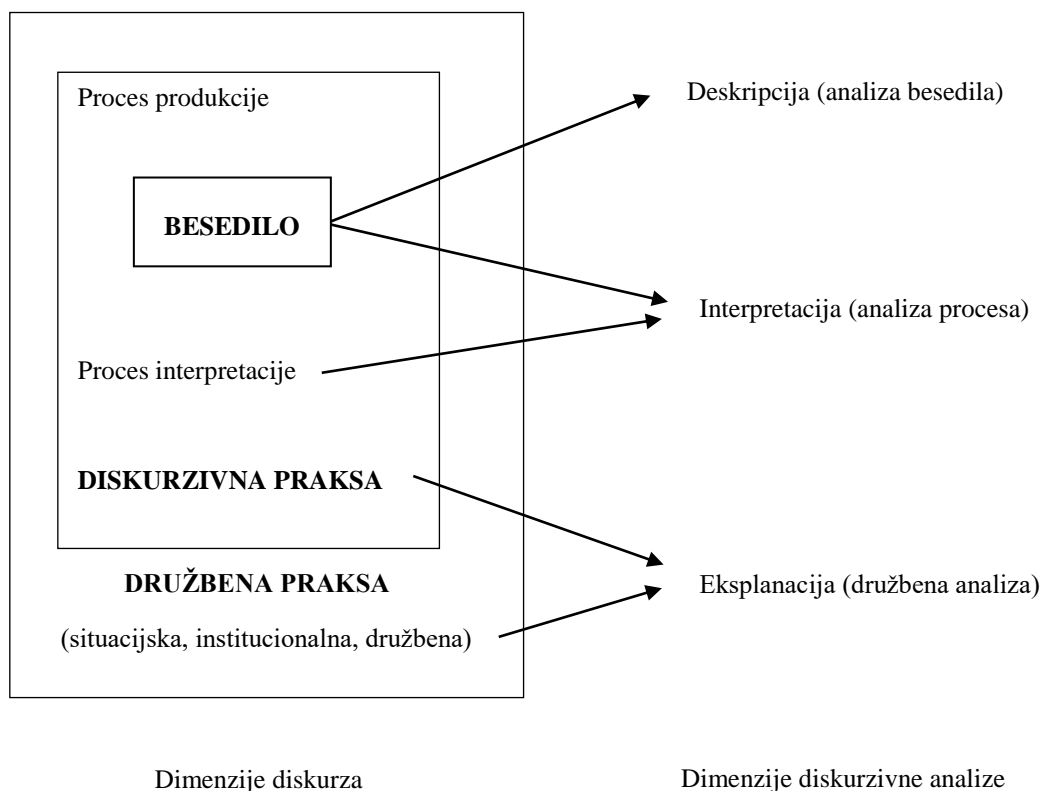
²³ Fairclough pri tem opozarja na pasti, ki spremljajo širjenje koncepta besedila. Pretirano posploševanje bi namreč lahko privedlo do nesmiselnih konceptualizacij besedila (*prav tam*).

(Phillips in Jørgensen 2002, 67), govorimo na primer o medijskem, znanstvenem, vzgojno–izobraževalnem, medicinskem, političnem itd. redu diskurza.²⁴ Red diskurza sestavljajo različni diskurzi in žanri (Fairclough 1995b, 56). **Diskurz** v tem primeru se nanaša na neko vednost in je razumljen kot »jezik, ki je uporabljen za reprezentiranje dane družbene situacije z določenega vidika« (*prav tam*), torej kot način izražanja, ki dogodku, predmetu, izkušnjam podeljuje pomen (npr. feministični, nacionalistični, potrošniški, liberalistični ipd. diskurz). **Žanr** pa je del določene diskurzivne prakse oz. določen način rabe jezika, ki predstavlja konstitutivni del posamezne družbene prakse. Tako na primer v novinarstvu kot diskurzivni praksi ločimo več žanrov, kot so intervju, komentar, poročilo, reportaža, feljton itd. (Fairclough 1995b, 56). Odnos med diskurzivnim dogodkom in redom diskurza je vselej dialektičen. Prav red diskurza je tudi točka potencialnega ali dejanskega diskurzivnega konflikta (Phillips in Jørgensen 2002, 56), kjer se antagonizmi, kamor prištevamo tudi nacionalne ideologije, srečujejo in razrešujejo skozi »hegemonistično intervencijo« (Phillips in Jørgensen 2002, 48).

Ker jezikoslovne analize izolirajo besedila od učinkov družbenih procesov, Fairclough razvije tristopenjski model analize. Vsak diskurzivni dogodek je mogoče analizirati kot **besedilo, diskurzivno prakso in družbeno prakso**. Namen tridimenzionalne analize je odkrivanje dialektičnega odnosa med jezikom in oblastjo oz. družbeno močjo. Fairclough tako združi jezikoslovno analizo besedila (deskripcija), mikrosociološki interpretativni pristop (interpretacija) ter makrosociološko analizo družbenih procesov (eksplanacija) (Vezovnik 2008, 85–86; Phillips in Jørgensen 2002, 68–71).

²⁴ V svojih zgodnejših delih se Fairclough nagiba k pripisovanju reda diskurza posamezni instituciji (univerzitetni red diskurza, medijski red diskurza ...) (Phillips in Jørgensen 2002: 72), čeprav že takrat poudarja preseganje institucionalnih okvirjev. Kasneje pa koncept reda diskurza poveže z Bourdieuevim konceptom »polja«, ki predstavlja relativno avtonomno družbeno področje, ki ga sestavljajo različne institucije in odnosi med njimi. Tako na primer ločimo družbeno polje politike, medijev itd. (Phillips in Jørgensen 2002, 72–73; Fairclough 1995b, 55, Čuček 2005, 36).

Slika 5.1: Shematični prikaz Faircloughovega tridimenzionalnega modela KDA

Vir: Fairclough (1995a, 98).

5.2.1 Analiza besedila

Fairclough kot jezikoslovec nameni največ pozornosti prav **deskripciji**, a žal ponudi omejena orodja za njeno izvedbo, zato se opiramo tudi na Fowlerjev in van Dijkov pristop h kritični lingvistiki, ki zajema odkrivanje in proučevanje jezikovne strukture besedila in ponuja dodatna analitična orodja. Prednost KDA pred drugimi pristopi k analizi besedil je, da ne obravnava le tistega, kar je v jeziku navzoče, temveč tudi tisto, kar je odsotno (Fairclough 1995a). Izhaja iz prepričanja, da vsak jezikovni pojav lahko nosi ideološko vsebino, zato je jezikovne prvine nujno treba obravnavati glede na družbeni in historični kontekst, znotraj katerega je besedilo nastalo. Namen takšne podrobne analize je razkriti »vzorke prepričanj in vrednot, ki so zakodirani v jeziku – in so pod pragom zaznave vseh, ki sprejemajo neki diskurz kot 'naraven'« (Fowler 1991, 67). Vsekakor pa je treba poudariti, da proučevanje konkretnega diskurzivnega dogodka ne pomeni objektivnega prepoznavanja ideologij, temveč prej subjektivno oceno, na katero vpliva raziskovalčev pristop, njegovo

strokovno znanje in sposobnost interdisciplinarne sinteze znanj, njegove vrednote in nenazadnje njegovo »ostro oko« za prepoznavanje jezikovnih elementov, v katerih se reproducirajo diskriminatorne družbene prakse (Fowler 1991, 65–68).

Deskripcijo Fairclough opisuje s pojmom »lingvistična analiza«, ki ga razume v razširjenem smislu in ki predvideva tako analizo **pomenov** kot **oblik** v besedilu. Pomenov in oblik na empirični ravni ne ločuje, saj se pomeni ustvarjajo prav v oblikah. Skladno z razumevanjem diskurza kot družbene prakse, ki hkrati konstituira družbeni svet in je hkrati povratno konstituirana s strani drugih družbenih praks, Fairclough v besedilu vidi in analizira tri njegove funkcije – oblikovanje identitet, odnosov in reprezentacij, pri čemer upošteva tako tiste elemente in pomene, ki so navzoči, kot tudi tiste, ki so v besedilu odsotni (Fairclough 1995b, 57–58).

Lingvistična analiza zahteva združitve dveh ravni analize – mikrostruktur in makrostruktur besedila. Analiza mikrostruktur je proučevanje izbora jezikovnih sredstev tako na ravni leksikalizacije kot tudi skladnje. Na ravni leksikalizacije zahteva podrobno analizo izbora določenih besed in besednih zvez, pomenskega odnosa med besedami, rabe evfemizmov, analizo ekspresivne vrednosti oz. stilne zaznamovanosti besed, uporabo metafor in metonimij itd. Na ravni sintakse pa analiziramo način, na katerega posamezni slovnični elementi kodirajo dogodke, odnose, predmete, skratka, vse izkušnje o svetu. Pri tem se jezikoslovna analiza osredinja na prehodnost glagolov (ali npr. pojav opredelimo kot dejanje ali kot dogodek, kar je povezano s pripisovanjem odgovornosti za pojav), pasivne in nominalne stavke, rabo skladijskega naklona, modalnosti, osebnih zaimkov, logičnih veznikov, prirednih in podrednih stavčnih zvez itd. Raven makrostrukture pa zahteva analizo topik, ki najbolj vplivajo na oblikovanje mentalnih modelov, s pomočjo katerih bralci interpretirajo besedilo, analizo diskurzivnih shem (načina, na katerega so urejeni posamezni diskurzi, npr. novinarski) itd. (Cotle 2000; Fairclough 1994; Fairclough 1995b; Fowler 1991, Čepič in Vogrinčič 2003).

5.2.2 Analiza diskurzivnih praks

Druga raven analize je **interpretacija**, ki diskurzivni dogodek analizira kot diskurzivno prakso, in sicer kot proces produkcije oz. nastanka besedila ter njegove interpretacije oz.

predelave, pri čemer upošteva družbene pogoje obeh procesov. **Diskurzivna praksa je vezni člen med besedilom in širšimi družbenimi praksami**, analiza na tej ravni pa v središče postavlja **odnos med diskurzivnim dogodkom in redom diskurza**. Če novinarstvo razumemo kot diskurzivno prakso, skozi katero nastaja novinarsko besedilo, lahko na ravni produkcije proučujemo nastanek besedila skozi institucionalne okvire, ki določajo novinarske strokovne prakse, normative, konvencije, uredniško politiko itd., saj vsi ti dejavniki vplivajo na nastajanje, oblikovanje in distribucijo novinarskega izdelka.²⁵ Na ravni interpretacije pa besedilo analiziramo z vidika bralcev, ki predelujejo besedilo in ga umeščajo v svoj sistem reprezentacij (Fairclough 1995b, 58–59; Fairclough 1995a, 96–98).

Žal se prav na tej ravni analize kaže največja slabost Faircloughovega modela, ki teoretičnemu ločevanju med diskurzivnimi in nediskurzivnimi praksami ne ponudi ekvivalentnega empiričnega nastavka, kljub temu da se poslanstvo kritične diskurzivne analize udejanji prav na tej točki – ko analiziramo razmerja med diskurzivnimi in širšimi družbenimi praksami. Kako lahko torej empirično pokažemo na dialektični odnos med npr. novinarskimi konvencijami, ki usmerjajo nastanek novinarskega besedila, in širšo kulturno, politično ali ekonomsko strukturo družbe? Kako lahko empirično predstavimo proces kognitivne predelave medijskih sporočil na ravni občinstva? Ena od rešitev je, da ločevanje med diskurzivnim in nediskurzivnim obravnavamo kot zgolj analitično, ne pa tudi empirično ločevanje (Phillips in Jørgensen 2002, 89–92). Fairclough sicer za analizo mentalne predelave besedila predlaga tudi implementacijo orodij iz kognitivne psihologije, a žal svojega predloga ne razvije (1995b, 59). Prav ta manko Faircloughu očita tudi Chilton (2005), ki kritizira njegovo nezanimanje za psihologijo in mentalno predelavo informacij, ki da je nujna, če naj razume učinke besedila na posameznikov kognitivni in družbeni svet.

Kljub pomanjkanju empiričnih orodij za analizo diskurzivne prakse pa se lahko opremo na dva koncepta, ki ju Faircloughova teorija na tej ravni analize predlaga: intertekstualnost in interdiskurzivnost. Koncept **intertekstualnosti** pomeni vključevanje različnih besedil v besedilo, ki ga obravnavamo, bodisi skozi citate ali druge oblike navajanj. Diskurzivni dogodki so historično povezani, torej vse, kar izrečemo ali zapišemo, je tako ali drugače že bilo ali še bo izrečeno ali zapisano. Zato se ne moremo izogniti temu, da bi uporabili besede,

²⁵ Kritičen pogled na sodobno novinarsko prakso, ki nam bo služil tudi kot izhodišče za praktično analizo, smo opredelili v tretjem poglavju naloge.

ki jih je pred nami v določenem pomenu že uporabil kdo drug. Besedilo lahko tako obravnavamo **kot člen v intertekstualni verigi** (Fairclough 1995b, 77; Phillips in Jørgensen 2002, 73–74).

Interdiskurzivnost pa je posledica diskurzivne prakse, ki združuje različne žanre in diskurze v diskurzivni dogodek. Če je praksa kreativna, tj. če so diskurzivni tipi kombinirani na nove, ustvarjalne načine, je takšna praksa, ki pomika meje, lahko odraz in/ali gonilna sila družbeno kulturnih sprememb, saj vpliva na spreminjanje reda diskurza. Konvencionalna raba diskurzov na drugi strani utrjuje stabilnost obstoječega sistema in tako ohranja dominantni red diskurza, s tem pa tudi družbeni red. Diskurzivno prakso tako lahko analiziramo skozi odnose med diskurzi znotraj reda diskurza ali skozi odnose med različnimi redi diskurza (Fairclough 1995b, 56).

5.2.2.1 Dopolnitev KDA z diskurzivno teorijo Laclauja in Mouffove

Koncepta intertekstualnosti in interdiskurzivnosti sta lahko vstopna točka za aplikacijo Laclaujeve in Mouffove diskurzivne teorije, saj sta uporabna, ko se sprašujemo, »kako preverjati spremembe v diskurzih, kako jih zaznati ter kako prepoznavati in analitično razmejevati različne diskurze. Različne artikulacije diskurzov razumemo kot dinamičen proces »izmenjave« delnih ali začasnih hegemonskih fiksacij in antagonističnih pozicij« (Vezovnik 2008, 92).

Diskurzivna teorija Laclauja in Mouffove²⁶ žal ne izdelava empiričnih orodij za konkretno analizo, zato pa ponuja obširno teoretsko podlago za številne konstruktivistične pristope k analizi diskurzov. Njena prednost pred Faircloughovim pristopom je, da ne ločuje med diskurzivnim in nediskurzivnim, zanj so vsi družbeni pojavi tudi diskurzivni in jih je kot takšne mogoče analizirati. S takšnim teoretičnim pristopom bomo skušali odpraviti eno od pomanjkljivosti Faircloughovega modela. Središčna točka njune teorije je, da družbeni pojavi nikoli niso dokonč(a)ni. To utemeljujeta z nezmožnostjo dokončne fiksacije pomenov, ki ostajajo kontingenčni, kar na stežaj odpira vrata konstantnim družbenim »bojem« (Phillips in Jørgensen 2002, 24–25).

²⁶ V nalogi bomo za koncept diskurzivne teorije Laclauja in Mouffove večkrat uporabili okrajšavo »diskurzivna teorija«.

Fiksacija pomenov, pa tudi njihovo izpodbijanje, poteka preko procesa *artikulacije*, ki pozicionira znake v odnosu do drugih znakov, oz. spreminja *elemente* (znake z nefiksiranim, polisemičnim pomenom) v *momente* (znake s fiksiranim pomenom). Specifične artikulacije reproducirajo ali izpodbijajo obstoječe diskurze s fiksiranjem pomena na določen način, zato vsi momenti ostajajo potencialno polisemični. Diskurz, s katerim nadomestita de Saussurjev koncept strukture kot zaključene fiksacije znakov v pomenski mreži, še vedno pomeni strukturiranje znakov v medsebojnih odnosih, a ta proces nikoli ni dokončen in dokončan, saj vedno ostaja prostor za transformacijo pomenov. »Diskurzi so vednočasne in parcialne fiksacije pomenov v fundamentalno neodločljivem terenu« (Phillips in Jørgensen 2002, 39). S tega vidika so še posebej pomembna t. i. *vozlišča*. Vozlišče je nekakšen »označevalec-gospodar«, privilegiran, a pomensko prazen znak, okoli katerega se razporejajo drugi »lebdeči označevalci« torej oblikuje diskurz. Vozlišča so **središčna točka boja med diskurzi za fiksiranje oz. prevlado pomena**. Eden takšnih privilegiranih znakov v političnem diskurzu je npr. demokracija, v nacionalističnem pa sta narod in država (Phillips in Jørgensen 2002, 24–33).

Pri razlagi fiksacije in naturalizacije določenega diskurza Laclau in Mouffova uporabita Gramscijevo razlikovanje med *objektivnim* in *političnim*. Objektivno (objectivity) definirata kot že fiksirane oz. sedimentirane pomene, ki so uveljavljen historični rezultat dinamičnega procesa in boja za prevlado pomena. Ti pomeni so postali, če vključimo Faircloughovo razumevanje, naturalizirani, zato pogosto ne spodbujajo lastnega izpraševanja, razlagamo jih kot »naravne«, zdravorazumske. Politično²⁷ (politics) pa predstavlja dinamičen proces konstituiranja družbenega sveta (Vezovnik 2008, 92). »Razvoj od političnega konflikta do objektivnosti gre skozi hegemonično intervencijo, pri čemer je alternativno razumevanje sveta potlačeno, kar vodi v naturalizacijo ene in edine perspektive« (Phillips in Jørgensen 2002, 36–37). Na tej točki se realizira kritičnost kritične diskurzivne analize kot principa družbene intervencije, ki v (nekaterih) naturaliziranih diskurzih vidi ideologijo v njeni najslabši izvedbi. »Verjeti, da lastno razumevanje stvarnosti predstavlja edino realnost, je najnevarnejša od vseh zablod. Ta postane še nevarnejša, ko je spojena z misijonarskim žarom razsvetliti ves ostali svet ne glede na to, ali ta svet želi biti razsvetljen ali ne«²⁸ (Watzlawick 1984, 8–9).

²⁷ Izraz »politično« ne pomeni ozkega pojmovanja političnega, npr. političnih strank ali politične ureditve države.

²⁸ Prevod po Košir 2003, 91.

5.2.3 Analiza družbenih praks

Da bi bila kritična diskurzivna analiza celostna, je treba osvetliti povezavo med besedilom in njegovim kontekstom. Na ravni **eksplanacije** se ukvarjamo prav s tem, z analizo besedila na ravni družbenega konteksta. Besedila imajo po Faircloughovem prepričanju vzročne posledice; bodisi utrjujejo družbene razmere, bodisi jih spreminjajo. Takojšen in najbolj neposreden učinek je viden na znanju oz. vedenju ljudi, njihovih mnenjih, stališčih, vrednotah itd. Dolgoročno pa se učinki besedil poznajo v spremembah družbenih identitet, družbenih odnosih in nenazadnje v materialnem svetu. Besedila lahko prispevajo k spreminjanju sistema izobraževanja, urbanizma, arhitekture, začenjajo in končujejo vojne itd. Prav vpliv družbenega konteksta na besedila in besedil na družbeni kontekst je cilj proučevanja KDA – analiza besedila namreč ne bi bila smiselna, če ne bi verjeli v njegovo moč vplivanja na družbo (Fairclough 2003, 8). Pomembna naloga konceptualnega in analitičnega okvirja je, da »poveže sociološko in lingvistično analizo, to pomeni, da mora posredovati med besedilom in institucijo, med komunikacijo in strukturo ter med diskurzom in družbo« (Wodak, Weis 2003, 9).

Fairclough predlaga analiziranje dialektičnega odnosa med diskurzom in družbenimi praksami na treh ravneh: na *ravni trenutne situacije*, na *institucionalni ravni* ter *ravni družbe* kot celote. Pri tem si moramo zastaviti naslednja vprašanja in nanje odgovoriti z interdisciplinarnim pristopom: kateri odnosi moči določajo diskurz, kateri elementi *zalednih vednosti* so ideološki in ali raba diskurza ohranja ali spreminja obstoječe odnose moči (Fairclough 1994, 166). Težava, ki se nemudoma pojavi, je kvantitativna in kvalitativna opredelitev oz. zamejitev proučevanega konteksta že na ravni besedila, ki pa postane neobvladljiva, ko vanjo vključimo še nebesedilne spremenljivke, kot so odnosi moči, ideologije, institucionalne prakse, proces psihološkega kodiranja in dekodiranja besedila itd. Izmuzljivost konteksta zato močno postavlja pod vprašaj njegovo implementacijo v metodološki okvir. Naša analiza bo zato bolj kot ne podobna »semiološkim raziskavam Barthesovega tipa, v katerih se analitik naslanja predvsem na svoje branje teksta in kjer ima pomembno mesto njegovo investiranje lastnega poznavanja kulturnega konteksta in neogibne ideologije, ki se lahko močno razlikuje od vedenja in ideologij dejanskih naslovljencev« (Čepič in Vogrinčič 2003, 315). Ob tem je nujna analitična samorefleksija raziskovalca, ki mu poznavanje družbenega konteksta lahko pomeni analitično prednost, po drugi strani pa tudi indoktriniranost v naturalizirane ideologije.

Kot smo že omenili, je ena od pogosto kritiziranih lastnosti Faircloughovega pristopa razlikovanje med diskurzivnimi in nediskurzivnimi praksami, ki jo lahko omilimo tako, da na empirični ravni obravnavamo vse prakse kot diskurzivne. Podobno je z razumevanjem družbenega konteksta. »Simbolične prakse se ne dogajajo znotraj družbenega sistema, temveč ga reproducirajo preprosto s tem, da se zgodijo; tako reproducirani sistemi povratno delujejo na pogoje aktivnosti. To pomeni, da je udeležba v aktivnosti enaka reprodukciji sistema, oz. v našem konkretnem primeru, produkcija besedila je enako reprodukcija sistema. V tem smislu mikrokontekst ne more biti del makrokonteksta – z ontološkega vidika je mikrokontekst enako makrokontekst.« Ločevanje med mikro in makro sociološkimi analizami je za analitične namene koristno, empirično pa takšno razlikovanje lahko vodi v zmotno razumevanje razmerja med diskurzom in družbo (Wodak in Weis 2003, 10).

Kot pomemben povezovalni člen med družbenimi praksami in diskurzom bomo izkoristili Faircloughov koncept **zalednih vednosti**.

5.2.3.1 Zaledne vednosti kot vezni člen med diskurzivnimi in družbenimi praksami

Zaledne vednosti²⁹ so tisto vezivo med diskurzivnimi in družbenimi praksami, iz katerih črpamo snov za interpretativne procese v produkciji in interpretaciji besedil, s čimer se pogosto nenamerno in nezavedno zaledne vednosti tudi reproducirajo. Reprodukcijska zalednih vednosti tako poveže dve ravni analize, interpretacijo in eksplanacijo (Fairclough 1994, 162–163). Fairclough opredeli štiri baze znanja, iz katerih subjekti črpajo pomene, informacije, znanje itd. za produkcijo in interpretacijo besedila, vse štiri dimenzije pa so tudi ideološko zaznamovane. To so jezikovni kodi, načela in normativi rabe jezika, znanje o dani situaciji in najširše vedenje o naravnem in družbenem svetu (1995a, 33).

To informacijsko in izkustveno zaledje je tako kognitivno, saj se nahaja v kognitivnih shemah posameznikov, pa tudi družbeno, saj je njegov nastanek (delno) družbenega izvora. Internalizirana zaledna znanja ljudje uporabljajo, ko se vključujejo v družbene prakse, vključno z diskurzom. Z vidika učinka lahko diskurz reproducira lastne situacijske,

²⁹ Faircloughov model je relativno nov in še vedno v razvoju, kar se pozna tudi v spreminjanju terminologije. Za pojem zaledne vednosti v svojem delu *Language and Power* (1994) uporablja izraz »members resources«, v delu *Critical discourse analysis* (1995) pa »background knowledge«.

institucionalne in družbene dejavnike ter zaledne vednosti, iz katerih črpa, ali pa jih spreminja. Utrjevanje obstoječih zalednih vednosti se kaže skozi normativno rabo znanja iz štirih baz. Takšna raba je značilna za neproblematične, poznane situacije, ki jih subjekt z lahkoto in harmonično interpretira s pomočjo svojih zalednih znanj, kar se odraža tudi na ustaljeni diskurzivni praksi (ustaljena raba diskurzivnih tipov). Na drugi strani pa konfliktna situacija zahteva kreativno rabo znanj iz zalednih vednosti, njihovo netipično kombiniranje, s čimer se zaledne vednosti na novo oblikujejo oz. transformirajo. Sistematična kreativna raba zalednih vednosti lahko vodi tudi v dolgoročne spremembe zalednih vednosti, s tem pa tudi družbenih odnosov, na katerih te vednosti temeljijo. Takšne konfliktna situacije so značilne za diskurze, v katerih postanejo družbeni boji očitni, s tem pa so potisnjeni v konflikt tudi obstoječe zaledne vednosti in družbeni odnosi, na katerih temeljijo (Fairclough 1994, 165). Kontrast med normativno in kreativno rabo zalednih vednosti, kot ga pojasnjuje Fairclough, lahko dopolnimo s premisami diskurzivne psihologije, ki v ta namen vpelje koncept **kriznih točk**. Krizne točke so empirično uporaben element za zaznavanje konfliktov med različnimi diskurzi (Phillips in Jørgensen 2002, 125). Odkrivanje konfliktnih situacij, tako kot večji del analize, zahteva občutljivost raziskovalca in poznavanje ozadja. Orodja za odkrivanje kriznih točk so npr. oklevanje ali ponavljanje izjav, sprememba stila, sprememba zaimkov (iz »jaz« v »mi«) itd. (*prav tam*).

V kontekstu zalednih vednosti moramo omeniti še en pomemben koncept, tj. **naturalizacijo**. »Naturalizacija je kraljevska cesta do zdravega razuma« (Fairclough 1994, 92), preko katerega ideologija najučinkoviteje deluje, saj s statusom zdravega razuma pridobi avreolo nevtralnega, neproblematičnega in naravnega znanja. Laclau in Mouffova namesto o naturalizaciji govorita o sedimentiranih diskurzih, ki sodijo pod pokrov »objektivnosti« kot naturaliziranega znanja, ki je posledica historičnega izida »političnosti« (Phillips in Jørgensen 2002, 36).

Vlogo povezovanja dveh procesov, tj. rabe jezika in črpanja pomenov iz zalednih vednosti, ki so pogosto naturalizirane, imajo **inferencialni procesi sklepanja**. »Izjave, teksti, diskurzi so vedno in že po definiciji semantično nepopolni, poddeterminirani oz. enigmatični. So insuficientne konstrukcije, ki nujno potrebujejo določeno število orodij iz interpretativnega repertoarja, s katerim lahko uspešno zasidramo njihov pomen« (Čepič in Vogrinčič 2003, 323). Med jezikovnimi izrazi in pomeni ostaja vrzel. Manjkajoče dele, ki nam pomagajo

podeliti informaciji največji smisel, izbiramo prav iz zalednih predpostavk. Na izbiro vplivajo **implicitne predpostavke**, za katere ocenjujemo, da jih je uporabil tudi izjavljalec (Čepič in Vogrinčič 2003, 323–324). Implicitna narava tovrstnih domnev otežuje njihovo dokazovanje, hkrati pa bralca postavlja v položaj, ko mora sprejeti (a se mu ni treba z njo tudi strinjati) izjavjalčevo domnevo, da bi razumel pomen besedila. Če pristane na tako ideološko pozicioniranje, aktivno sodeluje pri reproduciranju ideologij (Fairclough 1994, 83).

6 KOSOVO NA PRESEKU

Raziskovanje kosovskega vprašanja z diskurzivnega vidika bi v idealnih pogojih zajemalo tudi poglobljeno analizo družbenega konteksta z različnih zornih kotov; zgodovinskega, političnega, ekonomskega, sociološkega, socialnopsihološkega, antropološkega itd., kar zahteva tudi dobro poznavanje vseh vpletenih akterjev, skupin, interesov in okoliščin. Šele takrat bi lahko uvideli tudi njihov presek. Posameznemu raziskovalcu je takšen analitičen »izlet v znanost« pogosto le nedosegljiv ideal, a večinoma bi bilo dovolj že, če bi si priznali, da kosovsko vprašanje le ni tako preprosto, kot so ga poskusili predstaviti različni diskurzi, zaznamovani z lastnimi interesi ali zgolj nezmožni preseči svoje ustaljene diskurzivne prakse.

Medijski diskurz, ki ga je mestoma težko ali skoraj nemogoče ločiti od političnega, je v narativnih poenostavitvah nesporni prvak. Praksa medijskega ubesedovanja temelji na normativih novinarskega profesionalizma; nekatere od njih smo problematizirali v četrtem poglavju. Na tem mestu pa velja izpostaviti tudi prakso binarnih opozicij medijskega diskurza, ki stremijo k vsebinskim poenostavitvam zapletenih kontekstov. Medijski prostor je informacijsko izjemno obremenjen, bralci pa v konzumiranju medijskih tekstov nestrpni, da bi kar najhitreje prišli do bistva. Kompleksno in za laika zapleteno odvijanje vsebinsko nerazumljivega klopčiča ne sodi v medijska besedila, saj ga bralec ne bo niti razumel niti toleriral, kar z vidika tržne logike pomeni padec branosti in z njo tudi dobička. Poenostavitve medijskega ubesedovanja so zato, pa tudi zaradi interesa javnosti, da bi jo informacije sploh dosegle, nujne, a to nujnost mediji žal velikokrat napačno razumejo. Vse prevečkrat so zapletenim situacijam namenoma dodeljene binarne opozicije, ki ne puščajo nobenega dvoma, kdo je na dobri, in kdo na slabi strani zgodbe. Takšne poenostavitve ne služijo več interesu javnosti, temveč zgolj poenostavljeni produkciji novic in dvigu branosti, nemalokrat pa tudi »višjim« interesom za pridobitev ali ohranitev družbene moči.

Poročanje o kosovskem konfliktu, njegovih izvori, posredovanju mednarodne skupnosti in nenazadnje interesih posameznih akterjev je bilo v zahodnih medijih, tudi slovenskih, velikokrat binarno in izjemno poenostavljeno, nekateri pomembni dogodki ali okoliščine, ki bi ogrozili koherentno sliko konflikta, pa (namenoma) zamolčani. V tem poglavju, mestoma pa tudi med konkretno analizo besedil, zato namenjamo nekaj pozornosti »ozadju« diskurza

o kosovskem konfliktu, s pomočjo katerega želimo v nadaljevanju doseči dekonstrukcijo nekaterih diskurzivnih elementov z ideološkim motivom. Izpostavljeni dogodki in vsebine ozadja kosovskega vprašanja bodo služili kot tretja dimenzija kritične diskurzivne analize, ki se prepleta z lingvistično analizo besedila. Faircloughov model žal ne ponuja orodij, s katerimi bi lahko dokazali neposredno, dialektično povezavo med besedilom in družbenimi praksami, lahko pa ozadje konteksta uporabimo za iskanje narativne in lingvistične motiviranosti posameznih diskurzivnih dogodkov oz. celotnega diskurza. Naš namen ne bo iskanje odgovorov na vprašanje, kateri nacionalizem je bolj (u)pravičen. **Želimo le pokazati na trk različnih interpretacij družbene realnosti, ki so služile različnim interesom.** »Bivše republike, sedanje države iz Jugoslavije, imamo vsaka svoj pogled, svojo percepcijo (na razpad skupne države, op. a.), ki služi predvsem notranjim potrebam in odnosom s sosedi. Anglosaksonski pogled, ki nekako prevladuje v svetu, pa je drugačen, za njih so bili krivci za razpad praktično vsi – nacionalizmi v posameznih republikah, od Slovenije navzdol, posamezni voditelji« (Repe 2016).

Za reprodukcijo nacionalizma z vsemi njegovimi sestavinami ((etno)nacionalna identiteta, narod, država, ideologija itd.) je ključen etnični simbolizem, ki vselej zahteva (re)interpretacijo zgodovine. Vsaka interpretacija zahteva določitev časovnega okvirja oz. odgovor na vprašanje, kako daleč v zgodovino bomo šli pri iskanju skupnega izvora, ter selekcijo izpostavljenih dogodkov, oseb itd. Pomembno vlogo igrajo pri tem miti, junaki in tragične izkušnje, zgodovina pa navadno ni produkt preteklosti, temveč odgovor na zahteve sedanjosti (Eriksen, 2002, 69–73).

Albansko-srbski konflikt je izrazito obremenjen z vprašanji, kdo je bil na tem ozemlju prvi, kdaj se je konflikt začel in kateri skupini »pripada« vloga žrtve. Glede na pestro izmenjavo etničnih in narodnih skupin, ki so prečile Balkanski polotok, je nemogoče določiti, kdo ima večjo zgodovinsko pravico nad ozemljem. Prav na slednjo pa obe strani še danes polagata rešitev svojega narodnega vprašanja in svoje politične zahteve. Da bi razumeli konfliktnost odnosov, je nujen vsaj skromen vpogled v medsebojna nasprotja, saj se oba naroda sklicujeta na zgodovinska dejstva in iz njih izpeljane interpretacije in mite. Četudi upoštevamo selektiven izbor zgodovinskih dogodkov in še bolj selektivno zgodovinsko pozabo tako srbskega kot albanskega nacionalizma, pa ni moč zanikati, da **imata obe strani**

popolnoma »upravičene razloge za sklicevanje na nepravičnost in hudodelstva, ki sta jih utrpeli v preteklih stoletjih« (Zupančič 2015, 47).

6.1 OD ILIROV PREK SLOVANOV ALI KDO IMA VEČJO ZGODOVINSKO PRAVICO

Prvi znani zapisi s tega območja segajo v 4. st. p. n. št., ko naj bi ozemlje današnjega Kosova poseljevali Iliri, za katere Albanci verjamejo, da so njihovi predniki, in za kar obstaja tudi nekaj prepričljivih materialnih dokazov. Med drugim so Iliri govorili jezik, podoben današnji albanščini. Srbi so kot del južnoslovanskih narodov prišli na Balkanski polotok in območje današnjega Kosova v 5. in 6. st. Konec prvega in začetek drugega tisočletja je ozemlje prišlo pod oblast Bizantinskega cesarstva, a je že dve stoletji kasneje, na prehodu iz 12. v 13. stoletje, prevzela vladavino Srbija dinastije Nemanjićev, ki je Kosovu prinesla kulturni in religiozni razcvet. V tem času se je sedež srbske pravoslavne cerkve preselil v Peć, nekje do 14. stoletja pa so bili zgrajeni najveličastnejši pravoslavni samostani na Kosovu, kot so Visoki Dečani, Gračanica in samostan v Prizrenu. Srbija je dosegla svoj razvojni vrhunec v srednjem veku pod vladavino Štefana Dušana; takrat je država segala vse do Korinta v današnji Grčiji, zavzemala pa je tudi del Albanije. Albansko prebivalstvo in plemstvo sta bila aktivna akterja v tedanji srbski državi, ki sta sodelovala tudi pri novih osamosvajanjih ozemelj (npr. Epir in Tesalija) (Zupančič 2015, 47–48).

Leta 1385 so na albanska tla prvič stopile osmanske sile, ki so si v zgolj nekaj desetletjih podredile celoten Balkanski polotok. Albanci in Srbi so se uprli turškim osvajalnim težnjam. Leta 1389, le nekaj tednov pred bitko v Gazimestanu na Kosovem polju, ki je za srbsko mitologijo in nacionalno identiteto sveta, pa so Srbi in Albanci sklenili koalicijo, »o kateri danes ne Srbi ne Albanci ne slišijo radi, saj vsebuje precej zgodovinske ironije – da bi premagal osmansko vojsko, je (knez Lazar Hrebeljanović, op. a.) v koalicijo povabil tudi Albance, ki so se skupaj s Srbi in z Bosanci v okviru t. i. krščanske zveze z ramo ob rami borili proti turški vojski« (Zupančič 2015, 48). Bitka med združeno krščansko vojsko kneza Lazarja in turškimi napadalci, ki jih je vodil sultan Murat I., se je končala z velikimi smrtnimi žrtvami na obeh straneh in s smrtjo obeh vodij. Čeprav so na bojišču zmagali, so se Turki zaradi izgub in smrti vodje Murata I. umaknili (Velikonja 1996, 94). T. i. kosovska bitka je postala in je še danes osrednji mitološki moment v srbski nacionalni identiteti.

Srednjeveška Srbija je ohranila nadzor nad Kosovom do leta 1459, ko so Osmani zavladali ozemlju. V tem času je večina albanskega prebivalstva, ki so bili povečini kristjani, prevzela muslimansko vero, služili so tudi v otomanski vojski, v zameno pa so pridobili privilegiran položaj in v posest zemljo, postajali so vaški čuvaji in si pridobili tudi nazive visokih vojaških ali civilnih dostojanstvenikov, kar je pomenilo tudi pomemben politični položaj (Udovički 2001, 9). Razkol v veri in pisavi – nekateri so namreč ostali katoličani in pravoslavci, dodatno neenotnost pa so ustvarjale tri pisave, ki so bile v rabi, to so grška, latinična in arabska – so botrovale relativno poznemu razvoju albanske narodne zavesti (Zupančič 2015, 50–51). Položaj Srbov v Otomanskem cesarstvu je bil bistveno slabši, pripadali so najnižjemu sloju prebivalstva, prepovedano jim je bilo nositi orožje, bili pa so tudi izpostavljeni otomanski brutalnosti (Udovički 2001, 9).

Srbi so prvič začeli množično zapuščati ozemlje Kosova leta 1690. Pomoč avstrijski vojski, da bi osvobodila Srbijo izpod turške nadvlade, se jim je po porazu habsburške vojske kruto maščevala (Zupančič 2015, 51), kar je spodbudilo množično izseljevanje Srbov s Kosova na Ogrsko. Zgodovinski viri pričajo, da je Kosovo takrat zapustilo več kot 100.000 Srbov, migracijski val pa je zajel tudi velik del makedonskega prebivalstva. Množično izseljevanje Srbov zaradi brutalnosti turške vladavine se je nadaljevalo tudi po dveh avstrijsko-turških vojnah v 18. stoletju (Voje 1994, 267–268).

Hkrati s čedalje večjim zatiranjem srbskega prebivalstva se je v 19. st. prebudila srbska narodna zavest. Leta 1844 nastane prvi srbski politični manifest Načertanije, v katerem Srbi prvič izrazijo težnjo po združevanju vseh Srbov v eni državi. Leta 1878 je berlinski kongres Srbiji in Črni gori priznal pravico do državnosti, leta 1882 pa je Srbija razglasila neodvisnost, pri čemer je zahtevala tudi priključitev Kosova. To je bilo namreč še vedno pod turško oblastjo. Hkrati je berlinski kongres ignoriral zahteve Albancev po rešitvi njihovega narodnega vprašanja na tem območju, saj so bili naseljeni v več državah (Zupančič 2015, 53). Kot odgovor na »gluha ušesa« je bila leta 1878 ustanovljena albanska organizacija Prizrenska liga, ki je bila panalbanska, ne pa tudi antiotomanska. Medtem ko je Liga zahtevala združitev vseh albanskih območij, kjer so živeli Albanci (Janina (današnja Grčija), Monastir (današnja Makedonija), Skadra (današnja Albanija) in Kosovo), pa je bil cilj srbske nacionalne osvoboditve priključitev Kosova Srbiji. Tako sta v 80. letih 19. st. ti dve nacionalistični težnji trčili druga ob drugo. V tistem trenutku je bila prednost na

albanski strani; Srbom, še posebej tistim, ki so živeli v peškem, prištinskem in prizrenskem sandžaku³⁰, so jemali hiše, zaradi česar so ti bežali v Srbijo (Udovički 2001, 11). Kot je ob svojem popotovanju po Kosovu leta 1908 opazila in zapisala Edith Durham, je srbsko-albanski konflikt globoko zakoreninjen v srcih in prepričanjih obeh etničnih skupin, da to ozemlje pripada prav njej (Durham 1909, 294). »Nobena skupina ni zmogla videti, koliko je njen nacionalizem podoben onemu drugemu. Isti voz je za Kosovo vezal tako Albance kot Srbe« (Udovički 2001, 12).

Točka, s katere ni bilo več vrnitve, je dosegla svoj konfliktni vrhunec v času balkanskih vojn med letoma 1912 in 1913. Albanci so se borili na strani osmanske Porte. Da bi povrnila »Staro Srbijo«, so srbske paravojaške sile vdirale v albanske vasi in jih spreminjale v »ognjene stebre« (Trotsky 1980, 267). Poročila iz tistega časa govorijo o velikih zločinih Srbov nad albanskim prebivalstvom, o ropanju in požiganju njihovega imetja. Enaki prizori so se vrstili vse do Skopja (Udovički 2001, 13; Zupančič 2015, 53).

Leta 1914 so centralne sile ob izbruhu 1. svetovne vojne napadle Srbijo. Srbska vojska se je bila prisiljena umakniti, z njo pa tudi več sto tisoč civilistov. Zaradi pridružitve Bolgarije centralnim silam je bila edina možna pot bega prek Kosova in Črne gore do Albanije proti Krfu. Predvsem zaradi albanskih napadov³¹ je v umiku proti Krfu izgubilo življenje med 200 tisoč in 240 tisoč Srbov, od tega več kot 140 tisoč civilistov (Zarić 2016). S koncem vojne in pariško mirovno konferenco je Kosovo kljub nasprotovanju Albancev pripadlo novonastali državi Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Takrat je albansko prebivalstvo izgubilo večino privilegijev, ki jih je imelo pod Turki, postali so tudi manjšina, nova oblast pa jim ni priznavala pravic, ki so jim bile zagotovljene z mirovno pogodbo, podpisano 1919 v Saint-Garmainu. Zaradi diskriminacije oblasti se je odpor albanskega prebivalstva upravičeno večal, hkrati pa se je krepila tudi albanska nacionalna zavest. Kosovski Albanci so leta 1921 podpisali in predali Društvu narodov peticijo za priključitev Kosova Albaniji s pojasnilom, da je albansko prebivalstvo znotraj novonastale države ogroženo. Sklicevali so se na podatke, da so Srbi med letoma 1918 in 1921 pobili »12.371 prebivalcev Kosova, 22.000 pa so jih zaprli« (Vickers v Zupančič 2015, 55). Njihova zahteva je bila (znova) zavrnjena.

³⁰ Izraz sandžak v tem primeru pomeni regionalno, vojaško in politično enoto Otomanskega cesarstva.

³¹ Delež žrtev gre pripisati tudi izjemno ostri zimi.

Ob izbruhu 2. svetovne vojne so okupacijske sile del pokrajine dodelile Veliki Albaniji, ki jo je takrat že obvladovala fašistična Italija. Severni del je pripadel nacistični Nemčiji, vzhodni pa Bolgariji. Albanci so se znova, kot že večkrat v zgodovini, kruto maščevali srbskemu, pa tudi črnogorskemu in makedonskemu prebivalstvu, katerih obstoj je bil ogrožen, pobitih ali izgnanih je bilo okoli 100.000 ljudi (Gavriliš 1996).

Ker se med 2. svetovno vojno Albanci niso želeli pridružiti jugoslovanskim vrstam, jih je Tito poskusil prepričati z obljubo, da jim bo po vojni omogočena združitev z Veliko Albanijo, vendar obljube ni udejanjil. Na konferenci v Bujanu na prehodu iz leta 1943 v 1944 so Albanci znova izrazili željo, da bi živeli v eni državi. Ta zahteva je spodbujala vsa nadaljnja kosovska vrenja. S strani jugoslovanskih oblasti je bila razumljena kot secesijska grožnja in zato zavrnjena. Leta 1944, po umiku okupacijskih sil, so zasedli Kosovo Titovi partizani, ki so se maščevali Albancem, »sodelavcem okupatorja«. Eno izmed izjemno krutih dejanj je bil poboj več sto Albancev, ki so jih partizani zaprli v tunel in zadušili. Nasilje je sprožilo upor Albancev. Okoli 30.000 partizanov je bilo poslanih na Kosovo, da so končali upor (Zupančič 2015, 55). Sledila so leta represije, ki ji je bilo albansko prebivalstvo izpostavljeno med mandatom jugoslovanskega notranjega ministra Aleksandra Rankovića od leta 1945 do 1966 in ki so dodatno poglobila že tako prevladujoč občutek odtujenosti pri večini Albancev (Udovički 2001, 15–16). Več deset tisoč Albancev je zaradi represije emigriralo, največ v Turčijo (Meier 1996, 27).

»Če Srbi niso bili zmožni bremena odgovornosti do Albancev do konca šestdesetih let, enako velja za Albance v naslednjih dveh desetletjih, ko so postali sami vladajoči na Kosovu, Srbi pa manjšina. Morda je bila takrat, v času srbskega 'liberalizma' Marka Nikezića in Latinke Perović, zadnja priložnost, da Srbi in Albanci zaživijo skupaj« (Repe 2008). Leta 1974 je Socialistična federativna republika Jugoslavija z novo ustavo dodelila Kosovu status avtonomne pokrajine, kar ga je skoraj izenačilo z drugimi republikami, a brez ključnega elementa, tj. pravice do odcepitve. Z novo ustavo se je začela krepiti tudi kulturna zavest kosovskih Albancev, v tem času je bilo ustanovljenih več izobraževalnih institucij (Zupančič 2015, 57). Prištinska univerza, na kateri so predavanja potekala v albanskem jeziku, je bila tedaj ena največjih v Srbiji. Albanci so sestavljali tudi večino policijskih sil in lokalnih oblasti, zasedali pa so tudi nekatere pomembne pozicije v zvezni vladi. Kosovo je funkcioniralo kot republika. Nacionalna (samo)zavest je znova zbudila tudi albanski

nacionalizem in parole »Kosovo Republika«³². Leta 1981 so to zahtevo spet izrazili. Jugoslovanske, predvsem pa srbske oblasti so v tem videle vnovične secesijske težnje, ki so jih skušale zadušiti z represijo nad kosovskimi Albanci. Hkrati se je začelo pojavljati nasilje nad nealbanskim prebivalstvom, ki je bežalo na sever. V 80-ih so zahodni mediji pisali o albanskih napadih na nealbansko prebivalstvo in čedalje intenzivnejšem izseljevanju Srbov in Črnogorcev s Kosova. »Medtem ko so Srbi bežali pred čedalje hujšim nasiljem, je Kosovo postajalo tisto, kar etnični Albanci zahtevajo že leta / .../ – etnično čista albanska nadvlada« (Binder v Udovički 2001, 20–21). Med letoma 1981 in 1987 je zapustilo Kosovo več kot 20.000 Srbov. Srbi so kot razlog selitve navajali strah, grožnje in nenehne pritiske, naj svoje domove prodajo Albancem, medtem ko so Albanci kot razlog za selitev navajali ekonomske razloge, češ da Srbi iščejo udobnejše življenje na severu (Redzepe v Jautz 1981; Udovički 2001, 23).

»V tem vzdušju grenkega nezadovoljstva, velikih socialnih nemirov, čedalje večje revščine in ob popolni odsotnosti kakršnekoli razprave o naraščajoči krizi je Slobodan Milošević s prihodom na politični parket osvojil srca Srbov na Kosovu in v Srbiji. Bil je prvi in edini politik, ki se je vedel, kot da se ga srbske muke osebno dotikajo« (Udovički 2001, 23). Miloševićevo nepopustljivost albanskim zahtevam so mnogi razumeli kot sposobnost, da bo nekdo končno zaščitil kosovske Srbe pred Albanci, vendar pa so le redki že takrat uvideli, »da tako Srbe kot Albance izkorišča za lastne cilje, ki niso imeli nikakršne zveze s težavami enih ali drugih« (*prav tam*).

28. marca 1989 je bil sprejet Amandma k Ustavi Socialistične republike Srbije, s katero je odpravljena pravna, sodna in administrativna avtonomija Kosova. V pričakovanju sprejetja amandmaja je 1300 rudarjev iz rudnika Trepča, ki so imeli pri sebi tudi velike količine razstreliva, 4. februarja 1989 začelo stavko, ki je trajala do 27. februarja, v tem času pa je bilo na Kosovu uvedeno izredno stanje. To je bil dogodek, ki je prvič prepletel slovensko in kosovsko nacionalno zavest (Repe 2008). Sledilo je več demonstracij v letu 1989 in 1990, proteste pa sta dušili srbska policija in vojska. Ubitih je bilo 59 ljudi. Represija še bolj zbudi albanski upor in podžge tako srbski kot albanski nacionalizem. Tako je začetek oboroženih konfliktov v Jugoslaviji leta 1990 opisal Peter Klinar (1990, 1437):

³² Parola »Kosovo Republika« naj bi se po nekaterih virih prvič pojavila na demonstracijah leta 1968, na katerih so Albanci izrazili vse svoje politične zahteve (Zupančič 2015, 57).

»Prerez mednacionalnih konfliktov v času pokaže, da so prikrite napetosti in latentni konflikti, ki so zgodovinsko pogojeni še posebej z dogajanjem med drugo svetovno vojno in po njej, pripeljali do manifestnih oblik konfliktov, ki trajajo že več let; v zadnjem času se zaostrujejo in prehajajo v nasilne oblike, v etnične nemire, ki sicer še ne predstavljajo množičnih medsebojnih spopadov, ampak predvsem spopade Albancev z represivno srbsko policijo na Kosovu / .../«, kjer »prihaja občasno tudi do posameznih nasilnih dejanj med pripadniki sprtih narodov.«

Po odvzemu avtonomije so Albanci pretrgali vse zveze s Srbijo in leta 1991 razglasili Republiko Kosovo, ki je Srbija ni priznala. Za predsednika Kosova je bil izvoljen Ibrahim Rugova, prvak Demokratične lige Kosova. Rugova, sicer profesor, literarni kritik in v svojih načelih pacifist, se je zavzemal za reševanje albanskega narodnega vprašanja s politiko nenasilnega gibanja. Na Kosovu sta se oblikovali dve vzporedni družbi, albanska in srbska (Zupančič 2015, 61–62).

Nekaj let kasneje njegovo filozofijo nenasilja, ki ni dosegla političnih ciljev neodvisnosti in zaradi katere je bila podpora Albancev razdeljena, pretrga novonastala Osvobodilna vojska Kosova (OVK), ki opozori nase, vendar še ne pod tem imenom³³, leta 1993, ko se začnejo prvi organizirani napadi na srbske policiste. S tem se začnejo oboroženi upori, ki se kmalu razširijo na srbske civiliste in tudi tiste Albance, ki se ne strinjajo s politiko OVK. Sesutje finančnih investicijskih piramid v Albaniji leta 1997, v katere so prebivalci vlagali svoje prihranke, je OVK dokončno spremenilo »v paravojaško silo« (Zupančič 2015, 63; Udovički 2001, 34). V Albaniji je zavladal kaos, prišlo je do nemirov in plenjenja vojaških skladišč, iz katerih je izginilo 750.000 kosov orožja, katerega največji delež je prispel na Kosovo, saj je zaradi prepustne severne meje med Kosovom in Albanijo zacvetela nezakonita trgovina z orožjem, ki je ni uspelo zaustaviti niti albanski vladi (*prav tam*). OVK se je materialno in tehnično okrepila z orožjem, uniformami³⁴ in drugo opremo. Okrepilo se je število njenih pripadnikov, s tem pa tudi samozavest organizacije. Napadi na srbske policiste, njihova vozila in policijske postaje so se čedalje bolj stopnjevali, večalo se je število ubitih policistov, s »povračilnimi« policijskimi akcijami pa tudi število ubitih članov

³³ Pod tem imenom se prvič javno deklarira leta 1997.

³⁴ Mnogi pripadniki OVK so nosili švicarske vojaške uniforme.

OVK.³⁵ Leta 1997 so mediji iz neke švicarske samopostrežne trgovine začeli prejemati fakse v albanščini, v katerih je odgovornost za napade prevzela Ushtria Çlirimtare Kosoves oz. Osvobodilna vojska Kosova.³⁶ Napadi so se stopnjevali do leta 1998, ko so dosegli vrhunec (Udovički 2001, 26–31).

6.2 DESET LET NAPETOSTI, KONFLIKTOV IN KRHKEGA PREMIRJA

Srbski režim je, da bi zaščitil napadane srbske civiliste in policiste, odgovoril na napade OVK z mnogimi policijskimi akcijami in protinapadi. A so njegove aktivnosti kmalu postale neselektivne in so zajele tudi albanske civiliste. V napadu srbskih paravojaških enot, ki so imele tiho soglasje srbskega režima, na območje Drenice, ta je bila sicer eno izmed oporišč OVK, je bilo pobitih 28 albanskih civilistov. S tem dejanjem je srbski režim sam pripomogel, da so pripadniki OVK v zahodnih diskurzih iz »teroristov« postali »borci za svobodo«. Do jeseni leta 1998 so srbske sile povrnile okoli 40 odstotkov ozemlja, ki ga je zasedla OVK, pri čemer so uporabili težko topništvo, tanke in letala. Več kot dvesto mest, v katerih so bili pripadniki OVK, je bilo popolnoma uničenih, 2000 ljudi, večinoma albanske narodnosti, je bilo ubitih, okoli 300.000 pa jih je v strahu pred nasiljem pobegnilo v gozdove. Pri tem je bilo zajetih le majhno število pripadnikov OVK (Udovički 2001, 40–41).

Zaradi čedalje večjega nasilja nad albanskimi civilisti je bil jeseni 1998 podpisan sporazum Milošević-Hoolbrook, s katerim kosovsko vprašanje ni bilo več »interna zadeva« ZRJ. Sporazum je narekoval reševanje krize z diplomatskimi naporji, ob spoštovanju ozemeljske celovitosti ZRJ. Le nekaj dni kasneje je bilo na Kosovo nameščenih 2000 neoboroženih opazovalcev Verifikacijske misije Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE). S sporazumom med Miloševićem in Holbrookom se je oktobra 1998 velik del srbskih oboroženih sil umaknil s Kosova, kar je taktično izkoristila tedaj že javno deklarirana

³⁵ Napadi OVK so bili usmerjeni tudi v politične nasprotnike in tekmece. Eden izmed medijsko bolj izpostavljenih umorov je bil umor poveljnika kosovskih oboroženih sil Ahmeta Krasniqiija. Umor se pripisuje vodji OVK Hašimu Thaqiju in drugemu visokemu funkcionarju OVK Dzavitu Halitiju (Udovički 2001, 36).

³⁶ Nekateri zahodni viri naj bi navajali, da je ustanovitvi OVK pomagala tudi nemška obveščevalna služba, ki je leta 1996 vzpostavila pisarno v Tirani in Rimu, da bi usposabljala pripadnike OVK. OVK je vzpostavil tudi močne povezave z organiziranimi kriminalnimi združbami kosovskih Albancev v Švici, Nemčiji in Italiji. Eno izmed teh povezav, ki je bila specializirana za izdajo ponarejenih in prerejenih dokumentov, je decembra 1997 odkrila pariška policija (Udovički 2001, 33).

Osvobodilna vojska Kosova, ki ni spoštovala dogovora o ustavitvi ognja, temveč je pod svojo oblast povrnila velik del ozemlja. Napadi na srbske civiliste so se znova okrepili. Ti so dober mesec po umiku jugoslovanske vojske zaradi čedalje pogostejših napadov OVK začeli množično zapuščati Kosovo (Judah 2000, Zonta 2011, 170). Eden izmed vodilnih članov OVK je v dokumentarnem filmu, posnetem leta 2005, to tudi javno povedal in ob tem razkril tudi motive OVK: »Niti v sanjah tega nismo mogli pričakovati. Srbske vojske skorajda ni bilo. Šli smo v akcijo. / .../ Dali so nam (op. a. pripadniki OVSE) svoje zemljevide. Bili so kot naročeni. / .../ Nismo imeli sredstev za večje akcije. Srbe je bilo lahko izzvati. Izzvali so jih naši ostrostrelci. Želeli smo napeljati NATO na hitro intervencijo« (Hrvatska radiotelevizija 2005). Medtem ko je mednarodna javnost sicer popolnoma upravičeno obsojala srbske ofenzive, si je po drugi strani vztrajno zatiskala oči pred napadi OVK na srbske civiliste. To je posredno priznal tudi Holbrook (Hrvatska radiotelevizija 2005): »Nikoli nismo ničesar zahtevali od OVK. Nismo zahtevali, da podpišejo karkoli. Pritisk je bil usmerjen izključno na Beograd.«

Kljub navzočnosti OVSE so se zločini na obeh straneh nadaljevali, zato je Milošević januarja 1999 na Kosovu spet okrepil vojaške sile. Valu nasilja ni bilo videti konca (Zupančič 2015, 64). Po dogodkih v vasi Račak³⁷ so bila organizirana »mirovna pogajanja« v Rambouilletu, ki so bila vse prej kot to. Pirjevec opozarja, da so bila pogajanja predvsem iskanje podpore ZDA pri članicah EU, s katero bi utemeljili in upravičili vojaško intervencijo NATO-a³⁸ (2001, 497). Kot je dejal nekdanji ameriški državni sekretar Henry

³⁷ Dogodki v vasi Račak, ki so bili povod za NATO-vo intervencijo, še danes ostajajo kontroverzna tema. V albanski vasi Račak je bilo 16. januarja 1999 najdenih 45 trupel. Dan pred tem je v tej vasi, ki je veljala za oporišče OVK, a so v njej živeli tudi albanski civilisti, potekala akcija srbskih policistov ob navzočnosti tujih medijev. Ob odhodu srbskih policistov naj na tem mestu ne bi bilo trupel, ta naj bi se pojavila naslednji dan. Tedanji vodja misije OVSE na Kosovu William Walker je ob prihodu na kraj kategorično označil, da gre za masaker albanskih civilistov s strani srbske policije. Za preiskavo dogodka je bila sestavljena strokovna ekipa finskih forenzikov, ki je šele 22. januarja lahko prišla na kraj in začela preiskavo. Do takrat kraj dogodka ni bil ustrezno zavarovan in je bil zaradi nepooblaščenih posegov kontaminiran. V končnem forenzičnem poročilu, objavljenem leta 2000, je forenzična ekipa dokazala vzrok smrti pri 40 od 45 oseb, ni pa mogla odgovoriti na vprašanja, ali so bile žrtve iz vasi Račak, ali je šlo za civiliste ali pripadnike OVK, ali so bile žrtve likvidirane ali pa so padle med bojem, ali so bile na kraj naknadno prinesene in kdo jih je ubil (Rainio 2000; Udovički 2001, 45, FAIR 2001). Leta kasneje je vodja finskih forenzikov Helena Ranta večkrat javno izpostavila, da je med preiskavo in pred predstavitvijo rezultatov na novinarski konferenci v Prištini vodja OVSE William Walker vršil velik pritisk nanjo osebno, naj priskrbi takšno interpretacijo dogodka, iz katere bo razvidno, da so zločin storili Srbi, čemur je ostro nasprotovala (Riedlmayer 2008, B92 2008). Ranta je o pritiskih Williama Walkerja spregovorila tudi v knjigi Helena Ranta – Ihmisen jälki, ki jo je napisal Kaius Niemi.

³⁸ Dva izmed velikokrat omenjenih in nikakor zanemarljivih razlogov za posebej močno zanimanje ZDA in NATO-a za Kosovo, medtem ko so bila tedanja druga vojna žarišča sistematično spregledana, sta bila 50. obletnica obstoja NATO-a in padec javnomnenjske podpore tedanjemu ameriškemu predsedniku Billu Clintonu zaradi razmerja z Monico Lewinsky. NATO se je pred svojo 50-letnico soočal s kritikami, češ da po razpadu Sovjetske zveze ni več razloga za njegov obstoj. V luči reorganizacije in iskanja novega *raison d'etre* je bila kosovska kriza priložnost, da NATO utrdi svojo vlogo (Zupančič 2015, 72). Relativno »nostavna« zgodba, v kateri je bil Milošević zaradi preteklih vojn že znan kot kategorični krivec,

Kissinger, je bil sporazum v Rambouilletu »provokacija in izgovor za začetek bombardiranja« (Herring 2012, 227–228). Sporazum je zahteval glavno vlogo NATO-a v okviru mednarodnih sil na Kosovu, čeprav je kontaktna skupina predlagala, da naj poteka namestitve varnostnih sil na Kosovu pod okriljem Organizacije združenih narodov ali Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi. Srbska stran je bila pripravljena sprejeti takšen pogoj, vendar so ZDA to zavračale. Sporazum je zahteval tudi popolno razorožitev in umik jugoslovanskih oboroženih sil, hkrati pa ni eksplicitno zahteval razorožitve pripadnikov OVK, temveč le »razorožitev drugih sil«. Takšna zahteva je bila po izkušnjah iz oktobra 1998 nesprejemljiva za Srbijo. Največ prahu je dvignil izjemno sporni in v zahodnem, pa tudi slovenskem politično-medijskem diskurzu zamolčani Aneks B (Chomsky 1999, Nohrstedt *et. al.* 2000, 389), ki je pripadnikom NATO-a zagotavljal imuniteto pred civilnimi, administrativnimi ali kazenskimi procesi ter neomejeno gibanje in rabo ozemlja, objektov in opreme za lastne potrebe, ne le na Kosovu, temveč v celotni Zvezni republiki Jugoslaviji. Sporazum s končnih pogajanj v Rambouilletu je postavil ZRJ takšne pogoje, ki jih, kot opozarjajo številni avtorji, ne bi podpisala prav nobena suverena država (Chomsky, 1999; Vincent 2000, 331; Olberg 1999, 11; Hammond 1999). Namen pogajanj, ki jih je vodila tedanja ameriška državna sekretarka Madeleine Albright, ni bil več ustaviti oboroženi konflikt na Kosovu in zagotoviti njegovim prebivalcem osnovne človekove pravice, temveč doseči zavrnitev sporazuma s strani Srbije (Pirjevec 2001, 497).

Po zavrnitvi podpisa sporazuma je NATO 24. marca 1999 začel vojaško intervencijo, ki je trajala do 9. junija 1999. Zračni napadi so imeli sprva celo popolnoma nasproten učinek od zelenega, saj je Miloševićev režim namesto z OVK začel srdito obračunavati z albanskimi civilisti (Zupančič 2015, 66). S Kosova je do začetka maja 1999 prebežalo okoli 850.000 Albancev, okoli 500.000 pa je bilo notranje razseljenih (Zonta 2011, 171). Na Kosovu je ostalo le še 10 odstotkov albanskega prebivalstva. Na tisoče jih je bilo pobitih. Že prvo noč

Balkan kot »sod smodnika«, njegova bližina pa relevantna za zahodne države, je NATO-u ponudila možnost, da predstavi svojo vizijo vloge zavezništva v prihodnosti. Omenjajo se tudi širši geopolitični in geoekonomske interese NATO-a po ustvarjanju novega svetovnega reda (Zupančič 2015, 70). To naj bi bil tudi del globalne strategije ZDA po koncu hladne vojne, da utrdi svoj položaj v novem svetovnem redu, v katerem bosta imela ZDA in NATO proste roke za legitimno zaščito svojih interesov in vrednot (Ke 2008, 158). O tem naj bi pričala tudi postavitve ameriškega vojaškega oporišča Bondsteel na Kosovu (Stuart 2002, Jokić 2003). Razmerje ameriškega predsednika Billa Clintona je slednjemu močno zamajalo kredibilnost in avtoriteto tako v domači kot tudi v mednarodni javnosti, proti njemu pa je bil sprožen tudi t. i. impeachment oz. postopek za njegovo odstavitev (Zupančič 2015, 73). Z zavzemanjem za vojaško operacijo na Kosovu naj bi odvrnil pozornost od škandala in si hkrati zgradil vlogo zaščitnika človekovih pravic in demokratičnih vrednot ter tako povrnil zaupanje javnosti. Za več informacij o t. i. *spin doctors* v ameriški administraciji glej Louw 2005, 153–163; Partington 2003.

NATO-vih zračnih napadov, 24. marca, so srbske paravojaške enote napadle Prizren, Peć in Đakovico. Slednja je gorela tri tedne (Udovički 2011, 50).

S podpisom sporazuma in končanjem NATO-vih vojaških napadov 9. junija se je do začetka avgusta 1999 na svoje domove vrnilo 750.000 Albancev od skupno 850.000, ki so se zatekli prek meja. Do septembra jih je prišlo še dobrih 22.000. S prihodom KFOR-ja so bile Albancem povrnjene tudi pravice, za katere jih je prikrajšal Miloševićev režim. Vendar pa je hkrati OVK v 27 od 29 regij vzpostavila začasno oblast. V tem času so bile meje z Albanijo in Makedonijo popolnoma prepustne, kar je spodbudilo nezakonito tihotapljenje, albanska mafija pa se je polastila hiš, ki so nekoč pripadale Srbom. Pod oblastjo OVK in z vzponom kriminalitete se je tokrat začelo etnično čiščenje srbskega prebivalstva (Udovički 2001, 66–67). Do konca leta 1999 je bilo ob navzočnosti mednarodnih sil pregnanih s Kosova okoli 250.000 Srbov in drugih prebivalcev nealbanske narodnosti, več kot 1300 jih je bilo ugrabljenih, več kot 150 srbskih pravoslavnih cerkva in samostanov, nekateri so bili stari več stoletij, pa je bilo požganih in uničenih (Zonta 2011, 171). Vse to se je zgodilo ob skoraj popolni odsotnosti medijskih žarometov. Enote KFOR-ja so razumele svojo nalogo zgolj kot varovanje kosovskih Albancev, zato v začetku niso ukrenile ničesar, nasilje nad srbskimi in drugimi nealbanskimi civilisti pa se je javno toleriralo kot popolnoma razumljiv bes in upravičeno maščevanje Albancev (Zonta 2011, 171; Bataković 2007).

Po vojni, med letoma 1999 in 2008, je Kosovo z Resolucijo 1244 Varnostnega sveta Združenih narodov prešlo pod oblast Začasne upravne misije Združenih narodov na Kosovu (UNMIK). Varnost misije je zagotavljala t. i. Kosovska sila (Kosovo Force ali KFOR) pod neposrednim poveljstvom zveze NATO.³⁹ Resolucija 1244 je spoštovala suverenost in ozemeljsko celovitost Srbije.

UNMIK-ova misija je bila žal neuspešna pri zagotavljanju varnega vračanja srbskih prebivalcev na Kosovo, njihovem varovanju in preprečevanju nadaljnjega izгона tistih, ki so ostali. Manjšinskemu prebivalstvu po vojni niso bile zagotovljene osnovne človekove pravice in svoboščine, onemogočeno jim je bilo prosto gibanje, dostop do javnih institucij, kot so šole in bolnišnice. Večina Srbov je bila zaradi lastne varnosti prisiljena živeti v

³⁹ Za več informacij o upravljanju Kosova pod pristojnostmi OZN, EU, OVSE in NATO-a ter preprečevanju konfliktov med letoma 1999 in 2008 glej Zupančič 2015.

getoiziranih enklavah, ustvarjenih po principu segregacije. Enklave je varoval KFOR, ki pa Srbov in drugih nealbanskih manjšin ni zmožel zaščititi. Po štirih letih mednarodnega protektorata je bila konec leta 2003 statistika etnično motiviranih napadov videti takole: 6391 etnično motiviranih napadov Albancev na Srbe in nekatere druge etnične manjšine, 1192 Srbov je bilo ubitih, 1303 so bili ugrabljeni, 1305 pa ranjenih. Le peščica storilcev je bila identificiranih, še manj prijatih, obtoženih ali celo obsojenih (Bataković 2007, 254–255).

Premirje med albanskim in srbskim prebivalstvom je bilo zgolj navidezno, a vendarle je šlo bolj kot ne za izolirane napade. Marca leta 2004 pa je znova izbruhnilo množično nasilje, največje po letu 1999. 15. marca 2004 so neznanci v naselju Čaglavica iz vozečega vozila streljali na 18-letnega Srba in ga ubili. Srbi iz Čaglavice in nekaj okoliških naselij so nemudoma organizirali proteste in zaprli glavno cesto, ki je bila povezava med Prištino in južnim delom Kosova. Že naslednji dan pa so v reki Ibar utonili trije albanski dečki. Albanski mediji so razširili nepreverjene in, kot se je kasneje izkazalo, lažne informacije, da so za utopitev dečkov krivi Srbi.⁴⁰ Naslednji dan se je več kot 51.000 Albancev želelo maščevati srbskemu prebivalstvu za smrt treh dečkov. Ko so želeli vdreti v severni del Kosovske Mitrovice, so jih sile KFOR-ja zaustavile, a se je albansko nasilje nad srbskim prebivalci zgodilo v več delih Kosova hkrati. Mednarodne institucije, ki so se ob tem dogodku soočile tudi vsaka s svojimi težavami, z neustrezno pripravljenostjo, s podcenjevanjem etnične napetosti in z lastnim rivalstvom, niso zmoгле preprečiti napadov. V le treh dneh je bilo ubitih 19 Srbov, 11 Albancev, ranjenih okoli 1000 ljudi, med njimi tudi 61 pripadnikov KFOR-ja in 55 policistov, Albanci so požgali več kot 500 srbskih hiš in uničili 36 pravoslavnih sakralnih objektov, z domov pa je bilo pregnanih več kot 4000 Srbov (Zupančič 2015, 88–89; Bataković 2007, 256; Human Rights Watch, 2004). »Čeprav je po teh tragičnih dogodkih postalo očitno, da bi bilo nujno vzpostaviti varnostni mehanizem za koordinacijo (med mednarodnimi institucijami, op. a.), / .../ se to ni zgodilo in varnost etničnih manjšin je bila vse do leta 2008 (in tudi kasneje) v rokah lokalnih varnostnih institucij« (Zupančič 2015, 135).

Med marcem 2004 in februarjem 2008 je raslo prepričanje in spoznanje, da je situacija na Kosovu nevzdržna in da pomiritve med obema narodoma še dolgo ni pričakovati. Levji

⁴⁰ Podrobneje o tem v naslednjem poglavju, v katerem analiziramo politično-medijski diskurz.

delež pri podpihovanju sovraštva so igrali kosovski mediji, ki so »neskrupulozno obtoževali pripadnike drugih etničnih skupin zločinov, ne da bi za to imeli kakršnekoli dokaze« (Zupančič 2015, 115). Po objavi takšnih zgodb se je pogosto zgodila močna mobilizacija albanskega nacionalizma, ki je velikokrat vodila v tragične posledice. Poleg pogroma nad srbskim prebivalstvom leta 2004 velja izpostaviti tudi umor 25-letnega UNMIK-ovega uslužbenca srbske narodnosti Petra Topoljskega, o katerem je prištinski časopis Dita objavil članek, da je sodeloval v vojnih zločinih. Objavili so tudi njegovo sliko in naslov bivališča. Dva tedna kasneje so Topoljskega našli brutalno umorjenega (*prav tam*).

Nevzdržnost razmer in neuspeh mednarodnih institucij sta zahtevala ukrepanje. Marca 2007 je nastal t. i. Ahtisarijev načrt, ki je predvideval neodvisnost Kosova. Po neuspešnih štirimesečnih pogajanjih, na katerih je Srbija ob podpori Rusije in Kitajske zahtevala dosledno spoštovanje resolucije 1244, ki zagovarja ozemeljsko celovitost, t. i. zahodni blok z ZDA na čelu pa je kosovske Albance močno podpiral pri njihovih zahtevah po neodvisnosti, je prehodna kosovska vlada 17. februarja 2008 enostransko razglasila neodvisnost od Srbije.

6.3 NA STIČIŠČU TREH NACIONALIZMOV

Zapletenost medetničnih odnosov v Jugoslaviji ni bila le posledica večnacionalne strukture skupne države, temveč tudi nacionalne nehomogenosti republik in večetničnih manjšinskih struktur (Klinar 1990, 1430). Zahteve po političnem pluralizmu in njegovo udejanjanje so oblikovali novo nastajajoče politične sile (zahodne države, npr. Slovenija in Hrvaška), ki so trčile ob že obstoječe, na centralizaciji temelječe stare politične sile (vzhodne, npr. Srbija in Črna gora). Trk novih in starih sil je ustvaril veliko grožnjo za zvezni unitarni centralizem, pri jugoslovanskih narodih pa je »spustil z vajeti« dolgo zatirane nacionalizme, ki so izbruhnili po desetletjih njihovega omejevanja (Klinar 1990, 1430–1432).

Po mnenju Klinarja sta etnično mobilizacijo v Jugoslaviji napajala predvsem dva razloga; težnja k razrešitvi socialnoekonomske krize in potreba po politični prenovi. Ekonomski, kulturni, emocionalni in politični dejavniki so se pomešali v kolizijo nezdržljivih nacionalnih zahtev, centralna os socialne in politične mobilizacije pa so postale etnične razlike (Klinar 1990, 1430). Krepitev nacionalnih identitet je s seboj prinesla težnje po

politični emancipaciji in ustvarjanju suverenih, nacionalnih držav. Kolektivni in individualni samoidentifikaciji pa so se pridružile še druge »sestavine« nacionalizma: »prezir in sovraštvo do drugih jugoslovanskih narodov s potezami egoizma, torej značilnosti problematičnega političnega nacionalizma« (Klinar 1991, 1523), ki »nosi v sebi nenehno nevarnost, da morejo opcije za lastno nacijo prerasti v oškodovanje drugih ali celo v šovinizem« (Klinar 1991, 1519).

Ker izhajamo iz hipoteze, da so v slovenskem medijskem diskurzu o kosovskem vprašanju drug ob drugega trčili trije nacionalizmi, srbski, albanski in slovenski, si bomo pred analizo besedila o kosovskem vprašanju na kratko pogledali značilnosti vseh treh in njihovo medsebojno povezanost, ali bolje, mnoštvo pojavov, ki jih označujemo s tem pojmom (Alter 1991, 222). Tisto, kar je vsem trem skupno, je etnocentrična miopija, ki utrjuje percepcijo »našega konstruktivnega patriotizma« in »drugega destruktivnega nacionalizma«. Skupno pa jim je tudi dejstvo, da so vsi trije nacionalizmi ujeti v paradoksalno kritiko »velikodržavnih« idej – vsak se spotika bodisi ob nagnjenja po ekspanziji bodisi ob separatistične težnje drugih dveh, čeprav so v svoji zgodovinski sliki in pozabi prav vsi trije narodi imeli svoje »programe« separatizma, ekspanzionizma, zedinjenja in pravice do samoodločbe.⁴¹

6.3.1 Srbski nacionalizem

Začetek srbskega nacionalizma se pripisuje nacionalnemu programu Načertanije, ki ga je leta 1844 napisal Ilija Garašanin. To je bil program nacionalne in zunanje politike tedanje Kneževine Srbije, ki naj bi predvideval združitev vseh Srbov v skupni državi, javnosti pa je program ostal neznan dobrih šestdeset let. Po mnenju Stančića so zgodovinski spisi, z namenom utrjevanja ideje jugoslovanstva v času oblikovanja skupne države, sprva še kot kraljevine, Načertanije pogosto napačno in namensko obravnavali z interpretacijo, da gre za program, ki ne govori o združitvi Srbov, temveč o združitvi vseh Južnih Slovanov (Stančić 1971, 179–180).

⁴¹ Začetki vseh treh nacionalizmov sodijo v obdobje 19. stoletja. Leta 1844 je nastal srbski politični manifest *Načertanije*, ki ga je spisal srbski politik Ilija Garašanin in v katerem je prvič jasno izražena težnja po združevanju vseh Srbov v eni državi. Štiri leta kasneje, 1848, nastane slovenski program *Zedinjene Slovenije* z zahtevo po vključitvi vseh Slovencev v eno upravno enoto. *Prizrenska liga*, ustanovljena leta 1878, pa je prvi albanski nacionalni program, ki zahteva združitev vseh območij, na katerih živijo Albanci, v skupno državo. Čeprav so nacionalizmi od 19. stoletja do danes evolvirali in so med njimi bistvene razlike, pa je ideja o združevanju narodov in območij pod pokrov skupne države lastnost vseh treh nacionalizmov.

Po smrti Josipa Broza Tita je jugoslovanstvo kot nadnacionalna identiteta in politični cilj začelo izgubljati svojo moč, vznikati pa so začele zabrisane tradicionalne identifikacije in dolgo potlačeni partikularizmi (Salecl 1993, 141). Poskusi, da bi idejo Jugoslavije in ideologijo bratstva in enotnosti ohranili pri življenju, so se neuspešno in razdiralno zatekli k čedalje večji centralizaciji in unitarizaciji države, ki ju je najbolj spodbujala prav Srbija. Razlog za to je bil tudi v tem, da je velik del srbskega prebivalstva živel v sosednjih republikah, največ na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini ter Črni gori. Uveljavljeni unitarizem v Jugoslaviji je srbskemu narodu dajal dominantno vlogo, ki ni pustila prostora za nacionalne težnje malih narodov in njihove želje, da bi razvili lastne nacionalne države. Občutek podrejenosti na eni strani in strah pred razpadom mogočne države na drugi sta bila enako močna in enako resnična. Srbski nacionalizem, ki se je večkrat manifestiral v praksi, je imel ves čas skupni imenovalec, tj. nestrpnosti do sekundarnih in izpeljanih nacionalizmov drugih jugoslovanskih narodov (Klinar 1991, 1521–1523).

S prihodom Slobodana Miloševića na oblast je srbski nacionalizem dobil nov zagon. Obujanje starih mitov je postalo del populistične retorike za mobilizacijo nacionalnih čustev. Že tako napete razmere med Albanci in Srbi na Kosovu, tudi zaradi izjemno slabega ekonomskega položaja obojih,⁴² so bile odlična priložnost za izgradnjo priljubljenosti »ljudskega« vodje, ki mu po ključno propagandno orodje ni bilo treba iti daleč. Osrednjo mitološko točko srbskega nacionalizma namreč zasedata prav Kosovo in mit kosovske bitke, ki je prelomni moment srbskega samozavedanja.

Bitka na Kosovem polju je dala Kosovu oznako svete zemlje, zibelke srbskega naroda, srbskega Jeruzalema. V nasprotju z Albanci, ki so bili versko razklani, sta srbska etnična oz. nacionalna pripadnost in pravoslavna veroizpoved, ki se stikata tudi v kosovskem mitu, tesno prepleteni. Kosovo je bilo od srednjega veka dalje tudi dejansko, ne le »umišljeno« središče srbskega pravoslavja. Ne le zaradi usodne bitke na Kosovem polju, ki je bila kljub porazu skozi mitologizacijo interpretirana kot zmaga krščanstva nad islamom, temveč tudi

⁴² Nacionalni dohodek *per capita* je v letu 1981 znašal 31 % jugoslovanskega povprečja, za razliko od drugih republik, kjer je bil ta odstotek neprimerljivo večji (v Makedoniji 65 %, v Bosni in Hercegovini 66 %, v Črni gori 80 %, v Srbiji 96 %, na Hrvaškem 126 %, v Sloveniji pa 198 %). Stopnja nezaposlenosti na Kosovu je med letoma 1981 in 1989 zrasla s 25 na 57 odstotkov. Kar 70 odstotkov nezaposlenih je bilo mladih do starosti 25 let (Udovički 2001, 18–20).

zaradi bogate kulturno-verske dediščine na tem prostoru.⁴³ Prav tam so namreč postavljeni najstarejši srbski pravoslavni samostani in cerkve, mnogi še iz srednjega veka (Velikonja 1999, 96). Od kosovske bitke leta 1389 je srbska nacionalna mitologija doživljala nekakšno versko fermentacijo, ki jo lahko imenujemo »nacionalizirana kristiada« (Velikonja 1999, 96). Osrednjim osebam in dogodkom kosovske bitke so bile dodeljene krščanske podobe: kneza Lazarja se je identificiralo z likom Jezusa Kristusa, obkroženega z apostoli. Kot pri »zadnji večerji« ga je na predvečer spopada kot Judež izdal Vuk Branković. Podoba Miloša Obilića je prevedena v podobo apostola Petra. Srbska nacionalna zavest temelji na mitu nebeškega naroda, kosovska mitologija pa »je eden najčistejših primerov delovanja mitske logike zamenjevanja partikularnega s splošnim oziroma lokalnega s planetarnim« (Velikonja 1999, 96).

V vzponu srbske nacionalne zavesti in kosovskem konfliktu je pomembno vlogo odigrala tudi srbska pravoslavna cerkev. V letih prebujenega srbskega nacionalizma in ob pohodu Miloševića na oblast je srbska pravoslavna cerkev včasih implicitno, včasih zelo neposredno podpirala Miloševićevo politiko. Njena podpora se je kazala tudi v tem, da se ni distancirala od zlorab verskih simbolov v vojaške namene, politično motivirane rabe verskih idej ter religioznih izjav vojnih zločincev, kot sta bila Radovan Karadžić in Arkan Ražnatović. Mobilizaciji množic s pomočjo verskih motivov cerkev ni nasprotovala. V postdaytonovskem obdobju se zgodi preobrat, ko v ospredje stopijo novi cerkveni predstavniki. Kosovski škof Artemije v številnih intervjujih izrecno napade Miloševićev režim. Med njegove najodmevnejše izjave sodita izjavi, da je Srbe v najtežjo katastrofo potisnil prav Milošević in da je skupno življenje Srbov in Albancev mogoče, vendar v nedemokratični Srbiji ni življenja ne za ene ne za druge. Zaradi kritičnega odnosa do tedanjega srbskega režima je Artemije užival precejšnje spoštovanje. Zavzemal se je tudi za mirno sožitje narodov na Kosovu, opozarjal na nedolžne civilne žrtve na obeh straneh. Sestajal se je s političnimi predstavniki kosovskih Albancev, z Ibrahimom Rugovo, Vetonom Surroijem in Ademom Demacijem, ki jih je označil za zaupanja vredne ljudi. Pravoslavni duhovnik Sava iz Gračanice pa je videl »prihodnost večnacionalnega in demokratičnega Kosova v Evropi mimo nacionalističnih in megalomanskih idej o Veliki Srbiji ali Veliki Albaniji« (Velikonja 1999, 101). Zaradi odmevnih izjav in nenaklonjenosti

⁴³ Eden izmed takšnih je na primer pravoslavni samostan Dečani, ki izvira iz 14. stoletja. Leta 2003 ga je UNESCO uvrstil na seznam svetovne kulturne dediščine.

aktualnemu režimu je oblast »od patriarha zahtevala, naj utiša svojega podrejenega, kajti Cerkev naj se ne vmešava v politiko« (Velikonja 1999, 102).

Nacionalne mitologije, religije in njihove organizacijske oblike so v spopadih na Kosovu igrale pomembno vlogo (Velikonja 1999, 91). Ob tako kompleksni zgodovini in izmenjavi moči je težko določiti, čigavi nacionalizem je prvi ubral destruktivno pot. Ali je bil srbski odziv na grožnje albanskega, ali je bil albanski nacionalizem odziv na grožnje srbskega. Zgodovinski in drugi zapisi ponujajo različne interpretacije. Skoraj pravilo pa je, da njihov semantični okvir lastni nacionalizem doživlja kot reševanje narodnega vprašanja v imenu in za dobro naroda, nacionalizem »drugega« pa kot grožnjo. Dejstvo ostaja, da »ena vrsta nacionalizma spodbuja drugo« (Klinar 1990, 1435). In če Srbija ni mogla vplivati na razvoj albanskega nacionalizma, bi lahko v obdobju, ko je imela oblast v svojih rokah, vplivala vsaj na svojega. A se žal srbski nacionalizem, močno vkomponiran v vsakokratno režimsko oblast, ni naučil pomembne lekcije iz zgodovine, da se »nacionalizem razrašča toliko bolj, kolikor bolj je zatiran, in bolj ko centralne elite pospešujejo razvoj, ki diskriminira periferne regije, bolj prispevajo h krepitvi njihove etnične samozavesti« (Rizman 2008, 176).

6.3.2 Albanski nacionalizem

Albanska nacionalna zavest se je v primerjavi z drugimi balkanskimi narodi razvila relativno pozno. Temu so botrovali zgodovinski dejavniki, kot so patriarhalna in plemenska organiziranost, razvojna stagnacija, odsotnost kulturne kontinuitete in politične organiziranosti, pa tudi množična islamizacija albanskega naroda, ki se je bolj kot ne vezal na turško kulturo (Pavlica 2004, 345). Osrednja točka albanske nacionalne mitologije je prepričanje, da so Albanci najstarejši narod na Balkanu, ki so neposredni in nedvoumni potomci staroselskega plemena Ilirov. Ignacij Voje, poznavalec srednjeveške balkanske zgodovine, pravi, da so Albanci kot moderen narod »nastali iz ostankov neromaniziranega paleobalkanskega prebivalstva, med katerim so imeli močan delež Iliri in Dardanci« (Voje, 1994, 37).

Za začetek albanskega nacionalizma štejemo ustanovitev Prizrenske lige leta 1878 in njeno zahtevo po združitvi vseh območij, na katerih je živel albansko prebivalstvo, v eno državo. Oblikovanje enotne albanske nacionalne identitete in boj za rešitev narodnega vprašanja, s

tem pa tudi za neodvisnost, je ovirala predvsem njihova verska razdrobljenost. »Zato so se albanski nacionalisti zedinili okoli programskega gesla pesnika in narodnega preporoditelja Vase Pashke / .../, da je edina vera Albancev Albanija oz. albanstvo« (Velikonja 1999, 33). Na oblikovanje albanskega naroda in njihove nacionalne zavesti je vplival tudi specifični jezik, sicer indoevropski, a drugačen od vseh sosednjih. »Integrativno so na albansko nacionalno zavest delovali tudi ekspanzionistični apetiti močnih sosednjih ali bližnjih narodov, Grkov, Turkov, Srbov in Črnogorcev ter Italijanov.« Srbska politična mitologija je na Albance dolgo gledala skozi dve prizmi. Ena jih je dehumanizirala, saj so jih obravnavali kot nekakšno »inferiorno raso«. Druga je nanje gledala kot na islamizirane Srbe (Arnautiše), zaradi česar naj bi bila možna njihova asimilacijska povrnitev v srbstvo (Velikonja 1999, 93).

Po drugi svetovni vojni je »nacionalistični komunizem« Enverja Hodže obudil že utrjeno Pashkovo geslo o Albaniji kot edini veri Albancev (Velikonja 1999, 94). Čeprav se nekateri avtorji izogibajo poimenovanju te ideje kot ideje Velike Albanije, pa je, po našem mnenju, Pashkovo geslo prav to. Tradicionalna povezanost Albanije in Kosova je to idejo znova prenesla tudi med kosovske Albance. Nenazadnje je med ozemeljske cilje Prizrenske lige sodilo tudi Kosovo. Nekateri avtorji s povezavo med kosovskimi osamosvojitvenimi težnjami in idejo Velike Albanije na hitro opravijo, češ da ne drži, saj ne Kosovo ne Albanija (še) nista izrazila želje po združitvi (Zupančič 2015, 70). Da ideja o združitvi vseh območij z albanskim prebivalstvom živi tudi več kot stoletje po snovanju Prizrenske lige, dokazujejo albanske zahteve iz oktobra 1981, da Kosovo postane del sosednje Albanije (Jautz 1981). Še leta 1987 je bilo med radikalnimi albanskimi nacionalisti slišati, da je njihov cilj »etnična Albanija, ki vključuje zahodno Makedonijo, južno Črno goro, dele južne Srbije, Kosovo in samo Albanijo« (Udovički 2001, 21). Tudi podpora Albanije ob osamosvojitvenih procesih Kosova nakazuje naklonjenost med državama.

Glede na izrazito podobne politične težnje in vzporednice v delovanju paravojaške »osvobodilne vojske« kosovskih in makedonskih Albancev menimo, da ideja o Veliki Albaniji še ne sodi na odložišče zgodovine. S podobnimi političnimi zahtevami kot na Kosovu se namreč srečuje tudi Makedonija.⁴⁴ Nekateri avtorji menijo, da gre za iste cilje, ki

⁴⁴ Makedonska Osvobodilna narodna vojska (ONV) se je posluževala podobnih aktivnosti kot le nekaj let pred tem kosovska OVK. ONV se je leta 2002 transformirala v politično stranko Demokratske unije za integracije, podobno je

naj bi jih podpihoval albanski nacionalizem, skupna točka kosovskih in makedonskih Albancev pa naj bi bila: »da s pomočjo naravnega povečanja albanske natalitete oziroma z 'etnično prevlado' ali 'etničnim čiščenjem' na eni strani in nasiljem na drugi dokončno dosežejo 'povrnitev' 'albanskega etničnega ozemlja'« (Pavlica 2004, 345). Čeprav takšna trditev zveni kot teorija zarote, pa jo demografski podatki Kosova, če jih tako beremo, delno podpirajo. Srbi in Črnogorci so še leta 1953 predstavljali 27-odstotni delež kosovskega prebivalstva, »s pridobivanjem pravic kosovskih Albancev pa je do popisa prebivalstva l. 1991 (delež op. a.) padel na manj kot 10 odstotkov« (Zupančič 2015, 57). Po zadnjem popisu leta 2011 je bilo Srbov na Kosovu (brez severnega dela Kosova, kjer je skoncentrirano srbsko prebivalstvo) le še 1,5 odstotka⁴⁵; vseh manjšin, ki jih tvorijo še Bošnjaki, Turki, Romi, Goranci, Grki, Egipčani itd., je skupaj le 7 odstotkov. Večinsko prebivalstvo, kar 92,9 odstotka, predstavljajo Albanci (ECMI 2012, 4).

Albanci niso bili »drugorazredni« narod le za Srbe. Tako so nanje gledale tudi druge republike nekdanje Jugoslavije. Kot ekonomski migranti so, kamorkoli so prišli, naleteli na šovinizem. Čeprav so jim bile v 70. in 80. letih z zakonom zagotovljene popolnoma enake pravice, čeprav so zasedali tudi najpomembnejše državne funkcije in čeprav je bil razvoj njihovega kulturnega in izobraževalnega sistema v hitrem vzponu, so bili stereotipi o Albancih izrazito negativni. Veljali so za primitivce, ki srbohrvaško govorijo popačeno, s presežno rabo črke »j«, in so sposobni le najnižjih, najmanj cenjenih fizičnih del. »V vsakdanjem življenju so se soočali včasih z implicitnim, včasih z eksplicitnim arogantnim šovinizmom, ne le s strani Srbov, temveč tudi Hrvatov in Slovencev« (Udovički 2001, 17). Poleg Romov so ostali edina etnična skupina, ki nikoli ni dosegla prave integracije. »Socialistični Jugoslaviji / .../ iz Albancev ni uspelo ustvariti Jugoslovanov« (Udovički 2001, 15).

nekdanji vodja Ramush Haradinaj po razpustitvi Osvobodilne vojske Kosova leta 2000 ustanovil politično stranko Zveza za prihodnost Kosova, že leta 2004 pa je postal kosovski premier.

⁴⁵ Pomembno je poudariti, da je bil iz popisa prebivalstva izključen »severni del Kosova«, kot je navedeno v poročilu ECMI. Razlog za takšno izključitev ni naveden, iz poročila tudi ni razvidno, katere upravne enote ECMI razume kot »severni del Kosova«, ali gre le za severni del Kosovske Mitrovice, kjer pretežno živijo Srbi, ali za večji del severne regije. Za natančnejše razumevanje demografskih podatkov gledati ECMI 2012.

6.3.3 Slovenski nacionalizem

»Potem ko je bil z zmago velikosrbske usmeritve leta 1987 razrešen notranjepolitični spopad v Srbiji, se je začel tudi srbsko-slovenski konflikt« (Repe 2001, 12). Ta je vseboval vsaj dva antagonizma, ki se dotikata strukture države in njenega razvoja. Prva antagonistična točka je odprti spopad za naravo jugoslovanske federacije z dvema izključujočima možnostma, in sicer z enakopravno skupnostjo narodov ali s skupnostjo, ki ji bo vladal dominantni srbski narod. Druga antagonistična točka pa je nezdržljivost dveh razvojnih gospodarsko-političnih modelov, in sicer na eni strani moderne, odprte družbe s političnim pluralizmom, tržnim gospodarstvom in težnjo po kar najhitrejši vključitvi v evropske institucije, na drugi pa »patriarhalne in egalitaristične, na t. i. modernem socializmu temelječe skupnosti, ki se ne bo priklanjala 'diktatu' zahoda in 'hlapčevsko' prosila, da jo sprejme medse« (Repe 2001, 12).

Med letoma 1987 in 1990 je klasični hrvaško-srbski konflikt prvič v zgodovini jugoslovanske države izpodrinil slovensko-srbski konflikt, za katerega nekateri avtorji menijo, da ni bil konflikt dveh nacionalizmov, temveč zgolj konflikt dveh razvojnih modelov. »Menim, da je odmik Srbije od temeljev enakopravnosti, demokracije in strpnosti glavni vzrok razpada Jugoslavije« (Meier 1996, 12). Morda res drži, da so bili »temelji vseh nesporazumov med Slovenijo in federacijo / .../ v različnem dojemanju Jugoslavije«, vendar se ne strinjamo, da slovensko-srbski konflikt ni vključeval nacionalizma. Ideološka obremenjenost slovenske politike v primerjavi z jugoslovansko ni bila nič manjša, le vključevala je več ekonomskega pragmatizma in naklonjenosti do povezovanja z Zahodom. »V notranjih jugoslovanskih odnosih pa ni bila imuna tudi pred klasičnim nacionalizmom, ta je imel vzroke v naraščajoči krizi, usmerjen pa je bil predvsem proti priseljencem z juga ('južnim bratom', kot so jim posmehljivo rekli)« (Repe 2001, 26). »Nacionalizem je (razen pri delu intelektualcev in kasneje tudi politikov, ki jim je – tako kot Srbom – pomenil vrednoto samo po sebi) izhajal predvsem iz zavesti, da Jugoslavija postaja 'cokla' v razvojnih težnjah Slovenije« (Repe 2001, 25). Slovenske nacionalistične ambicije naj bi izhajale predvsem iz tendence, da bi Slovenija ostala najmočnejši gospodarski dejavnik v Jugoslaviji (*prav tam*). Politika se je ves čas nagibala k logiki tržnega kapitalizma, ki je bil nezdržljiv z logiko socializma.

Ekonomski element slovensko-srbskega konflikta zagotovo ni zanemarljiv, vendar pa menimo, da ne more biti poglavitni.⁴⁶ Teorija ekonomske prikrajšanosti ne daje zadovoljivih pojasnil glede slovenskega etnonacionalnega nezadovoljstva, ki je težilo k decentralizaciji oblasti, odpiranju k »razvitemu« Zahodu in kasneje k osamosvojitvi države. Gospodarski dejavniki lahko delujejo kot močan katalizator zaostrovanja etnonacionalnih napetosti, vendar pa niso nujen predpogoj. »Videti je, da naraščajoče nezadovoljstvo narodov in nasprotovanje temu, da jim vladajo ljudje, ki jih imajo za tujce, deluje povsem neodvisno od gospodarskih spremenljivk« (Connor 1991, 307).

Element »tujosti« je oddaljil slovensko nacionalno identiteto od »jugoslovanstva«. Ne le zaradi občutka podrejenosti dominantni srbski politiki, ki ni imela posluha za razvoj malih narodov, temveč tudi zaradi »sodobnega slovenskega mitskega samopredstavljanja«, ki v nasprotju z drugimi južnoslovanskimi narodi – ti namreč v svojih nacionalnih identitetah poudarjajo slavno politično zgodovino, vojaško tradicijo ali versko drugačnost – svojo zgodovinsko izbranost utemeljujejo na kulturi, ki predstavlja osrednji motiv slovenske nacionalne zavesti (Velikonja 1996, 173). Usmerjenost k »civilizirani« Evropi v primerjavi z »neciviliziranim« Balkanom lahko razumemo tudi kot povezovanje preteklosti in sedanjosti (ali revitalizacijo preteklosti za potrebe sedanjosti) skozi utrjevanje mitske podobe, in ne zgolj kot produkt ad hoc gospodarskih in političnih interesov.

Stopnjevanje etnonacionalnih napetosti je spremljalo slovensko-srbske odnose vse do 25. junija 1991, ko je slovenska skupščina razglasila Temeljno listino o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije. Še isti večer je bila na Trgu republike v Ljubljani razglasitev samostojnosti. Sledila je desetdnevna osamosvojitvena vojna, umik Jugoslovanske ljudske armade in večletna ohladitev odnosov med državama. Poosamosvojitvena slovenska nacionalna identiteta »se je konstituirala na ideji demokracije in človekovih pravic, ki jih prinaša ter hkrati implicira oddaljevanje od 'Balkana' in približevanje 'Evropi« (Vezovnik

⁴⁶ Walker Connor je v svoji študiji z naslovom Ekonomski ali etno-nacionalizem?, objavljeni leta 1984, postavil pod vprašaj teorijo relativne gospodarske prikrajšanosti, s tem pa tudi absolutnost korelacije med ekonomijo in etnonacionalizmom, saj je argumentirano izpostavil primere razmaha etnonacionalizmov skupin, ki so imele relativno privilegiran gospodarski položaj. Kot ugotavlja, obravnave etnonacionalnega konflikta pogosto poudarjajo ekonomske razsežnosti konflikta bodisi v vsaj eni od vpletenih skupin, bodisi pri znanstvenih ali novinarskih utemeljevanjih. Analitike naj bi zavedlo dejstvo, da etnične napetosti in konflikte skoraj brez izjeme spremljajo tudi ekonomske ali razredne razlike (Connor 1991, 297–299). Pričakovati je, da bodo »predstavniki etnonacionalnih gibanj poudarjali ekonomsko neenakost kot *prima facie* dokaz o diskriminaciji« (1991, 301), čeprav dejanski primeri (Slovenci, Hrvati, Baski, Katalonci, Flamci itd.) kažejo drugače (1991, 308).

2010, 49). Mitologizacija evropskosti se kaže kot idealiziranje demokratičnosti, ki ji sledi tudi Slovenija, s čimer se ideološko distancira od »balkanskega barbarskega etosa« (Vezovnik 2010, 49–51).

Skupna zgodovina Slovencev, Srbov in Albancev je prepletla tudi vse tri nacionalizme. Slovenska in kosovarska usoda, s podobnimi željami in nacionalnimi težnjami, sta se prvič prepletli leta 1989. Vzpon potlačenih nacionalnih identitet na eni strani in destruktiven poskus za ohranitev unitarizma na drugi, je 27. februarja 1989 združil slovensko politično oblast, ki je v podporo stavkajočim rudarjem na Kosovu organizirala zborovanje v Cankarjevem domu. Slovenski in albanski nacionalizem sta prvič imela skupnega sovražnika – srbskega. Zborovanje v Cankarjevem domu je »v Srbiji izzvalo silne reakcije, ocenjevali so, da so se vse sile v Sloveniji združile proti Srbiji in Jugoslaviji«, udeleženci mitinga v Beogradu pa so poudarjali »da 'Jugoslavija razpada na Kosovu in v Sloveniji'« (Repe 2008). Dvajset let kasneje so se ob razpravah o prihodnosti Kosova antagonistična razmerja obnovila.

Začetek (oboroženih) spopadov med kosovskimi Srbi in Albanci v letu 1998, še posebej pa enostranska razglasitev neodvisnosti Kosova v letu 2008 in slovensko priznanje novonastale države so znova obudili izpraševanje političnih odnosov ne le med kosovskimi Srbi in Albanci, temveč tudi med Slovenci in Albanci, ter med Slovenci in Srbi. Ta nerodni politični trikotnik je postavil pod drobnogled tudi lastne nacionalne identitete in samoidentifikacijo narodov v odnosu do tistih »drugih«, ki so »nam nekoč vladali z represijo in centralizmom« oz. »tisti drugih, ki so nas politično izdali«.

7 ANALIZA DISKURZA O KOSOVSKEM VPRAŠANJU

S kritično diskurzivno analizo bomo analizirali politično-medijski⁴⁷ diskurz o kosovskem vprašanju. Osredinili se bomo predvsem na leto 2008, ko je Kosovo enostransko razglasilo neodvisnost, dotaknili pa se bomo tudi po naši oceni kritičnih besedil in dogodkov iz zgodnejšega časa, od leta 1998 dalje, saj se ti intertekstualno povezujejo. Desetletno obdobje ni izbrano naključno, v tem času so se namreč zgodili prelomni trenutki, ki so spremenili demografsko in politično podobo Kosova. Kosovo je bilo tudi poligon za nekatere odmevne precedense v mednarodni politiki.⁴⁸

Pri kosovskem vprašanju gre med drugim tudi za spopad dveh nacionalizmov. Hegemonistični boj za prevlado enega ali drugega je eskaliral v oborožene etnične konflikte. Obe strani, srbska in albanska, sta branili vsaka svojo mitologijo preteklosti in politične interese prihodnosti. Medtem ko si je Srbija prizadevala uveljaviti pravico do ohranitve politične suverenosti in teritorialne celovitosti, je albanska stran zahtevala pravico do samoodločbe. Gre za dva popolnoma nezdružljiva cilja. »Kako uskladiti dve tako nasprotujoči si načeli, kot sta samoodločba in spoštovanje integritete mnogoetničnih držav, ostaja in bo verjetno še dolgo časa ostalo odprto vprašanje« (Rizman 1991, 26). V magistrski nalogi zato ne bomo izpraševali teh dveh načel, temveč bomo posvetili analitično pozornost diskurzivni konstrukciji antagonizmov.

Zakaj analiza slovenskega politično-medijskega diskurza? Da sta srbski in albanski politični diskurz za potrebe lastnega nacionalizma instrumentalizirala večino »svojih« medijev, je bilo že dokazovano v mnogih raziskavah.⁴⁹ Analiz diskurza kosovskega vprašanja v slovenskem politično-medijskem prostoru pa je še vedno malo⁵⁰, še posebej takšnih, ki bi šle prek »idej« o veliki Srbiji ali veliki Albaniji in posvetile raziskovalno pozornost tudi

⁴⁷ Odločitev za uporabo termina »politično-medijski« diskurz je v dejstvu, da se politični in medijski diskurz pogosto izrazito prepletata. Politični diskurz lahko občinstvo doseže večinoma (če izvzamemo neposredni stik politikov z volivci ob obiskih lokalnih skupnosti, srečanjih, zbiranjih itd.) le preko medijev, pri čemer se tesno prepletata proces prenosa neposrednega političnega diskurza (npr. kot premi govor) in novinarjeva interpretacija družbene realnosti (izbor teme, dogodkov, informacij, dejstev in načina ubesedovanja).

⁴⁸ Na primer: intervencija NATO-a brez soglasja Varnostnega sveta OZN, enostranska razglasitev neodvisnosti in priznanje Kosova kljub Resoluciji OZN 1244, ki predvideva ohranitev teritorialne suverenost Srbije.

⁴⁹ Glej na primer Zonta 2011, Erjavec in Volčič 2007, Tahiri in Luci 2014 itd.

⁵⁰ Glej na primer Kovačič 2008a.

vplivu slovenskega nacionalizma na poročanje o tem kompleksnem etničnem konfliktu, v katerega so se intenzivno vpletali tudi interesi velikih držav ali organizacij.

Analizirali bomo članke⁵¹ slovenskih dnevnikov⁵² Delo, Dnevnik in Večer, ki veljajo za vodilne slovenske dnevnikove z visoko naklado⁵³. V nabor smo, izhajajoč iz metodološkega pristopa KDA, ki zahteva poglobljeno analizo majhnega števila besedil, vključili 117 objavljenih člankov, ki so med letoma 1998 in 2008 poročali o kosovskem vprašanju in v katerih se prepletata polji, ali po Faircloughu reda političnega in medijskega diskurza. Kot enega izmed diskurzivnih dogodkov smo po oceni relevantnosti vključili v analizo tudi prepis razprave 34. izredne seje Državnega zbora Republike Slovenije s 5. marca 2008, ko so slovenski poslanci odločali o tem, ali naj Slovenija prizna neodvisnost Kosova.

Besedila obravnavamo izhajajoč iz teoretsko-metodološkega okvirja kritične diskurzivne analize, kot smo ga predstavili v petem poglavju. Za analizo diskurzivnih dogodkov na ravni besedila bomo uporabili različna orodja, s pomočjo katerih bomo povezovali mikroanalizo besed, stavkov, in makroanalizo organizacije pomena, pri čemer bomo pozorni na lokalno in globalno koherentnost diskurzov.⁵⁴ Faircloughovo ločevanje med diskurzivnim in nediskurzivnim, ki onemogoča empirično povezovanje deskripcije in ekspanacije bomo upoštevali zgolj na analitični, ne pa tudi na empirični ravni, zato da bi lahko povezali analizo besedila tudi s širšim vpogledom v družbene prakse. Namen kritične diskurzivne analize izbranih člankov in odlomkov je ugotoviti, kateri so bili prazni označevalci oz. vozlišča v antagonističnem razmerju, kako so se lebdeči označevalci povezovali v verige ekvivalenc in kako so posledično antagonistični diskurzi vplivali na razumevanje in obravnavo izrazito kompleksne kosovske družbene realnosti.

⁵¹ Izraz »članek« sicer v novinarski stroki označuje vrsto novinarskega sporočanja interpretativne zvrsti. Z izrazom »članki« bomo zaradi poenostavitve označili vsa besedila ne glede na novinarski žanr, zvrst ali vrsto, ki mu/ji pripadajo.

⁵² Za namen analize smo mestoma vključili tudi nekaj relevantnih ubeseditiv iz nekaterih drugih časopisov, npr. iz Slovenskih novic.

⁵³ V tem obdobju je imelo Delo naklado 198.000 izvodov, Dnevnik 151.000 izvodov, Večer pa 132.000 izvodov.

⁵⁴ Za namen analize označujemo relevantne dele analiziranih besedil s poudarki. Zaradi preglednosti na tem mestu izpostavljam, da so vsi poudarki v odebeljenem tisku naši.

Analizo začnemo s končno posledico hegemonističnega odnosa med dvema antagonizmoma, to je konceptom *neodvisnosti Kosova*. Po večkratnih hegemonističnih intervencijah se je s prevlado enega diskurza nad drugim razrešil antagonistični odnos; Kosovo je enostransko razglasilo neodvisnost, do danes pa ga je priznalo 111 (MIP KS) držav. Neodvisnost Kosova je bila najmanj od prvega pojava parole »Kosovo Republika« v letu 1968 pa vse do osamosvojitve osrednji koncept, v katerem sta svoje moči merila albanski in srbski nacionalizem. Za analizo koncepta neodvisnosti smo izbrali obdobje med 1. januarjem in 30. marcem 2008, torej dober mesec pred, med in po razglasitvi neodvisnosti, ko je bila politična in medijska pozornost konceptu neodvisnosti najvišja.

Retrogradno pa bomo podrobneje analizirali še druge spremljajoče koncepte, ki so preko interpretacije dogodkov na Kosovu fiksirali pomene v verigi nasprotujočih si antagonizmov, in tako spreminjali elemente v momente. To so koncepti žrtve, stabilnosti in patriotizma oz. nacionalizma. V okviru daljšega obdobja, od 1. januarja 1998 do 30. marca 2008, smo v skladu s premisami kvalitativne analize izbrali le nekaj diskurzivnih dogodkov.

7.1 NEODVISNOST KOSOVA KOT PRAZNI OZNAČEVALEC V PRIMEŽU »EVROPSKEGA NAPREDKA« IN »BALKANSKEGA NAZADNJAŠTVA«

V grobem lahko ločimo vsaj dva diskurza o reševanju kosovskega vprašanja, ki tvorita dve nasprotujoči si zahtevi in torej antagonistično razmerje.

Prvi je **diskurz, ki podpira neodvisnost Kosova** in priznanje nove države s poudarjanjem pravice do samoodločbe narodov, predvsem pa predstavlja neodvisnost Kosova kot manifestacijo evropskih vrednot, zagotavljanje človekovih pravic in razvoj demokracije. Tega v nadaljevanju skrajšano označujemo kot *zagovorniški diskurz* in mu bomo zaradi njegovega dialektičnega vpliva na družbene strukture posvetili največ pozornosti.

Drugi je **diskurz nasprotovanja neodvisnosti Kosova**, ki vidi enostransko razglasitev kot kršenje mednarodnega prava in resolucije Varnostnega sveta Organizacije združenih narodov 1244⁵⁵. Ta države članice poziva k spoštovanju suverenosti in ozemeljske

⁵⁵ Resolucija Varnostnega sveta OZN 1244 (S/RES/1244), sprejeta 10. 6. 1999.

celovitosti Srbije, takrat še Zvezne republike Jugoslavije. Diskurz vsebuje tudi elemente evroskepticizma. V nadaljevanju ga skrajšano označujemo kot *nasprotujoči diskurz*.

Izhajajoč iz teoretske opredelitve nacionalizma, predstavljene v nalogi, ocenjujemo, da sta **oba diskurza v svojem temelju nacionalistična**, saj, če uporabimo Hearnovo (2006, 11) »delovno« definicijo, oba postavljata »zahteve po identiteti, jurisdikciji in teritorialnosti« v imenu in za dobro naroda (nacije). Prvi brani srbsko mitologijo, zgodovinsko pravico nad ozemljem in nacionalni interes po ohranitvi suverenosti in ozemlja. Drugi prav tako zagovarja zgodovinsko pravico nad ozemljem in albanske nacionalne zahteve po državnosti. Diskurza tvorita antagonistično nezdružljivost dveh nacionalizmov.

Diskurzivno polje dodatno zapleta še navzočnost slovenskega nacionalizma, ki je ponekod celo v ospredju. Slovenija se namreč v tem času kot predsedujoča Svetu Evropske unije šibi pod interesi mednarodnih institucij in poskusi, da bi, tudi na vprašanju Kosova, dokazala svojo proevropsko nacionalno identiteto. Mitologizacija evropskosti⁵⁶ se je v slovenskem politično-medijskem diskurzu začela sredi osemdesetih let, skupaj s prebujanjem partikularne slovenske nacionalne zavesti in z odmikanjem od Balkana. Slednji je postal tudi objekt diferenciacije, tisti »drugi«, mestoma pa tudi »sovražnik«, na katerem je slovenski nacionalizem gradil nacionalno identiteto (Vezovnik 2010). Kosovsko vprašanje, ki je imelo v Evropskem parlamentu posebnega poročevalca iz Slovenije⁵⁷, je bilo za Slovenijo dodatna priložnost, da se identificira z evropskimi vrednotami, kot je zaščita človekovih pravic in demokratičnosti, predvsem pa da njeno evropsko usmerjenost prepozna tudi mednarodna skupnost.

Slovensko politično priznanje kosovske samostojnosti je bilo pravzaprav neizbežno že zaradi dejstva, da se je albanski nacionalizem z zahtevo pravice do samoodločbe samodeklariral kot proevropski, kot takšnega so ga (tudi zaradi lastnih političnih in gospodarskih interesov) deklarirale in podpirale nekatere države članice Evropske unije, predvsem pa Združene države Amerike. Slovenija kot predsedujoča država s proevropsko samoidentifikacijo bi z zavrnitvijo kosovske neodvisnosti v očeh mednarodne skupnosti

⁵⁶ Besedno zvezo »mitologizacija evropskosti« povzemamo po Vezovnik (2010).

⁵⁷ Jelko Kacin je bil posebni poročevalec Evropskega parlamenta za Srbijo (sprva še za Državno skupnost Srbije in Črne gore), tj. tudi Kosovo, v dveh petletnih mandatih, in sicer 2004 ter 2009. V drugem mandatu je opravljal tudi funkcijo podpredsednika Delegacije za odnose z Albanijo, z Bosno in Hercegovino, s Srbijo, s Črno goro in s Kosovom.

storila tri usodne napake: negirala bi svojo proevropsko usmerjenost, odrekla Kosovu pravico do samoodločbe, za katero si je sama močno prizadevala in jo tudi uresničila, izjalovila bi se tudi kot predsedujoča država Svetu EU v času, ko so se med Srbijo in Evropsko unijo začeli pogovori o stabilizaciji in pridruženju EU.

V središče analize postavljamo **neodvisnost Kosova**, ki jo s terminologijo Leclaua in Mouffove označujemo kot *vozlišče*, okoli katerega sta se oblikovala diskurza oz. okoli katerega so se razporejali drugi znaki. Neodvisnost Kosova je *prazni označevalec* ali po Lacanu *označevalec-gospodar* (Trupej in Stanković 2013, 779), pomensko prazen znak, preko katerega poteka hegemonistični boj za prevlado pomena oz. ene ali druge antagonistične pozicije. Različni diskurzi praviloma zagotavljajo različno vsebino, s katero »polnijo« pomen vozlišča oz. praznega označevalca, in sicer skozi povezovanje drugih, *lebdečih označevalcev v verigo ekvivalenc* (Phillips in Jørgensen 2002, 42–43). Tako se vzporedno tvori več ekvivalenčnih, neskončno lebdečih verig različnih diskurzov, ki se artikulirajo na svojih zahtevah.

Analiza diskurzivnih dogodkov je pokazala, da so se okoli praznega označevalca, tj. neodvisnosti Kosova, oblikovale izrazite **binarnosti**, ki pogosto niso kritično izpraševale kompleksnosti razmer, upravičenosti zahtev srbske ali albanske politike, niti interesov drugih vpletenih akterjev (Evropske unije, Združenih držav Amerike, Rusije, zveze NATO itd.), temveč so gradile svoje argumentacije predvsem na konceptualizaciji nasprotij: nacionalizem nasproti demokratičnosti, Evropa nasproti Balkanu, ZDA nasproti Rusiji, prihodnost nasproti preteklosti, civiliziranost nasproti barbarstvu, racionalnost nasproti iracionalnosti, stabilnost nasproti nestabilnosti itd. Polarizacija je eden izmed pogostih propagandnih mehanizmov za redukcijo kompleksnosti konfliktnih situacij, še posebej to velja za etnične konflikte in vojne situacije. Radikalna polarizacija v prepričevalnem diskurzu dovoljuje le dve možnosti; dobro ali slabo, za ali proti (Nohrstedt et al. 2000, 384). Polarizacija je vidna tudi v pomenih lebdečih označevalcev, ki so se združevali v verigo ekvivalenc in jih podrobneje obravnavamo v nadaljevanju.

7.1.1 Estetizacija »proevropske« in demonizacija »balkanske« politične usmeritve

Le nekaj tednov pred kosovsko razglasitvijo neodvisnosti so v Srbiji potekale predsedniške volitve, ki so bile močno zaznamovane z vprašanjem neodvisnosti Kosova. V obdobju pred volitvami se je v politično-medijskem diskurzu postavljala enačaja med lastnostmi posameznega politika in (ne)priznavanjem napovedane neodvisnosti Kosova. Najbolj izrazito se je diskurzivni boj, skozenj pa prevlada zagovorniškega diskurza, izrazila v polariziranem portretiranju obeh predsedniških kandidatov in njihovih lastnosti, ki so bile velikokrat vsebinsko pomembnejše od samih politik.

Predsedniška kandidata sta bila Boris Tadić, predsednik Demokratske stranke, in Tomislav Nikolić, namestnik predsednika Srbske radikalne stranke⁵⁸. V drugem krogu je 3. februarja 2008 zmagal Tadić. Tadić je bil označen kot proevropski, Nikolić kot nacionalističen. V nalogi ne bomo sodili o politiki enega ali drugega, želimo pa pokazati na povezavo med dodeljevanjem pomena predsedniškima kandidatom in ustvarjanjem pomena praznega označevalca neodvisnosti Kosova.

7.1.1.1 Srbski »naši« in srbski »drugi«

Izrazita polarizacija med »proevropskim« in »balkanskim« kandidatom je bila vsebinsko povezana s polarizirano predstavo prihodnosti Srbije. Binarne opozicije so bile vidne že v naslovju⁵⁹, s katerim začnemo analizo besedil na makroravni. Naslovje van Dijk razume kot strateški element besedila, ki določa topiko in njeno makrorazumevanje oz. globalno interpretacijo besedila, ki mu sledi. Naslovje deluje kot nekakšna semantična makrostruktura in ima pomemben kognitivni vpliv na razumevanje medijske realnosti. Bralec prilagaja razumevanje besedila naslovu, ki ga je pred tem prebral, pogosto pa naslov ostane tudi edini del besedila, ki ga bralec prebere, zato naslovje pomembno nadzoruje razumevanje medijske in s tem družbene realnosti. Psihologija imenuje takšne vsebinske

⁵⁸ Predsednik Srbske radikalne stranke je bil Vojislav Šešelj, ki je bil tedaj v priporu v Haagu. Mednarodno sodišče za vojne zločine na območju nekdanje Jugoslavije ga je namreč bremenilo odgovornosti za vojne zločine in zločine proti človečnosti na Hrvaškem, v BiH in Vojvodini. Obtožnica proti Šešlju je bila vložena v začetku leta 2003, nekaj mesecev kasneje je Šešelj prostovoljno odšel v pripor mednarodnega sodišča. Sojenje se je začelo leta 2007, leta 2016 pa je bil oproščen vseh obtožb.

⁵⁹ Naslovje analiziramo kot večdelno strukturo, sestavljeno iz nadnaslova, velikega naslova, podnaslova ter sinopsisa. Vsak diskurzivni dogodek ne vsebuje nujno vseh elementov.

derivate procesiranje od zgoraj navzdol (van Dijk 1988, 34). Navajamo nekaj primerov polarizacije naslovja:

Bo Srbija krenila po novi poti ali ubirala staro (Večer 26. 1. 2008, 46)

Naprej po balkanski ali evropski poti? (Delo – Sobotna priloga 2. 2. 2008, 12)

Srbija med Evropo in Rusijo (Večer 4. 2. 2008, 1)

EU ali ruska gubernija⁶⁰ (Večer 4. 2. 2008, 2)

Slovenija, EU in evropeizacija Srbije: Preteklost za prihodnost (Delo – Sobotna priloga 9. 2. 2008, 8)

Izpostavljeni naslovi kažejo redukcijo političnih možnosti za državo, po kateri obstajata zgolj dve izbiri – usmeritev k Evropi, prihodnosti in razvoju, ali zvestoba Rusiji in vrnitev v balkansko⁶¹ preteklost. Kar je poleg redukcionizma skrajno problematično, je, da je prva izbira označena kot absolutno dobro, druga pa kot absolutno zlo, vmesnega polja ni.

Bo zmagala treznost ali spor z vsem svetom (Delo 29. 2. 2008, 8)

Zgornji naslov, objavljen po končanih volitvah, na katerih je zmagal Tadić, in nekaj dni po razglasitvi neodvisnosti, ustvarja implicitno predpostavko, da je politično prizadevanje za ohranitev suverenosti in ozemeljske celovitosti države, kot jo v primeru Srbije ščiti tudi Resolucija OZN 1244, »ne-trezna« poteza, ki vodi v »spor z vsem svetom«. »Trezna« odločitev pa je, da se Srbija odpove Kosovu, tj. slabim 15 odstotkom svojega ozemlja. Zagovorniški diskurz se na tej točki zaleti v lastno proevropsko ali zahodno usmerjenost, saj subjekti mednarodne skupnosti »civiliziranega« zahodnega sveta »ob vsaki priložnosti poudarijo, da so meje na Balkanu nespremenljive« (Zupančič 2015, 78). Na tej točki velja omeniti tudi selektivno uporabo argumentov zaščite ozemeljske celovitosti. Zagovorniški

⁶⁰ Administrativna enota v času carske Rusije

⁶¹ Pomen »balkanskega« ima v analiziranih besedilih praviloma negativno konotacijo.

diskurz je namreč na eni strani zagovarjal odcepitev Kosova od Srbije, hkrati pa nasprotoval odcepitvi severnega dela Kosovske Mitrovice od Kosova z argumentom, da gre za ozemeljsko celovitost Kosova. Odločno nasprotovanje odcepitvi severnega dela Kosovske Mitrovice se kaže tudi v spodnjem naslovu:

Delitev Kosova ne pride v poštev (Delo 15. 4. 2008, 1)

Nekaj dni po razglasitvi neodvisnosti je predsednik Kosova Fatmir Sejdiu obtožil Beograd, »da hoče razdeliti Kosovo po etničnem ključu, kar bi destabiliziralo celotno regijo« (Delo 25. 2. 2008, 1). Da bi Srbija ohranila nadzor nad severnim delom Kosovske Mitrovice, torej »ni nič drugega kot sporna delitev Kosova po etničnih šivih« (Delo 26. 3. 2008, 5). Delitev Kosova bi bila torej neposredno »priznanje načela etnične delitve«, kot je za nemški tednik Der Spiegel leta 1999 dejal takratni predsednik slovenske vlade Janez Drnovšek (Večer 8. 6. 1999, 7). Takšna trditev je svojevrsten paradoks, saj »ruši« koherentnost lebdečega označevalca *stabilnost*, ki se ga, kot bomo pokazali v nadaljevanju, znotraj zagovorniškega diskurza pogojuje z neodvisnostjo Kosova, torej z odcepitvijo ozemlja »po etničnem ključu« ali »etničnih šivih«, z močnim argumentom, da je treba priznati »novo realnost«⁶², ki je albanska politična in demografska prevlada.

V analiziranih naslovih se velikokrat pojavlja tudi implicitno (včasih celo eksplicitno) zanikanje, da je Srbija del Evrope, in poudarjanje, da pa Kosovo je evropsko, kot kaže primerjava spodnjih dveh naslovov:

Kosovo v družini evropskih držav (Delo 18. 2. 2008, 1)

Večina za Evropo, a kaj je v Srbiji sploh evropsko? (Delo, 18. 3. 2008, 5)

Podobna polarizacija se kaže tudi v besedilu:

*»Tadić je zmagal v bitki, ki je bila odločanje med tem, ali se bo **revna balkanska država usmerila proti Zahodu**, ali se bo obrnila v preteklost, k nacionalizmu in*

⁶² Besedno zvezo »nova realnost« prav tako podrobneje analiziramo v nadaljevanju.

izolaciji. Volitve, ki so potekale v senci kosovske prihodnosti, so bile preizkus za evropsko in ameriško stremljenje, da bi se na Balkan vrnila stabilnost, in za prizadevanje Moskve, da bi v tem delu sveta razširila svoj vpliv.»

(Delo 5. 2. 2008, 9)

Gre za poenostavitev, ki dovoljuje zgolj dva sklepa. Če se Srbija odpove Kosovu, se bo »revna balkanska država« odločila za »evropsko pot«, napredek, razvoj in blagostanje, ki jih simbolizira »Zahod«. Če se odloči vztrajati pri Kosovu, pomeni, da za korak naprej še ni zrela, vrnila se bo v preteklost, znova jo bosta zajela nacionalizem in gospodarska ter politična izoliranost, ki ji je bila Srbija že izpostavljena več kot desetletje. Zagovorniški diskurz zahodno usmeritev, tj. evropsko in ameriško, povezuje z napredkom, s prizadevanjem za mir, z demokratičnostjo in s spoštovanjem človekovih pravic. Temu nasproti avtor eksplicitno postavlja Rusijo kot nedemokratsko, ekspanzivno silo, katere edini interes je razširiti svoj gospodarski vpliv. Bralec, ki iz svojih zalednih vednosti asociativno črpa fiksiran pomen relativno stabilnih momentov, kot so nacionalizem, izolacija, stabilnost na Balkanu ter rusko-srbski odnosi, ki jim v tem primeru pripiše gospodarske težnje, torej tudi »lažno« podporo Rusije, lahko implicitno sklepa, da je računanje Srbije na rusko podporo napačna odločitev, zato je logična edina prava usmeritev Srbije k vrednotam Zahoda, torej k temu, da se odreče Kosovu.

Gospodarskih teženj Rusije nikakor ne gre zanemariti. Prav v tem času je namreč srbska vlada sprejela sporazum o sodelovanju z Rusijo na področju energetike, ki je predvideval prodajo 51-odstotnega deleža Naftne industrije Srbije ruskemu Gazpromu.⁶³ Informacijo so objavili tudi slovenski časniki. Vendar pa bi objektivnost novinarskega sporočanja pri takšnem izpostavljanju ruskih interesov zahtevala popolnost poročanja, tj. uravnoteženo predstavitev kompleksne realnosti (Erjavec 1999, 41), torej tudi npr. interesov, ki so jih imele na Kosovu zahodne države, protagonistke zagovorniškega diskurza. Med najbolj problematične interese Zahoda sodi ameriško vojaško oporišče Bondsteel, preko katerega naj bi, pod pretvezo navzočnosti na Kosovu z namenom vzdrževanja miru, ameriška družba Halliburton zagotovila varen transport nafte iz Kaspijskega morja in si s projektom

⁶³ Srbski dnevnik Blic je 23. januarja 2008 objavil (vir informacije je srbska tiskovna agencija Tanjug) izjavo državnega sekretarja na ministrstvu za energetiko Dušana Mrakića, da sporazum o sodelovanju z Rusijo predvideva prodajo 51-odstotnega deleža Naftne industrije Srbije (NIS) ruskemu »Gaspromnjeftu« za 400 milijonov evrov, Rusi pa naj bi v NIS do leta 2012 vložili še 500 milijonov evrov. Sporazum je tudi določal, da bo načrtovani plinovod za ruski plin v smeri proti zahodni Evropi potekal preko Srbije (Blic, 23. 1. 2008).

transbalkanskega naftovoda v vrednosti 1,3 milijarde dolarjev zagotovila manjšo odvisnost od nafte z Bližnjega vzhoda⁶⁴ (Chossudovsky, 2008).

Polariziranost dveh usmeritev, torej napredne evropske in nazadnjaške balkanske, je vidna tudi v portretiranju obeh predsedniških kandidatov. Tadić kot proevropski kandidat je bil v slovenskem politično-medijskem diskurzu deležen več naklonjenosti kot Nikolić tudi zato, ker je glede vprašanja Kosova »pokazal nekoliko več prožnosti« (Delo 4. 2. 2008, 1). Portretiran je bil kot utelešenje srbske evropske poti in enačen s priznanjem neodvisnosti Kosova s strani Srbije, do katerega bo prišlo prej ali slej, Nikolić je bil sinonim za trmasto nacionalistično vztrajanje pri ohranitvi Kosova in za grožnjo nove vojne, čeprav »(javno) ni omenjal možnosti vojne opcije« (Delo 4. 2. 2008, 1). Pridevnik »javno« deluje kot implicitna predpostavka; četudi novinar nima dokazov, da je Nikolić govoril o možnosti vnovične vojne v primeru razglasitve neodvisnosti, pa ustvarja verjetnost, da je o tem govoril za zaprtimi vrati. Kot poudarja Erjavčeva, ima lahko »tudi manjša stopnja zavezanosti / .../ na oblikovanje pomena dogodka ali morebitnega dogodka udaren učinek« (Erjavec in Poler Kovačič 2007, 67).

Naslov na prvi strani Dela »Boris Tadić **favorit meščanov**, Tomislav Nikolić **adut podeželja** (4. 2. 2008, 1) bralcu implicira, da so Tadića podprli bolj izobraženi in odprti volivci, značilni za urbano okolje, v nasprotju z volivci Nikolića iz ruralnega okolja, ki naj bi veljali za manj izobražene in bolj nestrpne. Menimo, da izbira naslova ni naključna in je ideološko zaznamovana. Z vidika makroanalize so poleg topik, ki jih določa naslovje, pomembne tudi diskurzivne sheme, tj. načini, na katere so shematično urejeni posamezni diskurzi. Diskurzivne sheme so element ideoloških diskurzivnih struktur. Ena izmed

⁶⁴ Michel Chossudovsky, zaslužni profesor ekonomije ter ustanovitelj in direktor Centra za raziskovanje globalizacije (Centre for Research on Globalization), je 4. februarja 2008 objavil prispevek z naslovom The Criminalization of the State: "Independent Kosovo", a Territory under US-NATO Military Rule, v katerem problematizira ameriško vojaško oporišče Bondsteel na Kosovu. Prispevek Chossudovskega je povzel tudi slovenski časnik Dnevnik (5. 2. 2008, 7). Ameriško oporišče Bondsteel, ki se nahaja v bližini mesta Uroševac na Kosovu, sestavlja več kot 300 zgradb na 360 hektarih zemlje, znotraj oporišča je kar 25 km cest, obdaja ga 84 km bodeče žice, nadzorovano pa je z enajstimi opazovalnimi stolpi. Kot opozarja Chossudovsky, so bili načrti za Bondsteel izdelani še pred NATO-vo vojaško intervencijo leta 1999. Bondsteel je projekt družbe Kellogg, Brown & Root (KB&R), ki ga je zgradila za 36,6 milijona dolarjev. KB&R je podružnica ameriškega Halliburtona, ki je lastnik in vzdrževalec projekta AMBO (Albania, Macedonia, Bulgaria Oil). Gre za projekt transbalkanskega naftovoda v vrednosti 1,3 milijarde dolarjev, zagotavljanje varnosti temu naftovodu pa naj bi bilo po pisanju Chossudovskega tudi pravi interes ameriške vojaške navzočnosti na Kosovu. Naftovod naj bi prenašal velike količine nafte iz Kaspijskega morja preko bolgarskega črnomskega pristanišča Burgas do albanske jadranske obale, s čimer naj bi se izognili preobremenjeni Bosporski ožini. Z investicijo v Bondsteel naj bi ameriški trg zmanjšal svojo odvisnost od bližnjevzhodne nafte. Za več informacij o vojaškem oporišču Bondsteel in interesih ZDA glej Stuart 2002, Jokić 2003.

konvencij, ki ureja strukturo časopisnih člankov, je princip obrnjene piramide, ki na začetek članka postavlja najpomembnejše, na konec pa najmanj pomembne informacije. »Z razporejanjem vsebin na določena mesta jih lahko poudarimo ali pa njihov pomen zmanjšamo in pri tem so običajno na delu ideološki modeli« (Čepič in Vogrinčič 2003, 329–330). Ker je avtor za naslov članka (topiko) uporabil informacijo, ki jo sicer postavlja šele v zadnjo tretjino članka, torej ocenjuje kot manj pomembno, menimo, da izbira naslova ni sledila objektivni pomembnosti informacij, temveč ideološkemu namenu. Nadaljnja mikroanaliza besedila to potrdi:

»Kot kažejo ankete javnega mnenja, je Tadić naredil v zadnjih nastopih boljši vtis pred privrženci v večjih mestih (kjer imajo Nikolića za premalo inteligentnega), Nikolić naj bi bil uspešnejši na podeželju (kjer se jim zdi Tadić »preveč učen«).«

(Delo 4. 2. 2008, 1)

Implicitno ozadje takšne insinuacije se ponuja samo po sebi; če torej prebivalci podeželja ocenjujejo Tadića kot preveč učenega, je možno sklepati, da so prebivalci podeželja, torej tisti, ki so volili za Nikolića, s tem pa posredno tudi za to, da Kosovo ostane del Srbije, manj inteligentni. In nasprotno. Avtor ne navede vira javnomnenjskih anket. Pregled dveh virov, ki sta v članku navedena, to sta poročili Centra za volitve in svobodno demokracijo (Cesid 2008) in srbske republiške volilne komisije (RIK RS 2008), takšnega sklepa, torej da meščani Nikolića ocenjujejo kot premalo inteligentnega, ljudje na podeželju pa Tadića kot preveč učenega, ne navajajo. Dopuščamo možnost, da so katere izmed nam nedostopnih javnomnenjskih raziskav to informacijo navedle, hkrati pa opozarjamo na verjetnost (še posebej, ker vir informacij ni naveden), da gre zgolj za insinuacije avtorja, ki nimajo podlage v raziskavah in je njihov namen dodatna polarizacija obeh predsedniških kandidatov. Preko tega pa krepitev zagovorniškega in spodkopavanje nasprotujočega diskurza. Predikativne referenčne strategije »kot osnovni proces in rezultat jezikovno dodeljenih kvalitet« osebam, predmetom, živalim ali pojavom (Reisigl in Wodak 2001, 54) vnašajo v medijski diskurz vrednostne sodbe, katerih namen je pogosto diskreditiranje družbenih akterjev, kar ima lahko velike družbene posledice (Erjavec in Poler Kovačič 2007, 58–59). Glede na tesno povezanost volitev z vprašanjem Kosova je bralcu skupaj z vrednostno sodbo predsedniških kandidatov znova ponujena tudi implicitna predpostavka, da bodo inteligentni ljudje podprli neodvisnost Kosova, medtem ko bodo neinteligentni

ljudje še naprej vztrajali, da Kosovo ostane del Srbije. Dedukcija nas torej pripelje do sklepa, da je neodvisnost Kosova, s tem pa tudi priznanje in podpora neodvisnosti, proevropska in inteligentna odločitev⁶⁵:

Tabela 7.1: Deduktivno sklepanje z lastnosti predsedniških kandidatov na prazni označevalec neodvisnost Kosova

Dedukcija	Tadić in Kosovo	Nikolić in Kosovo
	Tadić je proevropsko usmerjen in inteligen.	Nikolić je nacionalistično usmerjen in manj inteligen.
+	Tadić »dopuša« neodvisnost Kosova.	Nikolić ne »dopuša« neodvisnosti Kosova.
=	Dopustitev/priznavanje neodvisnosti Kosova je proevropska in inteligentna odločitev.	Nepriznavanje neodvisnosti Kosova je nacionalistična in neinteligentna odločitev.

Deduktivno sklepanje je proces, na katerem po teoriji relevance temelji inferencialno zapolnjevanje pomenskih vrzeli. Kot smo navedli v poglavju o kritični diskurzivni analizi, so dobesedni stavčni pomeni vedno tudi semantično nepopolni, kar bralca na nezavedni ravni spodbuja k iskanju pomenskih dopolnitev oz. k »logičnim operacijam dedukcije iz premis v sklepe« (Čepič in Vogrinčič 2003. 324). Besedilo bralca skoraj sili, da uporabi točno določeno predpostavko, v katero mu sicer ni treba verjeti, mora pa jo uporabiti, da bi izjavo pravilno razumel⁶⁶ (*prav tam*; Fairclough 1994, 83). Posamezen diskurzivni dogodek morda res nima velikega vpliva na družbene strukture – čeprav ne gre zanemariti, da ima časnik s 192.000 izvodov naklade izjemno branost in vpliv na doseg bralcev –, vendar pa dolgoročno ponavljanje istih ali sorodnih vsebinskih premis aktivira podobne domneve, ki

⁶⁵ Bralcem ni bilo treba dolgo čakati na potrditev pravilnosti sklepa, saj je Delo že naslednji dan v članku z naslovom »Evropa čestita Tadiću in ponuja tesnejše sodelovanje« (5. 2. 2008) povzelo pisanje britanskega Financial Timesa: »Tadićeva zmaga kaže, da Srbi dajejo prednost evropski povezavi pred jezo nad Zahodom zaradi izgube Kosova / .../«

⁶⁶ Implicitna narava premis izrazito otežuje njihovo dokazovanje, zato lahko o njih zgolj sklepamo. Idealna raziskovalna situacija, ki pa posameznemu raziskovalcu zaradi omejenega časa in virov ni dostopna, bi vključevala tudi preučevanje procesa dekodiranja besedila, npr. s pomočjo diskurzivne psihologije in z raziskovanjem interpretacij v fokusnih skupinah, s čimer bi lahko z večjo verjetnostjo potrdili implicitni pomen.

se nalagajo v trajnem spominu in vplivajo na reorganizacijo zalednih vednosti (Čepič in Vogrinčič 2003, 324). To potrjuje tudi model mrežnega prednostnega tematiziranja⁶⁷, ki opozarja, da ponavljajoče se predstavljanje dveh elementov (npr. subjekta in lastnosti) v tandemu ustvari med njima povezavo, ki se prenese v mentalne strukture bralcev (Guo 2012, 65). Tako lahko mediji vplivajo ne le na to, o čem mislimo in kakšno stališče imamo do tega, temveč ustvarijo tudi nove pomenske asociacije. Vloga medijskih besedil je zato vse prej kot nedolžna. Upoštevaljoč njihov doseg, frekventnost in dejstvo, da bralec nima neposredne izkušnje z večino družbenih pojavov, temveč si oblikuje mnenja in stališča o njih le preko medijske realnosti, imajo medijska besedila izjemno moč na »upravljanje z umom« bralcev in ustvarjanje družbenega konsenza (van Dijk 1993).

Izpostavljamo še eno primerjavo, s katero je kredibilnost obeh kandidatov dodatno potrjena ali porušena: »Prvi (Tadić op. a.) je **po poklicu klinični psiholog**, drugi (Nikolić op. a) pa nosi **vzdevek grobar**⁶⁸« (Večer 4. 2. 2008, 2). Konotativna vrednost prvega opisa je »nekdo, ki rešuje psihološke težave«, konotativna vrednost drugega pa »nekdo, ki pokopava«. Referenčna strategija oz. poimenovalna izbira, tj. odločitev, »da posameznika ali skupino opišemo kot nekaj, in ne kot nekaj drugega, služi različnim psihološkim, družbenim in političnim namenom« (Erjavec in Poler Kovačič 2007, 56). Ker primerjava poklica ene osebe in vzdevka druge ni ekvivalentna in nima niti primerjalne niti informacijske vrednosti, ki bi bila pomembna za informiranje o političnem programu enega ali drugega kandidata, lahko kot izključni namen takšne primerjave razumemo potrjevanje kredibilnosti Tadića in diskreditacijo Nikolića. Preko njiju se posredno fiksira želeni pomen praznega označevalca, tj. neodvisnosti Kosova – priznanje neodvisnosti Kosova implicira »rešitve« oz. pravo odločitev, nepriznanje Kosova pa implicira možnost vnovične vojne, smrt ali »pogreb države«.

⁶⁷ Model mrežnega prednostnega tematiziranja smo podrobneje predstavili v četrtem poglavju.

⁶⁸ »Grobar« v srbskem jeziku pomeni pogrebnik. Konotacija naziva »grobar« je izrazito negativna in deluje zastrašujoče, še posebej če je dodeljena osebi, ki vodi državo, saj implicira »pokopavanje države« ali celo neusmiljen obračun s političnimi tekmeci. Novinar v besedilu ne pojasni, da Nikolić vzdevka »grobar« ni dobil na podlagi katere od osebnostnih lastnosti, temveč zato, ker je nekoč delal v pogrebnem podjetju v rojstnem Kragujevcu.

7.1.1.2 Albanski »naši« in srbski »drugi«

Zanimiv preobrat v portretiranju politikov se zgodi, ko glede na kontekst in namen diskurza notranja delitev srbskih političnih struj ni več pomembna, to je takrat, ko srbska politika, z njo pa tudi politiki, kot celota nastopa proti albanski celoti. Takrat sistem diferenciacije v določenem kontekstu razširi meje primerjave. Če sta bila v zgornji diferenciaciji osnovna elementa dve srbski politiki, *proevropska* in »balkanska«, pri čemer je bila »notranja« diferenciacija ključna, pa sta v tem delu elementa diferenciacije in analize *srbska* in *albanska* politika. Kritična diskurzivna analiza je pokazala izrazito polarizacijo pri portretiranju enih in drugih, ki se v izbranem desetletnem obdobju ne spreminja bistveno.

Analiza Delovih člankov iz leta 1999 pokaže izjemno pozitivno portretiranje predstavnikov takrat še potencialnega⁶⁹ albanskega političnega vrha in izjemno negativno portretiranje srbskega političnega vrha. Pri opisu albanskih politikov so bili poudarjeni dejavniki: visoka izobrazba, intelekt, širina znanja, pozitivne osebnostne lastnosti in »krivica«, storjena s strani Srbov. Hashima Thaqija so opisovali kot »mladega zgodovinarja«, »trdnega in brez kompleksov«, ki da nima strahu niti pred velikimi političnimi avtoritetami. Pripisana mu je tudi vloga žrtve srbske represije, saj so ga »srbske oblasti (v odsotnosti) obsodile na 10 let zapora« (Djordjević 2007, 79–81). Pri tem avtor pomembno izpusti informacijo, da je bil Hasim Thaqi kot eden od vodij Osvobodilne vojske Kosova (OVK) osumljen naročil likvidacij političnih tekmecev in nasprotnikov. Leta 1998 je ameriško zunanje ministrstvo označilo OVK kot teroristično organizacijo, Thaqi pa naj bi bil vpleten v nezakonito trgovino z orožjem, ki ga je OVK tihotapila iz Švice (Udovički 2001, 36–38). Tudi drugi albanski voditelji so bili izjemno pozitivno portretirani. Jakup Krasniqi je bil označen kot »brezkompromisen« človek, ki »ima velik ugled«, vodjo študentskih demonstracij Albina Kurtija »odlikujejo karizmatičnost in brezhibna govorna večšina«. Avtor članka mu pripíše tudi »umirjenost« in poudari, da je Kurti poliglot, s čimer naj bi še posebej očaral tuje novinarje. Urednik albanskega časnika Koha Veton Suroij je opisan kot »intelektualec«, Demaciju in Qosju pa prav tako »političnega prestiža ne kaže odrekati« (Djordjević 2007, 79–81).

⁶⁹ Večinoma so bile njihove funkcije takrat le posredno povezane s politiko, bili so namreč študentje, novinarski uredniki, akademiki itd.

Za tedanje srbske politike pa Delovi članki izbirajo izrazito negativne predikativne referenčne strategije. Predsednik takratne Zvezne republike Jugoslavije Slobodan Milošević je bil opisan kot »balkanski despot«, »car z Dedinja«. Pogajalsko skupino, ki se je udeležila mirovnih pogajanj v Parizu, avtor članka opiše kot »nepomembne osebnosti«, predsednika Srbije Milana Milutinovića pa kot »šarlatanskega šaljivca«, ki je povrh vsega še aroganten (*prav tam*).

Primerjava s portretiranjem albanskih in srbskih politikov v letu 2008 pokaže dosledno kontinuiteto. Čeprav je bil na ravni notranje delitve eden izmed kandidatov označen kot proevropski in kot svetlejša prihodnost za Srbijo in Kosovo, pa so po interpretacijah Dela z vidika srbskega odnosa do kosovskih Albancev volivci »izbirali le med večjim in manjšim zlom« (Sobotna priloga 2. 2. 2008, 12).

Čeprav Slobodana Miloševića, ki so mu mediji, kot opozarjajo nekateri avtorji (Bošnik 2002), pogosto nekritično in izključno pripisovali vse negativne etikete, ni bilo več na oblasti, se Miloševića in njegovo politiko vedno znova povezuje s sedanostjo. Srbski premier⁷⁰ Vojislav Koštunica, ki je bil na predsedniških volitvah leta 2000 Miloševićev protikandidat in ga je tudi premagal, je večkrat označen kot »Milošević v fraku« (Večer 4. 2. 2008, 2; Slovenske novice 5. 2. 2008, 2), včasih pa le kot »prikriti nacionalist« (Indirekt 6. 2. 2008, 5). »Srbska politika je še danes najbolj mилоševićevska prav v zvezi s Kosovom in zaradi Kosova«, kosovski Srbi pa med politiki cenijo in podpirajo le tiste, »ki bi po kratkem postopku s srbsko vojsko in policijo – in po Miloševićevem receptu – uvedli red v pokrajini« (Delo 19. 3. 2004).

V splošnem so politična stališča Srbije ne glede na strankarsko pripadnost in politični program vseskozi označena kot »stališča srbskih nacionalističnih politikov«, ki se kažejo kot »stare in nove zablode« (Delo 26. 3. 2008, 5). Zavrnitev podpisa sporazuma z Evropsko unijo je bila »kljubovanje skrajnih nacionalistov« (Delo – Sobotna priloga 9. 2. 2008, 8) oz. je Srbija »zaloputnila evropska vrata«, in sicer »po zaslugi skrajnih nacionalistov, kakršne pooseblja Vojislav Koštunica« (Delo 7. 2. 2008, 1). Nasprotovanje civilni misiji EU (Eulex) pa je bilo »za srbske nacionalistične sile / .../ zločin posebne vrste« (Delo 7. 2. 2008, 1). Že površen prelet člankov konotira, da je pravzaprav celotna srbska politika en velik, skrajni

⁷⁰ Vojislav Koštunica je opravljal funkcijo predsednika srbske vlade med letoma 2004 in 2008.

nacionalizem. Nenazadnje je bila Srbija »nacionalistična razbijalka Jugoslavije« (Delo 9. 2. 2008, 5). In čeprav je bilo skozi zgodovino težko oceniti, kdo ima bolj prav, kdo je bil bolj oškodovan in kaj bi bilo pri reševanju kosovskega vprašanja najpravičnejše, pa je glede preteklosti in krivde »edina konstanta, ki ostaja / .../, da so najodgovornejši Milošević, Karadžić in Mladić« (Delo – Sobotna priloga 9. 2. 2008, 8).

Številni analitiki opozarjajo na prakso predvsem zahodnih medijev, ki so krivdo za kosovski konflikt valili izključno na Miloševića in njegovo politiko.⁷¹ Takšno prakso je zaznati tudi v člankih dveh analiziranih časnikov, Dela in Večera. Potemtakem tudi ne preseneča ugotovitev Kovačiča (2008b), da je bil vsebinski rezultat poročanja v času razglasitve neodvisnosti Kosova v obeh medijev podoben. To gre pripisati tudi konvencijam, ki sta jim sledila oba časnika:

»Oba časopisa sta se pri naboru tem, perspektiv in domnevno relevantnih akterjev opirala na uniformirano globalno agencijsko agendo. Medtem ko je pri Večeru na podlagi žanrske strukture in podpisov pod članki jasno, da je časopis v veliki meri objavljal ali povzegal agencijske vesti, pri Delu v praksi ni bilo dosti drugače: z nekaj izjemami so na enak način izdelovali lastne podpisane prispevke redakcijski novinarji in dopisniki iz tujine. Opravili so relativno malo analitičnega in reportažnega dela, večinoma so sedeli v pisarnah, priklopljeni na internet, in predelovali agencijske vesti in poročila drugih medijev. Na to kaže več podatkov.«

Dva dni po enostranski razglasitvi neodvisnosti Kosova je v Delovi rubriki Pod žarometom (19. 2. 2008, 8) izšel članek o kosovskem premierju Hashimu Thaqiju, ki po strukturi in vsebini sledi opisom iz leta 1999. Članek v nadaljevanju podrobneje analiziramo, saj je kratko besedilo polno pomenskih konstruktov in vsebuje skoraj vse procese ustvarjanja nacionalnega mita: izgrajevanje kulta vodje, interpretacijo skupne zgodovine, konstruiranje tistega »drugega«, tj. sovražnika, in dodeljevanje vloge žrtve, upravičevanje nasilja kot povračilnega ukrepa ter moralno zadoščenje in moralni nauk.

*» / .../ (Thaqi op. a.) je poleg pokojnega Ibrahima Rugove, »kosovskega **Gandhija**«, zagotovo najbolj priljubljena osebnost med kosovskimi Albanci.«*

⁷¹ Glej na primer Höjer *et. al.* 2002, Vincent 2000, Ke 2008 itd.

Posredna primerjava Thaqija z Ibrahimom Rugovo, ki imata skupni imenovalec v visoki priljubljenosti med Albanci, služi implicitnemu prenosu lastnosti z enega subjekta na drugega, v tem primeru Rugovovega »gandhijstva« na Thaqija. Poznavanje okoliščin pokaže na popolno neupravičenost in ideološko motiviranost takšne primerjave. Thaqijev politični vzpon in vzpon Osvobodilne vojske Kosova sta neposreden odziv na nezadovoljstvo z miroljubnim in nenasilnim političnim gibanjem Ibrahima Rugove. Julija 1990 so kosovski Albanci razglasili Kosovsko republiko, neodvisno od Srbije, vendar še vedno kot del Jugoslavije. Septembra 1991 so razglasili popolnoma neodvisno Republiko Kosovo z Ibrahimom Rugovo na čelu kot predsednikom republike. Državo je priznala le Albanija. Po več letih pasivnega odpora brez znatnega uspeha z vidika doseganja mednarodnega priznanja države je OVK leta 1993 izvedla prvi napad na srbske policiste. To je bil začetek oboroženega odpora za doseg političnih ciljev. OVK je napadal predvsem policiste, srbske civiliste (in druge nealbanske civiliste, kot so npr. Romi in Gorani) in albanske civiliste, pristaše nenasilne Rugovove politike, ki se niso strinjali s politiko OVK. Število napadov je začelo naraščati leta 1996, vrhunec pa je doseglo v letih 1998 in 1999 (Zonta 2011, 169; Judah 2000, 131; Udovički 2001, 31–32).

Avtor članka nadaljuje z opisom Thaqija kot »samozavestnega, pogumnega in doslednega moža«. Naštevava njegove akademske uspehe, in sicer, da je študiral zgodovino, politične vede in bil »prvi študent prorektor vzporedne univerze«. Avtor izpostavi tudi njegov prvi vidnejši politični uspeh iz leta 1999, ko »se je izkazal« kot vodja albanske pogajalske skupine v Rambouilletu leta 1999. Trditev, da se je v Rambouilletu »izkazal«, je danes, ob znanih okoliščinah pogajanj in interesih vpletenih akterjev, izjemno problematična. Kot trdijo številni avtorji, si pogajanja, ki so jih vodile ZDA in v katerih srbska in albanska diplomacija nista imeli neposrednega stika, niso prizadevala za iskanje sporazumne rešitve, ki bi bila v interesu prebivalcev Kosova, temveč so bila predvsem iskanje podpore in opravičljivega razloga za vojaško posredovanje NATO-a.⁷²

*»Ne ve se, kdo mu je dal vzdevek **Kača**, v katerega razlagi se vsekakor skriva protislovna simbolika. / .../ Zanje (za srbske medije op. a.) ima njegov vzdevek slabšalni pomen. Poudarjajo, da je kača plazilec, ki zahrbtno napada iz zasede. Če*

⁷² Za več kritičnih pogledov na kotroverzna pogajanja v Rambouilletu glej npr. Chomsky, 1999; Vincent 2000, 331; Olberg 1999, 11; Hammond 1999; Pirjevec 2001, 497.

bi si *Thaqijev* (nesporno zanimivi) vzdevek tolmačili v *izvirnem* pomenu tega pojma, bi lahko bila njegova simbolika **precej drugačna in tudi bolj imponantna**. V enciklopedijah o plazilcih namreč skoraj vse vrste kač, tudi strupene kače in poskoke, ki jih je v teh krajih največ, obravnavajo kot **bitja, ki napadejo in smrtonosno ugriznejo samo takrat, kadar so ogrožena**. O njihovem *miroljubnem* vedenju priča **celo** srbski dokumentarni film, ki so ga posneli nekje v **liškem** skalovju. V tem filmu **jesta triletni deček in strupena kača iz istega krožnika. Kača dečka ne napade, čeprav jo ta udari po glavi z žlico, s katero iz krožnika zajema mleko ... to bi torej lahko bila tista bolj primerna simbolika Thaqijevega vzdevka, ki jo Albanci povezujejo s svojo nacionalno preteklostjo in novo realnostjo. Tako kakor kača so bili dolga stoletja, desetletja in leta strpni in mirni, ko so se počutili življenjsko ogrožene, pa so se naglo vzravnali in ubranili. 'Plazilec' je bliskovito skočil in smrtonosno ugriznil zatiralca natanko na sredini med obema očesoma – pravijo 'protisrbski' razlagalci te metaforike.**«

Thaqijev vzdevek Kača se v slovenskih medijih pojavi že leta 1999, in avtor tudi takrat, ker ima kača v tem kulturnem prostoru negativno konotacijo, slednjo aktivno spreminja ter jo povezuje s trdnostjo Thaqijeve osebnosti in z dejstvom, da nima kompleksov, čeprav se »kača« v tem kulturno-zgodovinskem prostoru asociativno ne povezuje s tema dvema lastnostma. Tudi deset let kasneje avtor članka aktivno gradi pozitivni pomen Thaqijevega vzdevka. Sekvenco druge, tretje in četrte povedi lahko beremo tudi kot podredno zloženo poved: »Čeprav srbski mediji njegovemu vzdevku pripisujejo zahrbtnost, je pravi pomen nasproten in veličasten.« V podrednem razmerju, ki ga sestavljata glavni in odvisni stavek, ima večjo informacijsko težo glavni stavek, v tem primeru stavek, da Thaqijev vzdevek Kača nosi veličasten pomen. Takšna struktura bralcu nezavedno vsili oceno, katera informacija je pomembnejša, torej tudi pravilnejša, saj potisne pomen odvisnega stavka v ozadje. Na leksikalni ravni avtor dodatno fiksira pomen tako, da drugi razlagi vzdevka Kača dodeli status »izvirnega«, torej avtentičnega, pravega in pravilnega pomena.

Nadalje avtor gradi interpretacijo z razlago, da »v enciklopedijah«, torej v strokovni literaturi, zato je mora ta razlaga že držati, piše, da so kače »bitja, ki napadejo in smrtonosno ugriznejo samo takrat, kadar so ogrožena«. Metaforični prenos z enega pomenskega polja (kače kot živali in njenega naravnega vedenja) na drugo pomensko polje

(Thaqija kot albanskega političnega voditelja) ustvari implicitno predpostavko, da je Thaqi napadel le zato, ker je bil ogrožen. Logični sklep je, če obstaja subjekt, ki je ogrožen, mora obstajati tudi subjekt (objekt ali okoliščina), ki ga ogroža.

Mikroanaliza povedi, ki sledi, pokaže zanimiv pomenski poudarek. Poved »*O njihovem miroljubnem vedenju priča celo srbski dokumentarni film, ki so ga posneli nekje v liškem skalovju*« lahko intuitivno beremo tako, kot da so miroljubno naravo kač priznali celo Srbi sami, ki Thaqijevemu vzdevku sicer pripisujejo nemiroljubnost. Še več, to spoznanje je prišlo v Liki, na »nekdaj njihovem«⁷³ ozemlju. Če nekoliko špekuliramo, bi lahko izpeljali nadaljnjo interpretacijo, da gre za ozemlje, ki so ga Srbi z Miloševićevim režimom želeli »osvojiti«, a so vojno izgubili. Slednje se ponuja tudi kot nekakšen prikrit moralni nauk.

V končnem delu zgornjega odlomka avtor zapolni pomensko vrzel v konceptu grožnje. Zgodbo o dečku in kači uporabi kot prisposodbo srbsko-albanskih odnosov in kot mehanizem za ustvarjanje »drugega«, ki je ne le referenčna točka nacionalne samoidentifikacije, temveč tudi grožnja oz. sovražnik. Deček, ki je metafora za Srbe, in kača, ki je metafora za Albance, sta jedla »iz istega krožnika«, ki ga lahko pomensko prevedemo v skupno življenjsko okolje. Da »kača dečka ne napade, čeprav jo ta udari po glavi z žlico«, služi kot viktimizacija Albancev, ki so jih Srbi napadli brez razloga, saj ta ni naveden. Preko takšnega prenesenega pomena se zgodi metaforična fiksacija pomena lebdečega označevalca žrtve, ki jo obravnavamo v nadaljevanju. Podredna struktura povedi pa dodatno nakaže, kaj je informacijsko nadrejeni del; tj. informacija, da se Albanci na napad Srbov niso odzvali z napadom.

Avtor nadaljuje, da so bili Albanci »*dolga stoletja, desetletja in leta strpni in mirni*«, s čimer implicira, da v vsej zgodovini srbsko-albanskih odnosov na Kosovu Albanci nikoli niso bili v vlogi napadalca, temveč izključno v vlogi žrtve. Takšna insinuacija, kot smo pokazali v predhodnem poglavju, ni zgolj neresnična, o čemer pričajo različni zgodovinski viri, temveč je tudi nedopustna poenostavitev zgodovinskega ozadja srbsko-albanskega konflikta. Na tej točki služi viktimizacija kot močno ideološko orodje, saj ima značilnosti kar treh od petih strategij ideološke medijske konstrukcije, kot jih definira Thompson

⁷³ »Liško skalovje« predstavlja precej skalnato pokrajino Lika na jugozahodnem delu Hrvaške, kjer je pred vojno na Hrvaškem živelo večinsko srbsko, po vojni pa večinsko hrvaško prebivalstvo.

(1984). In sicer služi kot *legitimacija*, ki skozi narativizacijo upravičuje novo razmerje družbenih moči, skozi *unifikacijo* in *disimulacijo* pa poenoti pomen lebdečega označevalca žrtve in prikrije dejstva, ki bi lahko destabilizirala ta pomen. Nadaljnja raba metafor, da »*so se naglo vzravnali in ubranili*«, implicira, da so pred tem živeli sključeno, pohlevno, ponižno in zatirano. Jezik že sam po sebi namreč ni nevtralen. Kot dokazujejo jezikoslovne in antropološke raziskave, »vsi jeziki temeljijo na osnovni binarni strukturi, kar pomeni, da ima skoraj vsak samostalnik, glagol in pridevnik svoje nasprotje« (Erjavec in Poler Kovačič 2007, 15). Raba ene strani tega binarnega razmerja vedno implicira drugo. Da ne bi bilo več nikakršnega dvoma o tem, kdo je bil napadalec in kdo žrtev v tem razmerju, avtor zaključí svojo misel, da je kača končno skočila in »*ugriznila zatiralca*«. Način, na katerega so posamezniki in skupine poimenovani v novinarskem diskurzu, ima velik vpliv na to, kako jih bralec in širša družbena javnost zaznavata. »Komunikacijski produkt ima poleg referenčnega pomena tudi indeksni pomen: družbeni pomeni, njihova interpretacija povezujejo vsebino povedanega in družbeno situacijo, v kateri je vsebina povedana« (Blommeart v Erjavec in Poler Kovačič 2007, 56).

Metafore so izjemno močno pomensko in konceptualno orodje, ki ga poleg metonimije, hiperbole in neologizmov prištevamo med retorične trope (Erjavec in Poler Kovačič, 2007). Lakoff in Johnson ugotavljata, »da je človekov konceptualni sistem v veliki meri metaforično strukturiran in da je metafora kot jezikovna figura sekundarni pojav, ker da jo omogoča šele metaforični koncept ali konceptualna metafora« (Čeh 2005, 81). Kognitivna teorija metafore predvsem z deli Lakoffa v 80. letih 20. stoletja skuša ovreči antično pojmovanje metafore kot izključno jezikovne figure oz. sredstva pesniškega in retoričnega jezika⁷⁴, svoje temelje pa postavi na razumevanju, da metaforizacija ni le lingvistični, temveč predvsem spoznavni proces, preko katerega mislimo in ustvarjamo pomene. Kognitivna teorija se odmakne od substitucijske in interakcijske razlage, čeprav s slednjo ohrani skupni imenovalc, to je razlago metafore kot pomenskega prenosa med polji. Primarno mesto metafore naj ne bi bilo več v jeziku, temveč v človekovem pojmovnem sistemu (Čeh 2005, 82).

⁷⁴ Pri tem velja opozoriti na nevarnost relativizma, ki je, tako se vsaj zdi, zajel številne sodobne teorije (s podobno nevarnostjo se npr. srečuje tudi diskurzivna teorija Laclaua in Mouffove, ki popolnoma zabriše meje med diskurzivnim in nediskurzivnim, saj je po njunem vsak pojav diskurziven). Zato velja omeniti kritiko hrvaškega teoretika metafore Anteja Stamaća, da je »sodobno razmišljanje o metafori / .../ zajela inflacija besed brez jasnih semantičnih omejitev in da metafora kot nekdanja kraljica tropov in estetska figura vse bolj blede v vsesplošni nedoločljivosti, kar nenazadnje pomeni, da je metafora lahko vse ali pa tudi nič« (Čeh 2005, 84–85).

Za analizo je zanimiva tudi besedna zveza »nova realnost«, ki je preplavila ne le zahodni in albanski, temveč tudi slovenski politično-medijski diskurz. V razpravi na 34. izredni seji državnega zbora, pred odločanjem poslancev o priznavanju kosovske neodvisnosti, je bila ta besedna zveza uporabljena kar enajstkrat, od tega jo je v svojem uvodnem nagovoru poslanec trikrat uporabil takratni zunanji minister Dimitrij Rupel⁷⁵ (Državni zbor 2008). Gre za metonimično zamenjavo (Vezovnik 2010, 56), ki nadomešča dobesedni pomen »spremenjenih odnosov moči v kosovski družbi« (Zonta 2011, 166). »Nova realnost« deluje milejše, evfemistično, bolj nevtrarno, saj »omehča« dejstvo, da so politično in demografsko moč na Kosovu ob pomoči tujih sil prevzeli Albanci. Koncept moči ima namreč negativno konotacijo. Če bi »novo realnost« poimenovali kot prevzem in posedovanje politične moči ter spremembo demografske statistike, ki se je samo od junija do novembra 1999 zmanjšala za približno 247.000⁷⁶ Srbov in drugih nealbanskih prebivalcev, večinoma Romov (UNHCR/OSCE 1999, Zonta 2011, 171), bi takšen pomen zamajal proces fiksiranja pomena neodvisnosti Kosova kot pravilne izbire, evropske perspektive in zagotovila za spoštovanje človekovih pravic. To pa bi lahko ogrozilo globalno koherentnost zagovorniškega diskurza.

»Nova realnost« zagotovo ni naključna izbira zagovorniškega diskurza. Gre za ideološko motivirano ubeseditev. Thompson, ki je podrobneje razčlenil pet strategij delovanja ideologije v medijskih diskurzih, poleg legitimacije, prikrivanja, poenotenja in fragmentacije navaja tudi reifikacijo oz. popredmetenje (Thompson 1984; Ferguson 1998, 50–53). Popredmetenje je proces, ki mu posvečata veliko pozornosti tako sodobna družbena in filozofska misel kot tudi lingvistika. Reifikacijo ali popredmetenje v najsplošnejšem pomenu definiramo kot proces, ki ustvari vtis, da so stvari naravne, samoumevne in objektivne, čeprav so rezultat človeškega delovanja, na ravni jezika pa se kaže kot pojav, »ko procesi in lastnosti prevzemajo status stvari« (Vezovnik 2010, 56; Fowler 1991, 80). »Nova realnost« tako deluje kot zatečeno stanje, poudarjanje, da »jo je treba sprejeti«, pa ji pripisuje status zunanjega. S tem se zabrišejo tako dejstvo, da je »nova realnost« posledica več vzporednih procesov, kot tudi vloga in odgovornost vpletenih akterjev, ki so s svojim delovanjem spremenili *aktivni proces v zatečeno stanje*.

⁷⁵ Uporabljala se je v več različicah z enakim pomenom, npr. kot »nova realnost«, »nujna realnost«, »spremenjena realnost«, »kosovska realnost« ali zgolj »realnost«.

⁷⁶ Številke v različnih virih variirajo med 230.000 in več kot 250.000. Po vojaški intervenciji NATO-a in umiku sil ZRJ junija 1999 naj bi po podatkih jugoslovanskega Rdečega križa samo do novembra 1999 zapustilo Kosovo 247,391 ljudi, večinoma Srbov in Romov (Zonta 2011, 171).

Izpostaviti gre tudi izrazito spremembo sloga pisanja avtorja navedenega članka. Gre za avtorja, ki je (bil) med letoma 1998 in 2008 dopisnik Dela v Srbiji in je redno pokrival poročanja s področja kosovskega vprašanja. Njegov slog zaznamuje izrazito kritična in pogosta cinična konotacija v pomenih. Zato je spremembi stila pisanja v zgornjem članku, iz katerega veje dobrikanje in skoraj epski slog, vsekakor vredno nameniti nekaj pozornosti, saj kaže na namensko prilagoditev jezikovnih sredstev. Hiperboličnost jezika namreč kaže na namen dodatnega poudarjanja pozitivnih ali negativnih lastnosti (Erjavec in Poler Kovačič 2007, 72). Podoben slogovni preobrat istega avtorja velja omeniti tudi ob opisu politične retorike; medtem ko je vsakršno retorično vznesenost srbskih politikov označeval kot razpihovanje nacionalizma, pa je retoriko kosovskega premierja ob branju deklaracije o neodvisnosti Kosova opisal kot »poetično«. Sprememba sloga pisanja nakazuje t. i. krizno točko oz. točko konflikta med različnimi diskurzi, torej tudi točko antagonističnega trka (Phillips in Jørgensen 2002, 125; Fairclough 1994, 165), zato lahko upravičeno zatrdimo, da je sprememba sloga pisanja pri portretiranju političnih predstavnikov ene in druge strani ena izmed točk boja za prevlado pomenov.

7.1.2 Ko je zagovorniški diskurz ogrožen

Zagovorniški diskurz je v letu 2008, pred in po razglasitvi neodvisnosti Kosova, značilen predvsem za časnika Delo in Večer, medtem ko v Dnevniku bolj prevladuje druga antagonistična pozicija, ki ponekod služi kot neposredni prevod srbskega nacionalističnega diskurza z mitološko zaznamovanimi navedbami, da gre za »*krajo zibelke srbstva*«, vendar pa hkrati Dnevnik upravičeno in bolj objektivno opozarja na nepravilnosti in kontekstualno kompleksnost različnih interesov. Delo in Večer sta svoj medijski prostor ponudila predvsem zagovorništvu neodvisnosti Kosova. V redkih primerih, ko je medijski prostor »dovolil« objavo nasprotnih argumentov, pa so slednje navadno spremljale implicitne predpostavke, ki so jih spodkopavale. Tako Delo (19. 2. 2008, 9) piše, da se »*med analitiki in diplomati najdejo tudi taki, ki svariijo pred prehitrim priznanjem suverenosti Kosova*«. Raba besedne zveze »*najdejo tudi taki*« implicira redkost takšnih argumentov. Tisti, ki vseeno obstajajo, pa so skoraj praviloma neverodostojni:

»Avtor v obsežnem članku, v katerem sedanje dogajanje postavlja v zgodovinski, a dokaj selektivni (beri: prosrbski) kontekst, opozarja, da lahko sedanja ameriška politika pripelje do tretje kosovske vojne / .../.«

Nasprotovanje kosovski neodvisnosti je bilo večinoma reducirano na nasprotovanje Rusije (in večno tekmo med ZDA in Rusijo), ki da ima tako ali tako lastne interese, vendar ne na Kosovu, zato je *»nasprotovanje Rusije 'nedojemljivo in obžalovanja vredno'«* (prav tam). *»Zdi se, da je ruska podpora Srbiji le del bolj mišičaste ruske politike in želje po nasprotovanju ZDA in Evropski uniji na širši fronti«* (prav tam). Takšna trditev jemlje kredibilnost argumentom proti neodvisnosti Kosova, saj implicira, da so vsebinsko prazni, ko jih zreducira na razkazovanje moči ene velesile proti drugi(m). Ker Rusi spodbujajo Srbe k nepriznavanju neodvisnosti Kosova, pa celo *»drvimo v velikansko diplomatsko katastrofo«* (prav tam). Dnevnik je bil pri objavi nasprotnih mnenj bolj objektiven, a žal ne dovolj močan, da bi nasprotniški diskurz dobil hegemonistično bitko. Na primer: sprva *»udarni«* naslov *»Veleposlanik Bolton proti enostranski razglasitvi neodvisnosti Kosova«* (Dnevnik, 7. 2. 2008, 6) izgubi svojo moč v nadaljnjem besedilu, ki pokaže, da gre za izjavo **nekdanjega** veleposlanika ZDA v Združenih narodih, ki je podal svoje stališče za **rusko** televizijsko postajo.

Enega največjih trkov dveh antagonizmov, ki je koncept neodvisnosti Kosova utrdil kot središčno točko boja dveh diskurzov za fiksiranje oz. prevlado pomena in poglobil delitev slovenskega političnega in medijskega prostora, je povzročila objava dokumenta z oznako VWA070767; gre za zapisnik pogovorov predstavnikov slovenskega ministrstva za zunanje zadeve z najvišjimi predstavniki ameriške administracije 24. decembra 2007. Z diplomatskega in političnega vidika problematično vsebino dokumenta je 25. januarja 2008 prvi objavil slovenski časnik Dnevnik, nato pa še srbska Politika, faksimile zapisnika pa je v tiskani izdaji delno, v spletni izdaji pa v celoti objavil tednik Mladina. Nekatere izjave v zapisniku kažejo, da je neposredni vpliv Združenih držav Amerike na kosovske osamosvojitvene procese, slovensko predsedovanje Svetu EU, delo evropskih institucij in Organizacije združenih narodov izrazito velik. T. i. afera Depeša je odmevala tudi v tujih medijih in mednarodni skupnosti. Navajamo le nekaj objavljenih stališč (večinoma gre za izjave Daniela Frieda, pomočnika tedanje ameriške zunanje ministrice Condoleeze Rice, kot so zapisane v slovenskem zapisniku srečanja):

»Nedvomno je ureditev statusa (Kosova, op. a.) dejstvo, ki se bo zgodilo in ga bo vodila RS (Republika Slovenija, op. a.).«

»V EU velja prepričanje, da je z razglasitvijo samostojnosti Kosova potrebno počakati na volitve v Srbiji (20.1. in 3.2.), kar zna srbska stran izkoristiti za zavlačevanje.«

»CDI (op.: ameriška stran dosledno uporablja termin CDI) (Kosovska deklaracija o neodvisnosti, op. a.) se ne sme vezati na volitve v Srbiji.«

»Po mnenju DuCarlo bi bilo smiselno, da je seja kosovskega parlamenta, na kateri sprejmejo DI (deklaracijo o neodvisnosti, op. a.), na nedeljo, ker RF (Ruska federacija, op. a.) tako ne bi imela časa za sklic VSZN (Varnostnega sveta Organizacije združenih narodov, op. a.)«

»Spodbudil (Fried, op. a.) je RS (Republika Slovenija, op. a.), da v fazi priznavanja prva prizna Kosovo.«

»Po ocenah ZDA 6 DČ EU (šest držav članic EU, op. a.) v začetku ne bo priznalo Kosova, vendar če ga bo priznalo vsaj 15 od 27, bo to že zadostovalo. Slovensko vodstvo v vlogi PEU (predsedujoče Svetu Evropske unije, op. a.) bo tako kritičnega pomena.«

»ZDA trenutno s Kosovarji draftirajo ustavo, situacija na terenu je ugodna. ZDA upajo, da Kosovarji ne bodo izgubili zaupanja vase, saj s tem ZDA izgubijo svoj vpliv.«

Objava dokumenta kaže močan interes ZDA za realizacijo neodvisnosti Kosova, kar zamaje kredibilnost zagovorniškega diskurza, še posebej po tem, ko avtentičnost dokumenta potrdijo tudi na slovenskem zunanjem ministrstvu. Le nekaj dni po objavi dokumenta je Delo (1. 2. 2008, 5) objavilo članek z naslovom »**Jalove** povezave«. Že topika na ravni makrostrukture konotira nepomembnost domnevne diplomatske problematike. SSKJ besedo »jalovo« razlaga s pridevnikoma »neplodno« ali »nekaljivo«, torej kot nekaj, iz česar ne

mora zrasti nič. Leksikalizacija oz. izbor besed sodi med najpomembnejše in najbolj raziskovane elemente na ravni mikroanalize (Čepič in Vogrinčič 2003, 329). Leksikalizacija je eden izmed pomembnejših dejavnikov ustvarjanja lokalnega pomena, po mnenju van Dijka pa izbira ene besede namesto druge v antagonističnih trkih nikoli ni nevtralna, temveč izraža ideološko pozicijo (2000, 39-40). Prav vse besede, še posebej pa samostalniki, pridevniki, glagoli in prislovi, imajo poleg denotativnega pomena vedno tudi konotativni pomen, zato je analiza posameznih besed nujen del vsake diskurzivne analize (Erjavec in Poler Kovačič 2007, 55). Avtor članka nadalje zapiše:

»Beograjska živčnost zaradi pisanja nekega beograjskega in nekega ljubljanskega dnevnika o domnevni slovensko-ameriški zaroti proti Srbiji priča o tem, da se nekatere stvari brez razloga napihujejo. Recimo, da je tako predstavljena 'zarota' resnična. Postavlja se vprašanje: 'V čem je težava?' Oziroma, kaj je v zapisih slovenskih in ameriških diplomatov tako 'skrivnostnega'? Kaj je v njih tako 'ekskluzivnega'? Mar ni tudi tukajšnja javnost seznanjena s tem, da bosta EU in ZDA uskladili ukrepe in dejavnosti v zvezi s statusom Kosova? Da ima Slovenija kot predsedujoča pomembno vlogo v tem procesu? In da tudi prej ni skrivala, da podpira Ahtisaarijev načrt in da bo priznala kosovsko neodvisnost, še prej pa se bo zavzemala za sporazumno rešitev, ki bi ustrezala Prištini in Beogradu?«

Mikroraven analize pokaže, da avtor z leksikalizacijo namenoma zmanjšuje pomen problematične vsebine razkritega dokumenta. Metonimično preimenovanje odziva srbskega političnega vrha, stacioniranega v Beogradu, v »beograjsko živčnost« implicira pretiran, nenadzorovan in neracionalen odziv srbske politike, s čimer želi avtor zmanjšati pomembnost vsebine objavljenega dokumenta in upravičenost negativnega političnega odziva. Raba nedoločnega zaimka »neki« za opis dveh konkurenčnih časopisov, Dnevnika in Politike, ima identični namen. Opis »nekega beograjskega in nekega ljubljanskega dnevnika« izraža lastnost neznanega, kar kaže namen avtorja, da zmanjša pomembnost dnevnikov, ki sta objavila sporni dokument, s tem pa tudi njuno verodostojnost.⁷⁷ Z rabo pridevnika »domnevna« izraža avtor dvom v resničnost vsebine dokumenta, z opisom diplomatskih pritiskov kot »slovensko-ameriške zarote proti Srbiji« pa ciničen odnos do

⁷⁷ Isti avtor ob navajanju albanskega kosovskega dnevnika Koha ditore zelo pogosto zapiše, da gre za dnevnik, »ki se ponaša z najvišjo naklado«, s čimer utrjuje njegovo kredibilnost. V članku, objavljenem 7. februarja 2008, je ta informacija našla svoje mesto celo v naslovju članka, nato pa še v prvem od šestih odstavkov.

možnosti, da bi bila vsebina dokumenta dejansko razumljena kot dogovorjeni pritisk dveh držav na tretjo. Z izbiro modalnosti glagola, »*da se nekatere stvari brez razloga napihujejo*«, izraža avtor svojo prepričanost oz. absolutno kategoričnost trditve (»se napihujejo«). »Modalne kategorije so / .../ značilni elementi besedilnega predstavljanja resničnosti s perspektive govorečega subjekta« (Bolecki 2004, 13). Z rabo pomožnih glagolov (predvsem glagola »biti«), prislovov, deležnikov itd. se izražata dve vrsti modalnosti, *odnosna modalnost* izraža avtoriteto subjekta do drugih subjektov, *ekspresivna modalnost* pa odnos subjekta do resničnosti. Izbira ekspresivne modalnosti kaže avtorjevo stališče, ki se razteza od njegove zavezanosti kategorični resničnosti trditve (»se napihuje«), preko vmesnih stopenj (»se **morda** napihuje« ali »**naj bi se** napihovala«) do zavezanosti kategorični negaciji trditve (»se **ne** napihuje«) (Fairclough 1994, 126-129). Avtor nadalje postavi besedo »zarota« v narekovaje, s čimer znova izrazi dvom v spornost načrtnega diplomatskega dogovarjanja glede podpore uveljavljanju neodvisnosti Kosova.

Navajamo še nekaj primerov rabe modalnosti za izražanje odnosa subjekta do resničnosti trditve. Kot opozarja Richardson, je izbira modalnosti eden ključnih elementov medosebne funkcije jezika in odraža novinarjevo stališče. Modalnosti lahko upravičeno posvetimo veliko analitične pozornosti, saj lahko novinar z ustrezno rabo modalnosti neposredno doseže politične učinke (Erjavec in Poler Kovačič 2007, 68). Iz spodnjega primera je razbrati več rab pogojnika, ki izražajo dvom v trditve, objavljene v časniku Dnevnik:

*»Iz omenjenega zapisa je zlasti zanimivo, da **naj bi** Fried **spodbudil** Slovenijo, da v fazi priznavanja prva prizna Kosovo, pri čemer **naj bi bilo** slovensko vodstvo v vlogi predsedujoče države »kritičnega pomena«, med prvimi pa **bi** Kosovo **priznale** tudi ZDA. Kot pišeta omenjena časnika, so ameriški predstavniki v pogovorih z Drobničem omenili, kaj **bi si želeli** od slovenskega predsedovanja v zvezi s Kosovom / .../.«*

(Delo, 26. 1. 2008, 1)

Morfemski tip, ki ga tvorijo členek *naj* + pogojnik *bi* + deležnik na *-l* (npr. »naj bi spodbudil«), je značilen za poročevalstvo in »izraža odtenek domneve v pragmatičnem pomenu nedokazanosti ali uradne nepotrjenosti, ko poročevalec ubeseduje dogodek, ki ga je drugi ubesedovalec že ubesedil kot trditev« (Korošec 1982, 69). Ocenjujemo, da je namen

takšne rabe poročevalskega stilema in nadalje pogojnika (»bi priznale«, »bi si želeli«) ustvariti dvom o političnih pritiskih ZDA na Slovenijo kot predsedujočo državo, kar lahko neposredno razumemo kot »reševanje« kredibilnosti zagovorniškega diskurza, posredno pa tudi kot (morda nezaveden) poskus »reševanja« podobe slovenske proevropske nacionalne identitete, ki se ne ukloni politični volji močnejših držav, kot so ZDA in druge članice EU.

Dobra dva tedna po objavi spornega dokumenta je v beograjskem centru Mercator odjeknila eksplozija. Slovenski medijski diskurz je znova izkoristil priložnost, da preusmeri pozornost s spornih političnih pritiskov na »srbski nacionalizem«:

» / .../ objave dokumentov v Srbiji niso vodili samo motivi 'pravice vedeti', temveč verjetno tudi nacionalistični in aktivistični motivi. Zato ima domišljija prosto pot v domnevah, da med včerajšnjo eksplozijo pred Mercatorjevim centrom v Beogradu in razkritim slovenskim dokumentom obstaja povezava.«

(Delo, 9. 2. 2008, 5)

Objava dokumenta, ki kaže dogovarjanje držav z namenom ogroziti suverenost ozemlja neke države, ima za slednjo veliko novičarsko vrednost, zato je označevanje motivov za objavo kot nacionalističnih in aktivističnih, ki služijo maščevanju slovenskemu gospodarstvu, neupravičeno ugibanje, ki pa ima status trditve. Pri tem je treba nujno poudariti, da policijska preiskava ni mogla potrditi etnične motiviranosti kaznivega dejanja oz. povezave med eksplozijo in objavljenim dokumentom, vendar avtor tega ni navedel. Prav tako ni navedel izjave generalnega direktorja Gospodarske zbornice Slovenije Sama Hribarja Miliča, ki je po dogodku dejal, da incident najverjetneje ni povezan s političnimi dogajanjem, temveč z »mafijским« oz. kriminalnim obračunavanjem z največjo slovensko trgovsko družbo, namen obračunavanja pa je obvladovanje trga: »To ni posledica nekega slovenskega političnega prepričanja, ampak čisto regionalne, lokalne borbe za tržišče. / .../ Mislim, da bomo morali kmalu priznati, da je srbsko tržišče še daleč od tega, da bi bilo spodobno urejeno, in da moramo tudi mi pomagati srbskim oblastem, da bodo uspele vzpostaviti neko pregledno tržišče« (Spletno Delo, 8. 2. 2008).

Isti dan je v Delu na prvi strani objavljen še en prispevek o eksploziji v beograjskem Mercatorju, v katerem avtor s povzemanjem informacij iz srbskih spletnih medijev (B92)

nadgrajuje zgodbo o srbski politični in »nacionalistični« motiviranosti napadov s trditvijo, »da so Stanki Ćurović, direktorici Mercatorja v Novem Sadu, pred osmimi dnevi zažgali avtomobil« (Delo, 9. 2. 2008, 1). Izpostavljanje tega dogodka ima kumulativni učinek kontekstualnega povezovanja. Ob tem avtor nekorektno navede, da je šlo za zažig, in izpusti informacijo, da je direktorica novosadskega Mercatorja Stanka Ćurović za srbske medije poudarila, da je šlo za samovžig avtomobila in da dogodka nista povezana (Spletne Večernje novice, 8. 2. 2008). Gre za primer »signifikantne ali manipulativne tišine«⁷⁸ (Huckin 2002). Čeprav so srbski spletni mediji zapisali, da je materialna škoda, ki jo je povzročila eksplozija v Mercatorju, »majhna« (B92, 8. 2. 2008) oz. »neznatna« (Spletne Večernje novice, 8. 2. 2008),⁷⁹ avtor članka v sinopsisu zapiše, da je nastala »precejšnja gmotna škoda«. Ocenjujemo, da je v članku navzoče nekorektno potvarjanje in izpuščanje informacij z namenom poudarjanja dramatičnosti, razsežnosti in motiviranosti dogodka.

7.2 EKVIVALENČNE VERIGE LEBDEČIH OZNAČEVALCEV

Neodvisnost Kosova kot označevalca-gospodarja ali vozlišče, ki ga razumemo kot točko, v kateri se manifestira boj med obema diskurzoma, so med letoma 1998 in 2008 pomensko polnili in izgrajevali lebdeči označevalci, ki vedno implicirajo tudi smer ravnanja. Učinek je dialektičen. »Prazni označevalec ustvari iluzijo označenega tako, da plavajočim⁸⁰ označevalcem delno spremeni pomen. Ko se to zgodi, so plavajoči označevalci urejeni v verigo ekvivalenc. Veriga ekvivalenc je torej subvertiranje diferencialnosti (Laclau in Mouffe 1987) členov v verigi« (Trupej in Stanković 2013, 783).

Na tem mestu izpostavljamo le nekaj izmed procesov ustvarjanja pomenov lebdečim označevalcem in njihovega urejanja v dve pomenski verigi ekvivalenc, v katerih se, po pričakovanjih, zrcalijo že omenjene polarizacije. Prepoznavanje lebdečih označevalcev in njihovega fiksiranja pomenov skušamo utemeljevati tako z mikro- kot tudi z makroanalizo besedila. Izpostavili bomo naslednje lebdeče označevalce: koncept *žrtve*, *stabilnosti* in *evropske perspektive*.

⁷⁸ Koncept signifikantne oz. manipulativne tišine podrobneje obravnavamo v nadaljevanju.

⁷⁹ Srbski mediji so povzeli informacijo, ki jo je podala predstavnica za odnose z javnostmi beograjskega Mercatorja Sanja Šegrt.

⁸⁰ Za lebdeče označevalce nekateri avtorji (npr. Trupej in Stanković 2013) uporabljajo izraz plavajoči označevalci.

Analiza izbranih diskurzivnih dogodkov je pokazala, da so med letoma 1998 in 2008 lebdeči označevalci kontinuirano sledili interpretativnemu okvirju osrednje naracije zahodnega politično-medijskega, tj. zagovorniškega diskurza, tj. da so Srbi grožnja Albancem. Srbi (ne le srbska politika) so portretirani kot nasilni, srbska politika kot nacionalistična in diktatorska odisejada (najprej Slobodana Miloševića, nato tudi drugih politikov), ki ogroža stabilnost regije in je izrazito neevropska (Vincent 2000, Ke 2008).

7.2.1 Čigavo nasilje je manjše zlo?

Nasilnih dogodkov na Kosovu je bilo v njegovi zgodovini toliko, da jih ni mogoče prešteti. Naš namen ni soditi o tem, kdo je bil večkrat v vlogi žrtve in kdo v vlogi napadalca, temveč razkriti diskurze o tistih dogodkih, o katerih je bil prav zaradi diskurzivnih praks sprejet relativno enoten in močan družbeni konsenz, čeprav so kontekstualne okoliščine kazale nasprotno sliko. Ocenjujemo, da so prav te »kritične točke« zamajale koherentnost vladajočega zagovorniškega diskurza. V njih se je konflikt antagonizmov najbolj kazal, v teh dogodkih so se najbolj zrcalili odnosi moči med vpletenimi akterji in njihovimi interesi, s tem pa tudi hegemonistični boj za dokončno prevlado enega diskurza nad drugim. Ena izmed »kritičnih točk« je zagotovo tudi koncept nasilja.

Analizo procesa viktimizacije bomo omejili na zgolj eno obdobje, za katero ocenjujemo, da je dokončno in nedvoumno utrdilo pripisano vlogo žrtev in napadalcev ter vzpostavilo diskurzivno, s tem pa tudi dejansko razlikovanje srbskega in albanskega nasilja. To je pogrom nad nealbanskim prebivalstvom, ki se je zgodil marca 2004. Dogodek izpostavljamo, ker je narušil poenostavljeno sliko o kosovskem konfliktu, v kateri so bili Srbi izključno napadalci, Albanci pa žrtve.

Nekateri avtorji trdijo, da je pri opredeljevanju do neodvisnosti Kosova vsakršna argumentacija, ki temelji na zgodovinskem spominu o tragedijah, zločinih, trpljenju in grozotah, ki so bili prizadeti prebivalcem Kosova, bodisi Albancem, Srbom, bodisi drugim etničnim skupinam, neuporabna. »Argument zgodovinskega trpljenja je priročen, saj vzbuja človeško empatijo do žrtev. / .../ Žrtev je že po definiciji moralno neoporečna, zato ji ni treba sprejeti odgovornosti za svoje napake in lastna krivična dejanja« (Kovačič 2008a, 190–191). Travmatična zgodovina naj bi kompleksnost situacije še povečala; emocionalni

naboj je še večji, če se obe strani čutita žrtvi, saj »lastno nasilje razumeta kot upravičeno zadoščenje in izravnavo preteklih nepravilnosti« (Kovačič 2008a, 191). S takšnim argumentom, ki ga je vsekakor moč aplicirati na kosovsko situacijo, se deloma strinjamo – obojestranska viktimizacija vodi v kategorično nerešljivo situacijo, predvsem pa postavlja eno ali drugo skupino v pasiven položaj in jo skozi pripisovanje vloge žrtve desubjektivizira, s čimer ji jemlje možnost aktivne (tudi politične) participacije (Vezovnik 2010). Vendar pa ocenjujemo, da koncepta žrtve ni moč preprosto odstraniti iz enačbe, saj sta zgodovinski spomin in hkrati pozaba bistveni del nacionalne identitete enih in drugih, s tem pa tudi eden izmed elementov, na katerih gradi nacionalizem svoj diskurz. Brez katarzičnega sprejetja lastne odgovornosti tudi ni sprave.

Značilnost slovenskega politično-medijskega diskurza je žal pokazala na parcialno upoštevanje zgornjega stališča. Medtem ko je v desetletnem obdobju povsem upravičeno opominjala na zločine, storjene s strani srbskih vojaških in policijskih sil nad kosovskimi Albanci, pa je negirala ali zmanjševala pomen zločinom, ki so bili storjeni s strani albanskih oboroženih sil (in civilistov) nad Srbi in pripadniki drugih nealbanskih⁸¹ manjšin na Kosovu, kar bomo v nadaljevanju pokazali z elementi mikro- in makroanalize. Takšno selektivno opozarjanje na nesprejemljivost enih in sprejemljivost drugih zločinov, ki se je sicer bolj kot na eksplicitni ravni manifestiralo skozi implicitne predpostavke, je po našem mnenju služilo dvema vsebinskima oz. ideološkima namenoma; na eni strani utrjevanju zagovorniškega diskurza, saj se je skladalo z narativnim okvirjem in vlogo Srbov kot napadalcev in Albancev kot žrtev; na drugi strani pa (verjetno precej nezavedno) utrjevanju lastne nacionalne in/ali politične identitete skozi konstrukcijo »drugega«, tj. sovražnika, ki ga je v preteklem režimu in ne tako oddaljenih osamosvojitvenih procesih predstavljala prav srbska politika.

Oba namena imata skupni imenovalec v doseganju *lokalne in globalne koherentnosti*. Koherentnost razumemo kot »smiselnost« besedila, ki sledi zmanjševanju nekonsistentnosti. Koherentnost na lokalni ravni se dosega s pomensko konsistentnostjo na ravni enega besedila oz. diskurzivnega dogodka, tj. med posameznimi deli stavka, med povedmi ali odstavki. Koherentnost na globalni ravni pa se ustvarja s pomočjo pomenske konsistentnosti

⁸¹ Druge nealbanske manjšine so bile iz besedil zelo pogosto popolnoma izpuščene. Kosovski konflikt, ki je vsekakor imel razsežnosti konflikta med albanskim in nealbanskim prebivalstvom, je bil večinoma predstavljen kot konflikt med albanskim in srbskim prebivalstvom.

med več diskurzivnimi dogodki in »svetom« oz. v našem primeru medijsko ali družbeno realnostjo. Na obeh ravneh koherentnosti bralec ustvarja oz. sprejema konsistentno interpretacijo družbenega sveta, vedenje o dogodkih pa shranjuje v svoje zaledne vednosti. Te kasneje znova priključuje za vnovične interpretacije, s čimer je »krog« koherentnosti sklenjen (Fariclough 1994, 78; 141–145). Dodeljeni pomeni se naturalizirajo in postanejo tako »naravni« in zdravorazumski, da bi vsakršna drugačna interpretacija povzročila nekonsistentnost, s tem pa tudi kognitivno disonanco⁸² bralca. Konsonanca je tudi ena izmed novinarskih vrednosti, ki jo Hartley pomenljivo opiše s kontinuiteto pričakovanih interpretacij: »Če mediji pričakujejo, da se bo nekaj zgodilo, potem se tudi bo« (1989, 77).

Izhajajoč iz temeljne drže kritične diskurzivne analize kot družbene intervencije, se bomo torej osredinili na tiste »mejne« vsebine, ki jih razumemo dvojno; kot morebitno točko Festingerjeve *kognitivne disonance* in kot Laclauove *hegemonistične intervencije*. Prva pomeni točko kognitivnega nelagodja, ko nove informacije spodkopavajo ustaljena stališča in predstave, zaradi česar posameznik teži k razrešitvi nelagodja bodisi preko spremembe stališča in oblikovanja novega, bodisi preko prilagoditve informacij obstoječemu, »staremu« stališču (Ule 2000, 147). Druga pa pomeni točko, skozi katero se razreši antagonizem. Hegemonistična intervencija je uspešna takrat, ko en diskurz nadvlada drugega v točki konflikta (Phillips in Jørgensen 2002, 48). V nadaljevanju zato izpostavljam dogodka iz leta 2004, ko je nasilje znova izbruhnulo. Analiza člankov je pokazala, da se je takrat, **ko so kontekstualne okoliščine kazale očitno nekonsistentnost s preteklimi fiksiranimi pomeni, pogosto poskušalo doseči koherentnost predvsem s skritimi, implicitnimi domnevami**, ki so pod poljem zavedne zaznave.

⁸² Festingerjeva teorija kognitivne disonance je eno izmed pomembnejših spoznanj socialne psihologije. Kognitivna disonanca je stanje psihološkega nelagodja, ki ga posameznik občuti ob dveh psihološko nedoslednih spoznanjih, npr. ob novi informaciji, ki spodkopava njegovo že oblikovano stališče. Menimo, da lahko koncept kognitivne disonance prenesemo tudi na učinke trka dveh antagonizmov. Diskurzivna psihologija sicer močno kritizira spoznanja socialne psihologije, predvsem kognitivne psihologije, zaradi njenega univerzalizma, vendar menimo, da je združevanje spoznanj kognitivne in diskurzivne psihologije povsem možno. Nenazadnje najdemo »mehanizem« psihološkega univerzalizma tudi v povsem diskurzivnih praksah, kot je npr. novinarsko ubesedovanje dogodkov. To skozi redukcijo kompleksnosti, kar je ena izmed normativnih novinarskih praks oz. konvencij, prav tako teži h koherentnosti vsebin. Pomenska nedoslednost bi na bralca zagotovo delovala moteče, kar bi vplivalo na temeljno funkcijo množičnih medijev, tj. informiranje javnosti, posledično pa tudi na njihovo tržno uspešnost.

7.2.1.1 Pogrom nad nealbanskim prebivalstvom in sakralnimi objekti marca 2004

Dogodek izpostavljam, ker je po petletnem krhkem premirju, ki je bilo bolj kot ne zgolj »javni obraz« dejanskega napetega stanja na Kosovu, **množično** nasilje znova izbruhnilo in znova pritegnilo pozornost slovenskega in mednarodnega politično-medijskega diskurza. Izraz »množično« poudarjamo zato, ker se nasilje na Kosovu v svojih »nemnožičnih« oblikah ni zaustavilo.⁸³ Tridnevno množično nasilje je vnovič obudilo tudi nekoliko zaspano razpravo o statusu Kosova in ga znova vrnilo v medijski prostor.

Za smiselnost analize je nujno treba na kratko opisati kontekst dogajanja. Plaz nasilja je sprožila utopitev treh albanskih dečkov 16. marca 2004 v reki Ibar, ki (tudi simbolično in demografsko) deli severni in južni del Kosovske Mitrovice. Po tragični smrti dečkov so kosovski mediji za utopitev albanskih dečkov okrivili Srbe⁸⁴. Govorice, ki so se **izkazale za neresnične**, kar je po preiskavi potrdil tudi UNMIK (Bataković 2007, 256), je sprožil vodja kosovske izpostave odbora za zaščito človekovih pravic in svoboščin Halit Barani⁸⁵, ki je za prištinski radio dejal, da je »skupina srbskih banditov napadla te otroke (šest albanskih otrok, ki so se igrali ob reki op. a.) / .../, srbski banditi so imeli tudi pse / .../« (Gillette 2004, 44). Otroci naj bi bežali, dva sta se skrila, štirje so padli v reko, od teh se je eden rešil, trije pa so utonili. Čeprav je UNMIK-ova policija opozorila kosovske medije, naj ne povezujejo tega še nepreverjenega vzroka s srbsko manjšino, saj bi to lahko ogrozilo relativni mir, so kosovski mediji, tako radijski kot televizijski, namenoma, hitro in nedvoumno, predvsem pa, kot se je kasneje izkazalo, neupravičeno, pripisali utopitev dečkov napadu Srbov. Demokratična stranka Kosova Hashima Tachija naj bi celo objavila sporočilo za javnost, v katerem je zapisala, da je »uboj otrok dobro načrtovan v Beogradu, čigar agenti so uboj tudi izvršili« (Radio televizija Srbije 2010). Politično-medijska obtožba

⁸³ Tu velja spomniti na »neslavne« statistične podatke (navedli smo jih v prejšnjem poglavju), da se je v prvih štirih letih mednarodnega protektorata zgodilo 6391 etnično motiviranih napadov Albancev na Srbe in druge etnične manjšine, 1192 Srbov je bilo ubitih, 1303 so bili ugrabljeni, 1305 pa ranjenih (Bataković 2007, 254–255).

⁸⁴ Ti so dan pred tem organizirali demonstracije zaradi uboja 18-letnega Srba, na katerega so streljali iz vozečega avtomobila.

⁸⁵ Halit Barani je že leta 1999 sprožil odmevno zgodbo, da so Srbi v rudniku Trepča zažgali oz. v kislini uničili vsaj tisoč trupel ubitih Albancev. Govorice je preiskalo Mednarodno sodišče za vojne zločine na območju nekdanje Jugoslavije, ki je po zaključeni preiskavi 13. oktobra 1999 v sporočilu za javnost navedlo, **da v rudniku Trepča niso bili najdeni nikakršni dokazi o množičnem grobišču** (ICTY 1999). Barani naj bi po pisanju nekaterih medijev po koncu vojne na Kosovu priznal dvema novinarjema časnika Wall Street Journal, ki sta zgodbo prva objavila, Robertu Blocku in Danielu Pearlu, češ da si je zgodbo izmislil, nekateri viri pa navajajo Pearlovo izjavo, da je Barani kasneje poskusil spremeniti izjavo, da je šlo zgolj za predpostavko, in ne potrjeno zgodbo. Pearl je kasneje izgubil življenje v Afganistanu. Halit Barani pa je bil ena ključnih prič na sojenju nekdanjemu predsedniku Slobodanu Miloševiću za zločin proti človeštvu.

je sprva sprožila demonstracije, ki so se po vsem Kosovu sprevrgle v napade Albancev na Nealbance, predvsem Srbe, zaradi česar je začasni komisar za področje medijev na Kosovu ostro kritiziral kosovske medije (Gillete 2004). Halit je bil kasneje priveden zaradi suma, da je organiziral nemire, vendar je bil izpuščen zaradi pomanjkanja dokazov (Radio televizija Srbije 2010).

Dan kasneje, 17. marca 2004, so se demonstracije Albancev sprevrgle v etnično motivirane napade. Več kot 51.000 Albancev je sodelovalo v etnično motiviranem izvajanju nasilja na triintridesetih območjih, kjer je živel predvsem srbsko ali drugo nealbansko prebivalstvo. Na območja so se pripeljali organizirano, z avtobusi. Sile KFOR-ja jih niso mogle zaustaviti. Napadi so bili po mnenju Dereka Chappella, UNMIK-ovega predstavnika za odnose z javnostmi, »preveč dobro koordinirani, da bi lahko bili spontan odziv na govorice. Bili so vnaprej načrtovani«, s čimer se je strinjal tudi NATO-v general, Italijan Alberto Primiseri (Bataković 2007, 256–258). V zgolj treh dneh je bilo približno 4.000 srbskih in drugih nealbanskih prebivalcev pregnanih z domov, popolnoma uničenih je bilo 36 pravoslavnih objektov: 31 cerkva, dva samostana in drugi sakralni objekti (VS OZN 2004, 1–14; HRW 2005). Hkrati so se v Srbiji kot odziv na nasilje nad kosovskimi Srbi sprva mirne demonstracije prelevile v uničevanje muslimanskih sakralnih objektov. Uničeni sta bili dve mošiji, in sicer v Beogradu in Nišu (*prav tam*). Medtem ko so slovenski mediji v letu 1999 označevali napade na albansko prebivalstvo kot »etnično čiščenje« in celo »genocid«, pa so bili odzivi na marčevske etnično motivirane napade na Srbe nevtralnno označeni kot »nemiri«, »krvavi spopadi«, »zaostrene razmere« ali z deljeno odgovornostjo kot »spopadi med Srbi in Albanci«.

Tretji dan napadov je Delo svojo rubriko Tema dneva, ki je objavljena na naslovnici, začel tako:

»Na dan, ko je okrožno sodišče v Beogradu za uboj 14 albanskih civilistov marca 1999 v Podujevu obsodilo nekdanjega pripadnika srbske policije Sašo Cvjetana na 20-letno zaporno kazen, se je težko nadzorovani mir na Kosovu prelevil v krvavi delirij.«

(Delo 19. 3. 2004)

Avtor z informacijo, da je prav tisti dan sodišče obsodilo nekdanjega srbskega policista za uboj albanskih civilistov, bralcu takoj na začetku postavi interpretativni okvir, ki ima po našem mnenju dve funkciji: vzbuditi sočutje do albanskih civilistov in utrditi vlogo žrtve ter ustvariti konotacijo, da je aktualno nasilje posledica nasilja srbskih policistov nad albanskimi civilisti. Obsodba srbskega policista z aktualnim dogajanjem na Kosovu ni imela neposredne zveze, vendar jo avtor intertekstualno obudi, zato ocenjujemo, da gre za ideološko pomenljivo izbiro prve informacije, ki deluje podobno kot naslovje. Avtor v nadaljevanju ključni dogodek, ki je bil etnično motivirani napad Albancev na Srbe, označi tako, da »**se je mir prelevil** v krvavi delirij«. Gre sicer za rabo aktivnega stavka, ki pa ima zaradi odsotnosti subjekta podoben ideološki učinek kot pasivni stavek, saj dejanju ni mogoče pripisati niti vzročnosti niti odgovornosti za dogodek niti vršilca dejanja.

Podobna stavčna oblika se pojavlja v številnih drugih člankih, ki etnično motivirano nasilje albanskega prebivalstva nad srbskim opisujejo brez poudarjanja vršilca oz. z nejasno odgovornostjo, kdo je napad povzročil in nad kom. Pojavljajo se zapisi, da gre za »najnovejši izbruh nasilja« (Večer 20. 3. 2004, 2), da »so se zgodili najhujši etnični spopadi« in da je šlo za »izbruh nemirov« (Dnevnik 19. 3. 2004, 6).

Kot smo že izpostavili, so nasilju na Kosovu sledile demonstracije v Srbiji. Kapaciteta nasilja na Kosovu je bila po vseh razpoložljivih podatkih bistveno večja kot kapaciteta nasilja v Srbiji, a je bila v slovenskih medijih pogosto predstavljena ravno nasprotna slika; še več, nasilje Albancev nad Srbi je bilo celo označeno kot »nikakršna posebnost«:

*»V **nemirih** je ta teden umrlo že 31 ljudi, še 500 jih je bilo ranjenih. **Ko so hiše, a tudi samostani**, kamor so se Srbi najprej zatekli, **ostali prazni, so zgradbe običajno zagorele**: tragičen niz dogodkov, **ki** pa žal za nemirni Balkan v zadnjih letih **ni nikakršna posebnost**.«*

(Večer 20. 3. 2004, 2)

Opozoriti želimo na nekatere značilnosti zgornjega navedka. Novinar sicer eksplicitno povzame dogajanje na Kosovu, a se v leksikalizaciji na ravni besed in stavčnih oblik kaže njegov namen, da zabriše vršilca, odgovornost in težo dejanja. Novinar označi napade kot »nemire«. Znova se pojavi tudi stavčna oblika brez vršilca: »*Ko so hiše / .../ samostani*

ostali prazni, so zgradbe običajno zagorele.» Takšen zapis, ki deluje milejše, lahko razumemo, kot da so se hiše same izpraznile in da so se stavbe same vžgale, čeprav obe posledici zahtevata aktivno delovanje: ljudje so bili iz hiš izgnani ali pa so jih zapustili zaradi strahu in pomanjkanja hrane, zdravil in goriva, stavbe pa so bile požgane.

Na drugi strani avtor opisuje nasilje Srbov kot »napad« in uporablja aktivno obliko: »so zažgali« in »so napadli«, pri čemer izpostavi tudi vršilca dejanja:

*»Poskus srbske vlade, da na nasilje na Kosovu in na povračilne **nenadzorovane** ukrepe v Beogradu (kjer so neznanci, **najverjetneje navijači Partizana in Crvene zvezde**, v minulih dneh **zažgali edino** beograjsko džamijo, še ena muslimanska cerkev je zagorela v Nišu, **napadli** so ambasade ZDA, Albanije in Hrvaške) odgovori z drugačnimi metodami / .../.*«

(prav tam)

Težo dejanj povečuje še z rabo pridevnika »nenadzorovani« in z izpostavljanjem, da so storilci zažgali »edino« beograjsko džamijo, kar pomeni, da beograjski muslimani nimajo več svojega sakralnega objekta. Da gre za »povračilne ukrepe«, implicira maščevanje, medtem ko v prejšnjem zapisu maščevanja ni zaznati, čeprav je šlo za maščevanje albanskega prebivalstva za smrt treh dečkov, ki so se utopili v reki Ibar.

Prehodnost⁸⁶ iz aktiva v pasiv, k slednjemu lahko umestimo tudi aktivno obliko brez vršilca, je po Hallideyu močan semantični koncept in temelj vsake reprezentacije (Fowler 1991, 71). Stavek, ki ga spremenimo iz aktivnega v pasivnega, izgubi vzročnost in vršilca dejanja, kar onemogoča pripisovanje odgovornosti za dejanje. Takšen stavek deluje bistveno »milejše«, s čimer se omili tudi odgovornost, saj so konkretni akterji potisnjeni v semantično ozadje (Vezovnik 2010). Vzrok za izbiro pasivne namesto aktivne oblike je lahko v funkcionalnosti, da se izognemo ponavljajočim se informacijam (kot v primeru »v *minulih dneh zažgali edino beograjsko džamijo, še ena muslimanska cerkev je zagorela* v Nišu«), pogosto pa gre tudi za namensko, ideološko motivirano izpuščanje vršilca (Fairclough 1994, 125).

⁸⁶ Hallidayevega koncepta prehodnosti ne gre enačiti s konceptom prehodnosti glagolov v klasični slovnici (Fowler 1991, 71).

Izpostavljam še nekaj primerov neuravnoteženega navajanja sicer objektivnih okoliščin:

»Albanci so na Kosovu razbijali srbske samostane in cerkve, jezni Srbi pa so med protesti v Beogradu, Novem Sadu in Nišu uničevali islamske verske objekte.«

(Dnevnik 19. 3. 2004)

Primerjava med poimenovanjem ene in druge etnične skupine takoj pokaže neravnovesje, saj se pri opisu Srbov rabi še pridevnik »jezni«, ki povečuje konotacijo nasilja. Nadalje je v isti povedi zaznati tudi razliko v impliciranju obsega napadov. Medtem ko so albanski napadi omejeni na Kosovo, torej v številčnem smislu **en** kraj, avtor v nasprotnem primeru našteva **več krajev** (Beograd, Novi Sad in Niš), čeprav bi lahko uporabil ekvivalentni števnik, ki označuje en kraj (Srbija), s tem pa ustvari številčno prevlado in občutek, da je bilo število nasilnih dejanj v Srbiji višje.⁸⁷

Štiri leta po marčevskih napadih in približno mesec dni po razglasitvi kosovske neodvisnosti je bil v Delu objavljen članek z naslovom »Štiri leta po 'mini genocidu nad Srbi'«, v katerem avtor znova spomni na dogodke iz leta 2004:

»V reki Ibar pri vasi Čabar so takrat namreč našli trupli dveh albanskih dečkov, nato pa se je razširila novica, da gre za zločin Srbov. Prišlo je do množičnega nasilja, v katerem je umrlo 19 Srbov in 11 Albancev, ranjenih pa je bilo približno 1000 ljudi.«

(Delo 18. 3. 2008, 9)

Če so bile v prvih dneh marčevskega pogroma okoliščine dogodka še nepotrjene in bi lahko novinarjem pripisali »zgolj« nekritično povzemanje nepreverjenih informacij, pa je bilo štiri leta po dogodku že jasno, da je šlo za nepreverjene, neresnične in namenoma sprožene govornice, in ne »novice«. Te se tudi niso same razširile, kot z obliko brez vršilca oz. subjekta označi avtor, temveč so bile namerno sprožene, kar je zapisano v kritičnem poročilu začasnega komisarja za področje medijev na Kosovu (Gillete 2004). »Da so dečke

⁸⁷ Na tem mestu velja opomniti na zgoraj izpostavljeno informacijo, da je bilo na Kosovu uničeni 36 pravoslavnih, v Srbiji pa dva islamska sakralna objekta (VS OZN 2004, 1–14; HRW 2005).

dejansko preganjali Srbi, do danes še ni potrdila nobena preiskovalna komisija« (Zupančič 2015, 88). Avtor tega dejstva nikjer ne izpostavi. Kritična diskurzivna analiza opozarja na ideološki pomen namenskega izpuščanja informacij, zato zahteva tako dekonstruiranje tistega, kar je navzoče v besedilu, kot tudi tistega, kar je izpuščeno (Fairclough 1994, 1995a). Takšna »signifikantna tišina« ali »manipulativna tišina« (Huckin 2002) nosi dve pomembni lastnosti – intencionalnost in koristnost. Posamezne informacije so »namenoma izpuščene na način, ki je koristen za avtorja«, tako da je informacija v skladu z izbrano topiko oz. interpretativnim uokvirjanjem vsebine (Zonta 2011, 203). Manipulativna tišina se navadno rabi, ko izpuščena informacija nosi pomen, ki bi lahko zamajal antagonistično razmerje. Z vidika van Dijkovega »ideološkega kvadrata« (Čepič in Vogrinčič 2003, 328) se signifikantna tišina uporablja za informacije, ki bi lahko negativno portretirale »nas«, in pozitivno portretirale »njih«. Ocenjujemo, da namensko izpuščanje informacije v tem primeru služi ohranjanju koherentnosti zagovorniškega diskurza neodvisnosti Kosova, s katerim se sklada tudi koncept žrtve kot lebdečega označevalca.

Tudi izbira oblike prehodnosti, tj. brez vršilca, v stavku »prišlo je do množičnega nasilja«, nakazuje rabo mehanizma signifikantne tišine, saj izpuščanje vršilca dejanja onemogoči pripisovanje odgovornosti za dejanje.

Poskusi nekaterih politikov, akademikov in drugih javnih osebnosti, da bi v dneh pred napovedano razglasitvijo neodvisnosti Kosova opozorili na dejstvo, da so se zločini dogajali na obeh straneh, so bili v slovenskem politično-medijskem diskurzu hitro preglašeni ali celo grobo utišani:

*»Trdim, da je Jergovičeva⁸⁸ ugotovitev skrajno **neokusna** in hkrati **neutemeljena**, celo če bi upoštevali njegove besede, češ da so leta 1999 'nekateri Albanci začeli početi zverinstva, ki jim jih je jugoslovanska propaganda lažno pripisovala v prejšnjih 20 letih, ko so posiljevali in ubijali ženske in otroke, sežigali pravoslavne cerkve in samostane in na genocid odgovarjali z genocidom'. To je **neokusna** in **nekorektna primerjava**. Še zlasti, če upoštevamo **nepretrgano srbsko teroriziranje Albancev v letih 1844–1999**. Še posebno leta 1999 so srbske sile na Kosovu izvedle **obsežno uničevanje, sežiganje hiš ter s pehoto, topništvom in tanki cele vasi***

⁸⁸ Miljenko Jergović, književnik in novinar zagrebškega Jutarnjega lista.

spremenile v prah in pepel in poskrbele za hude vojne zločine v dotlej nepredstavljenih in usklajenih operacijah etničnega čiščenja, ki je zajelo skoraj polovico kosovskih Albancev. O Kosovu pišem, kakor da bi pisal o Vzhodnem Timorju: nevtravno.«

(Večer 6. 2. 2008, 8)

7.2.2 Ali lahko med neodvisnostjo, stabilnostjo in evropsko perspektivo postavimo enačaj?

Dotaknimo se še dveh lebdečih označevalcev, ki polnita vozlišče *neodvisnosti*. Koncepta sta pomensko tesno povezana, zato ju obravnavamo skupaj. To sta *stabilnost* regije, na katero se bomo primarno osredinili, in *evropska perspektiva*. Stabilnost je bila, podobno kot koncept žrtve, »bojišče« dveh diametralno nasprotnih pomenov. Zagovorniški diskurz vidi v neodvisnosti Kosova rešitev za stabilizacijo razmer tako v pokrajini kot celotni regiji. Svojo interpretacijo gradi na stališčih, da je trenutno stanje na Kosovu nevzdržno, da je ureditev statusa po osemletnem mednarodnem protektoratu nujna ter da je to način za zaščito albanskega prebivalstva pred srbskim nacionalizmom. Pri tem poudarja, da je Kosovo primer *sui generis*, zato t. i. verižnih reakcij ne gre pričakovati. Diskurz nasprotovanja pa v neodvisnosti Kosova vidi možnost za destabilizacijo razmer tako na Kosovu kot v širši regiji in možnost za verižno reakcijo v sosednjih pokrajinah. Nasprotujoči diskurz se opira predvsem na manifestne oblike albanskega nacionalizma, ker da podobne težnje po državnosti vznikajo tudi v sosednji Makedoniji in Črni gori. Predvidevanji enega ali drugega diskurza, da bi neodvisnost lahko pripeljala bodisi do stabilizacije bodisi do destabilizacije, ne ponujata tehtnih argumentov.

Izpostavljam nekaj primerov eksplicitnega dodeljevanja pomena konceptu stabilizacije med razpravo poslanskih skupin pred glasovanjem o priznanju neodvisnosti Kosova.

»/ .../ skrb za stabilnost Kosova in regije, ki bi bila z nadaljevanjem sedanjega statusa ali celo povratkom na stari status gotovo ogrožena / .../«

(Državni zbor 2008, Dimitrij Rupel)

»In naše prepričanje je, da je ureditev statusa Kosova resnično nujna zaradi stabilnosti celotne regije.«

(Državni zbor 2008, Jožef Horvat)

»Priznanje Kosova je zagotovo tudi pomoč k stabilnosti Kosova in regije, o tem ni dvoma, in da s tem preprečimo negativne reakcije, ki so v tem prostoru bile, so še.«

(Državni zbor 2008, Kristijan Janc)

»/ .../ sem prepričan, da je tudi današnja odločitev (priznanje neodvisnosti Kosova op. a.) / .../ začetek nestabilnosti celotne Evrope, da gre za začetek destabilizacije Evrope. Naslednji korak, o katerem bomo odločali, bo, lahko bo, osamosvojitve Vojvodine. Priča smo ustanavljanju že dolgo let poznane pretenzije ustanovitve velike Albanije.«

(Državni zbor 2008, Bogdan Barovič)

»/ .../ kajti pri stiku z delegacijami iz drugih držav smo lahko zaznali, da se večinoma strinjajo in vidijo države zahodnega Balkana, torej to nemirno področje, da se v bližnji prihodnosti vključi v integracijske procese Evropske unije in ravno v luči stabilizacije, demokratizacije tega nemirnega področja. Menim, da je potrebno glasovati za in sam bom podprl ta sklep.«

(Državni zbor 2008, Milenko Zihlerl)

»/ .../ danes tudi Slovenija prispeva pomemben korak k stabilizaciji regije, k realizaciji evropske perspektive v tej regiji, v kateri živimo, ker edino evropska perspektiva zagotavlja Zahodnemu Balkanu in celotni Evropski uniji stabilnost in tudi dokončni mir.«

(Državni zbor 2008, Jožef Horvat)

Za našo nalogo je zanimivo predvsem nekritično postavljanje enačaja med neodvisnostjo Kosova, stabilizacijo in vključevanjem v evropske institucije. Vsi trije koncepti tvorijo močno verigo ekvivalenc zagovorniškega diskurza. Njihovo pomensko povezovanje vodi v sklep, da status neodvisnosti prinaša nedvomni napredek v vseh pogledih: politični razvoj na Kosovu, zagotavljanje varnosti ter drugih temeljnih človekovih pravic in svoboščin, še posebej manjšinam, stabilnost v regiji, predvsem pa evropsko perspektivo. Pri tem se politična demokracija povezuje izključno z Evropsko unijo, članstvo v evropskih institucijah

pa naj bi tudi avtomatično zagotavljalo demokratičnost političnega sistema, mir, torej odsotnost oboroženih etničnih konfliktov, spoštovanje človekovih pravic itd.⁸⁹ »Predpostavka, da z demokracijo pride tudi spoštovanje človekovih pravic, je seveda izjemno problematična« (Vezovnik 2010, 57). Problematično pa je tudi kategorično zanikanje obstoja političnih demokracij v državah zahodnega Balkana.

V povezavi s stabilnostjo je koristno izpostaviti tudi interpretacijo zgodovine, ki ponuja odgovor na vprašanje, kdaj se je »nestabilnost« v regiji začela. Vsak antagonizem si prikraja zgodovino za lastne namene skozi hegemonistični boj, bodisi s selekcijo izbranih zgodovinskih dejstev bodisi z njihovo interpretacijo bodisi z odločitvijo, kako daleč v zgodovino bo postavil svojo začetno točko, s katere začenja lastno interpretacijo videnja sveta, s tem pa tudi posredno pripisuje odgovornost za začetek konflikta. S tega vidika je zgodovina, predvsem pa njeno intertekstualno povezovanje, bolj kot produkt preteklosti pravzaprav odgovor na zahteve sedanjosti (Eriksen, 2002, 69–73). Razprava na 34. izredni seji državnega zbora pred glasovanjem poslancev o priznanju neodvisnosti Kosova je po pričakovanjih ponudila tudi nekaj interpretacij začetka konflikta kosovskega vprašanja. Navajamo nekaj primerov obeh antagonizmov.

Upoštevali smo posebne zgodovinske okoliščine, kamor gre prišteti ustavno vlogo, ki jo je Kosovo že uživalo, v skladu z Ustavo SFRJ iz za današnje pojme dejansko odmaknjenega leta 1974. To leto oziroma ta letnica tudi pove, koliko časa že traja zgodba o Kosovu.

(Državni zbor 2008, Dimitrij Rupel)

V petem poglavju smo zgolj na kratko orisali sicer izjemno dolgo in kompleksno zgodovino konflikta med Srbi in Albanci na Kosovu. Iz orisa je razvidno, zgodovinski zapisi pa o tem pričajo veliko širše in veliko natančneje, da konflikt med tema dvema narodoma traja bistveno dalj časa. Zato ocenjujemo, da postavljanje točke stabilnosti v leto 1974, ko je bil Kosovu dodeljen status avtonomne pokrajine v okviru tedanje Jugoslavije, točke začetka konflikta pa v leto 1989, ko je bila Kosovu odvzeta avtonomija, še posebej brez kontekstualne razlage, služi krepitvi interpretacije, da je treba priznati neodvisnost Kosova,

⁸⁹ Iz tega obdobja je zanimiv podoben sklep v diskurzu o izbrisanih, ki podobno predpostavlja enoznačno povezavo med demokracijo in zahodno Evropo, nato pa, da vstop v EU zagotavlja spoštovanje človekovih pravic (Vezovnik 2010, 57).

saj je to nekoč že uživalo določeno stopnjo avtonomije. S tem naj bi se povrnila tudi stabilnost.

»Našo pozitivno odločitev za priznanje države Kosovo gradimo na pravici do samoodločbe in tudi na zgodovinskih dejstvih, ki so se dogajala na Kosovu, na primer, od leta 1974 pa pravzaprav vse do pred kratkim. Naj spomnim, da je Ustava Socialistične federativne Republike Jugoslavije leta 1974 Kosovu priznala avtonomijo. / .../ Naj potem naprej spomnim, da je leta 1989 Miloševićev režim odvzel avtonomijo prebivalcem Kosova in so ti postali del srbskega ali, boljše rečeno, Miloševićevega sistema.«

(Državni zbor 2008, Jožef Horvat)

Pomen lebdečega označevalca vedno predpostavlja tudi ustrezno smer vedenja oz. ravnanja (Phillips in Jørgensen 2002, 43). Če torej začetno destabilizacijo Kosova povezujemo z odvzemom avtonomije, je logična smer delovanja za doseganje stabilnosti povrnitev avtonomije pokrajini oz. v tem primeru podpora neodvisnosti Kosova. S takšnim sklepom je lebdečemu označevalcu *stabilnost* dodeljen in fiksiran pomen, ki se vključi v verigo ekvivalenc zagovorniškega diskurza. Stabilnost se s hegemonistično nadvlado iz elementa spremeni v relativno fiksiran moment.

Glede na izbruhe nasilja v preteklosti je neodvisnost Kosova v zvezi s konceptom stabilnosti upravičeno vzbujala dvom o zagotavljanju zaščite kosovskim manjšinam. Tik pred razglasitvijo neodvisnosti se je zagovorniški diskurz zato poslužil še nekaj orodij za utrjevanje kredibilnosti, in sicer polariziranega prikaza ravnanja z manjšinami. Delova Sobotna priloga (2. 2. 2008) je v sicer vsebinsko obsežnejšem članku izpostavila tudi tri mesece star primer rušenja stanovanjske hiše v središču Beograda, ki ni imela ustreznega gradbenega dovoljenja in (verjetno) ni bila legalizirana. Iz vsebine članka gre sklepati, da je bilo zemljišče last občine Savski venac, občina pa ga je prodala investitorju, ki je na njem načrtoval gradnjo poslovno-stanovanjske zgradbe. Oče lastnice hiše je bil Albanec. Odstavek, v katerem avtor opisuje zgodbo, je naslovljen z naslednjim mednaslovom *»Ti si Albanka, zato pojdi tja, od koder si prišla!«*.

»V resnici je že marsikaj razvrednotilo kakršnokoli srbsko prizadevanje za ohranitev Kosova. O tem denimo priča **dogodek, ki ni s Kosova, temveč iz Beograda.** / .../ Sprva so se investitorji z lastnico hiše pogovarjali in dogovarjali o izplačilu odškodnine, ko pa so izvedeli, da je njen oče Albanec, so ji **dali jasno vedeti, da bo morala oditi tja, kjer so v večini pripadniki njenega naroda.** In **49-letna Ljiljana Nedžiba Mitrović** je po hitrem postopku z **dvema otrokoma ostala na cesti**, čeprav je drugo občinsko sodišče v Beogradu prepovedalo rušenje njenega doma, dokler ne bo **zglajen spor med Beograjčanko albanskega rodu in občino Savski venac.**«

Članek upravičeno opozarja na etnično nestrpnost v izjavah investitorja in šovinističen izraz srbskega nacionalizma do Beograjčanke albanskega rodu. Vendar ne navaja, kako in zakaj je lahko prišlo do rušenja nepremičnine kljub odločitvi drugega sodišča v Beogradu, da se z rušenjem počaka do razrešitve spora. Sklepamo, da gre pri rušenju nepremičnine v prvi vrsti za pravni spor, in ne etnični, oz. da ne gre za sistematično diskriminacijo etničnih manjšin, kot skuša avtor razširiti iz partikularnega v univerzalno, ko pravi, da je »/ .../ opisana beograjska zgodba res le ilustracija že leta 1999 izgubljenega srbskega boja za Kosovo«. S poudarjanjem podrobnosti iz življenja občanke (njene starosti in števila otrok, dejstva, da je ostala brez doma) avtor vzbuja sočutje bralca. T. i. *human interest stories* ali človeške zgodbe kažejo na hibridizacijo žanrov. Za ustvarjanje publicitete o človeškem trpljenju v novinarskem diskurzu služita vzbujanju empatije in usmerjeno vplivanje na mnenje javnosti (Höijer 2004, 513–531). Menimo, da je opozarjanje na trpljenje, nepravilnosti in težke življenjske usode posameznika pomembna družbena vloga in odgovornost medijskega poročanja, saj imajo mediji moč opozarjati na stiske »malih ljudi«. Ocenjujemo pa, da je bil izključni namen takšnega vzbujanja sočutja, postavljanja zgodbe v kontekst kosovskega vprašanja in ne nazadnje avtorjevega sklepa ustvariti implicitno domnevo, da srbska politika očitno ni sposobna zagotoviti stabilnosti na Kosovu.

Logična alternativa torej je, da je za stabilnost Kosova potrebna njegova neodvisnost od srbske oblasti. Čez nekaj dni Delo (7. 2. 2008) objavi še eno »človeško zgodbo«. Tokrat s Kosova. Skladno s krepitvijo koherentnosti služi ta zgodba utrjevanju pomena lebdečega označevalca stabilnosti, kot ga pojmuje zagovorniški diskurz:

»Premier Hashim Thaqi je začel obiskovati srbske enklave. V goste ga je sprejela družina Slavković iz etnično mešane vasi Rabovce pri Lipljanu, v kateri živi 49 srbskih in 120 albanskih družin. Premieru so povedali, da živijo mirno, da se lepo razumejo s sosedi, da pa je njihov največji problem revščina. Thaqi / .../ je vsem kosovskim Srbom obljubil, da jim bo stal ob strani in da ne bo ostal zgolj pri besedah. Hkrati je pozval vse begunce, naj se vrnejo na svoje domove, in obljubil, da po vzpostavitvi neodvisnosti ne bo dovolil nikakršnih incidentov. / .../ Imeli bomo nov status, novo tehnologijo, in novo – boljše, varnejše in bolj napredno življenje.«

Kot je razbrati iz zgornjega besedila, na Kosovu ni več nikakršnih napetosti med srbskim in albanskim prebivalstvom, edina težava naj bi bilo življenje v pomanjkanju. A po razglasitvi neodvisnosti bo tudi to odpravljeno. V novo, boljšo skupnost so vabljeni tudi vsi begunci, ki jim bo nova oblast, sestavljena iz nekdanjih pripadnikov OVK, zagotovila varno življenje brez incidentov. Ne nazadnje, po prepričanju slovenskih poslancev, nasilja in etničnega čiščenja na Kosovu ni več, saj je bilo to že leta 1999 ustavljeno z NATO-vo »humanitarno« intervencijo (Državni zbor 2008, Jožef Jerovšek, Branko Grims, Majda Zupan).

8 SKLEP

Pojem nacionalizma ima to prednost ali slabost, da ga zaradi kompleksnega nabora njegovih »sestavlin« ali pojavnih oblik ni mogoče ujeti v enoznačno definicijo. Lahko ga raziskujemo kot **občutek**, »sestavljen iz strasti, čustev in razpoloženj«, ali kot **identiteto**, ki nam pomaga osmisliti našo pozicijo v družbenem svetu. Nacionalizem je tudi **ideologija**, ki se želi uveljaviti kot »prava« interpretacija sveta, s katero opravičuje lastni privilegirani položaj v razmerju družbenih moči. Kot najbolj »materializirana« oblika pa se nacionalizem kaže kot **družbeno gibanje**, z vsemi družbenimi aktivnostmi in množičnim organiziranjem ljudi za dosego skupnih ciljev (Hearn 2006, 6–7). Raziskovalni pristopi, ki v središče postavljajo različne »sestavine« nacionalizma, se med seboj razlikujejo. Eden redkih skupnih imenovalcev, ki lahko pogojno premosti prepad med njimi, je diskurz, saj zajame tiste značilnosti, ki so skupne vsem oblikam nacionalizmov (Mandelc 2011, 71).

Pri opredelitvi pojma nacionalizma se močno naslanjamo na koncept ideologije kot sistema idej, ki imajo tako naravo kognitivnega kot tudi družbenega. V dualizmu kognitivnega in družbenega se odraža tudi ideološka narava nacionalizma (van Dijk 1995b, 18). Hkratni obstoj več ideologij, ki imajo vsaka svoj sistem idej o objektih, subjektih in odnosih med njimi, se kaže kot nenehen boj za prevlado »prave« interpretacije. Zato tudi nacionalizmi kot ideologije niso nikoli dokončno formirani. Njihova moč in obstoj sta odvisna od kontinuirane tekme za prevlado pomenov, nenehnega diskurzivnega, s tem pa tudi ideološkega boja za »oblast« oz. nadvlado. Če Gramscijev koncept hegemonističnih bojev, Faircloughovo razumevanje ideologij in oblasti ter Laclauov koncept neskončnega prizadevanja za fiksacijo pomenov prevedemo v teorijo nacionalizma, lahko povzamemo, da so nacionalizmi v nenehnem trku, saj se bojujejo za prevlado nad poljem diskurzivnega in poljem družbenega (Pušnik 2011, 47). Takšen antagonizem nasprotujočih si nacionalizmov se lahko razreši zgolj skozi hegemonistično intervencijo, ki je uspešna, ko en diskurz nadvlada drugega v točki pomenskega konflikta (Phillips in Jørgensen 2002, 48).

Med najvplivnejša »pomenska bojišča«, preko katerih nacionalizmi obvladujejo polje družbenega, zagotovo sodi medijski prostor, ki ima moč doseganja množic in ki je ključni ustvarjalec družbene realnosti, ne le zavesti o njej (Splichal 1994, 1032). Ideologija nacionalizma je medijski diskurz skozi desetletja dodobra »obvladala« in prevzela njegove

sodobnejše, bolj civilizirane in prikrite oblike. Te lahko velikokrat razkrijemo le mimo dobesednih pomenov, z interdisciplinarno, s kritično in poglobljeno diskurzivno analizo (Vezovnik 2008; van Dijk 1991, 2000; Fairclough 1994).

Za analiziranje politično-medijskega diskurza smo zato izbrali kritično diskurzivno analizo, katere uporabnost je izjemna. KDA je nekakšna oblika družbene intervencije (Fairclough 1995a; van Dijk 2001), ki razkriva poskuse ideološke nadvlade oz. v našem primeru nadvlade »problematičnega političnega nacionalizma« (Klinar 1991, 1523), ki »nosi v sebi nenehno nevarnost, da morejo opcije za lastno nacijo prerasti v oškodovanje drugih« (Klinar 1991, 1519). KDA je uporabna pri razkrivanju skritih pomenov, ki so pod pragom zavestne zaznave, in ideoloških elementov, ki so se sčasoma tako zelo ukoreninili kot naturalizirani pomeni, da so postali del »zdravega razuma«. S KDA smo zato odkrivali implicitne pomene in razmerja moči v družbi, poskuse oblikovanja, uveljavljanja in ohranjanja interpretacij sveta z namenom prevlade enega sistema idej nad drugim. S kritično diskurzivno analizo smo analizirali članke med letoma 1998 in 2008, s poudarkom na obdobju med 1. januarjem in 30. marcem 2008, torej dober mesec pred, med in po razglasitvi neodvisnosti, ko sta bili politična in medijska pozornost kosovski neodvisnosti najvišji.

8.1 PREVERJANJE HIPOTEZ

V začetku naloge smo postavili dve hipotezi, ki smo ju oblikovali na podlagi teoretičnih premis o diskurzivnih lastnostih pojavnih oblik nacionalizma. Glede na antagonistično razmerje srbskega in albanskega nacionalizma, ki imata nepremostljivo različne politične cilje, smo pričakovali trk najmanj dveh prepoznavnih diskurzov, tj. za in proti neodvisnosti Kosova. Izhajajoč iz zgodovinske povezanosti Slovenije z enim in drugim narodom, njene aktivne politične vloge v končnih pogajanjih o razrešitvi statusa Kosova in dejstva, da je Slovenija po dobrih dveh tednih od razglasitve priznala neodvisnost Kosova, smo predpostavljali tudi navzočnost slovenskega nacionalizma v politično-medijskem diskurzu.

- **Hipoteza 1: V slovenskem politično-medijskem diskurzu se je ob poročanju o kosovskem vprašanju zgodil trk srbskega, albanskega in slovenskega nacionalizma.**

Prvo hipotezo lahko delno potrdimo. S kritično diskurzivno analizo smo zaznali najmanj dva diskurza o reševanju kosovskega vprašanja, ki sta tvorila dve nasprotujoči si zahtevi in torej antagonistično razmerje. Izhajajoč iz teoretske opredelitve nacionalizma, predstavljene v nalogi, ocenjujemo, da sta oba diskurza v svojem temelju nacionalistična, oz. za njima stojita vsaj dva nacionalizma. Vsak narod, kar Srbi in Albanci nedvomno so, namreč stremi za tem, da bi dosegel ali si znova utrdil politično avtonomijo, ki jo je nekoč že imel. Le narod ima to lastnost, da člane skupine med seboj povezuje pri doseganju skupnega cilja in ta cilj hkrati tudi opravičuje. Nacionalizem se znajde nekje vmes med narodom in državo in pomeni »ideološko gibanje, ki si prizadeva za pridobitev ali ohranitev avtonomije, enotnosti in identitete obstoječega ali potencialnega naroda (nacije)« (Smith 1991, 21). Obstoj, delovanje in uspešnost nacionalizma, ki postavlja te zahteve, pa so odvisni od »kontinuiranega delovanja družbenih antagonizmov oziroma bojev za hegemonijo« (Pušnik 2011, 39). Ta hegemonistični boj se odvija v diskurzu. Skupna zgodovina Slovencev, Srbov in Albancev je zaznani antagonizem slednjih dveh še dodatno zapletla.

Prvi diskurz, ki smo ga zaznali, je diskurz, ki je podpiral neodvisnost Kosova in priznanje nove države s poudarjanjem pravice do samoodločbe narodov in potrebe po reševanju narodnega vprašanja Albancev na Kosovu. Poimenovali smo ga *zagovorniški diskurz*. Vanj lahko z veliko verjetnostjo uvrstimo albanski in slovenski nacionalizem oz. množstvo njunih pojavov, ki jih s to besedo označujemo, če povzamemo Alterja (1991, 222). Med te pojave lahko štejemo diskurzivno utrjevanje lastne, pozitivne nacionalne samoidentifikacije, reinterpretacijo zgodovine za potrebe sedanosti, ustvarjanje tistega »drugega«, ki je tudi sovražnik, izražanje zahtev po državnosti itd. Drugi je diskurz nasprotovanja neodvisnosti Kosova, ki je v enostranski razglasitvi neodvisnosti videl grob poseg v suverenost in ozemeljsko celovitost države. V *nasprotujoči diskurz*, kot smo ga poimenovali, lahko z veliko verjetnostjo uvrstimo srbski nacionalizem oz. množstvo njegovih pojavnih oblik, skoraj identičnih zgoraj naštetim, z izjemo pripisovanja dodatne teže mitološkimi elementom, tj. kosovski bitki, ki je za Srbe temeljni vir nacionalne identitete.

Tisto, kar pušča odprt raziskovalni dvom in zaradi česar hipoteze v celoti ne moremo potrditi, je velik delež drugih spremenljivk, ki so se mešale z vsemi tremi nacionalizmi. Sem zagotovo sodijo, kot smo prikazali v raziskovalnem delu, gospodarski, ekonomski, strateški, vojaški in še kakšni interesi velikih sil, kot sta Rusija in ZDA. Nikakor zanemarljiv ni

interes zveze NATO, ki je ob svoji 50-letnici iskala novi *raison d'etre* in v dveh najbolj tragičnih obdobjih kosovske sodobne zgodovine, letu 1999 in 2004, širila svoje zavezništvo s sprejemanjem novih članic. Ena izmed spremenljivk je tudi izjemno vprašljiva uspešnost mednarodnih organizacij, kot sta Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi in Organizacija združenih narodov, ki je med svojim osemletnim protektoratom v pokrajini dovolila skoraj popoln izgon nealbanskega prebivalstva. Nevidni ostajajo tudi latentni politični cilji Srbije in ne nazadnje tudi Albanije, ki druga drugi očitata »velikoidejne« pretenzije, hkrati pa sami slavita manifest banalnega nacionalizma in kolektivne pozabe. Vsi ti interesi so dajali dodaten zagon oz. pomenske razsežnosti tako zagovorniškemu kot nasprotujočemu diskurzu.

Zaradi vsega naštetega lahko zaključimo, da se je v slovenskem politično-medijskem diskurzu o kosovskem vprašanju zgodil trk srbskega, albanskega in slovenskega nacionalizma, vendar so antagonizem zagovorniškega in nasprotujočega diskurza premišljeno polnili tudi »zunanj« dejavniki, neodvisni od treh nacionalizmov in zvesti lastnim interesom.

- **Hipoteza 2: Slovenski politično-medijski diskurz je pri poročanju o kosovskem vprašanju zavzel razmeroma enostransko, zagovorniško pozicijo.**

Drugo hipotezo lahko v celoti potrdimo. Kvalitativna analiza člankov je pokazala izrazito navzočnost zagovorniškega diskurza. Ta je s svojo prepričljivo argumentacijo gradil na koherentnosti dialektičnega odnosa med vozliščem *neodvisnost Kosova* in lebdečimi označevalci *žrtev, stabilnost in evropska perspektiva*. Koherentnost te pomenske verige ekvivalenc se kaže kot relativno stabilna pomenska kontinuiteta od leta 1998 do 2008.

Povezovanje vozlišča *neodvisnost* in lebdečih označevalcev *žrtev, stabilnost in evropska perspektiva* v verigo ekvivalenc je ustvarilo naslednje pomenske poudarke in povezave, ki so služili logičnemu utemeljevanju cilja zagovorniškega diskurza:

- kosovski konflikt se je začel z odvzemom avtonomije leta 1989;
- za kosovski konflikt so krivi Miloševićeva politika, srbski politični nacionalizem, represija Srbov nad Albanci;
- žrtev kosovskega konflikta je albansko prebivalstvo;

- nasilje nad albanskim prebivalstvom je »etnično čiščenje« in »genocid«;
- nasilje nad nealbanskim prebivalstvom je »razumljiv odziv albanskega prebivalstva«;
- le neodvisnost Kosova lahko prinese stabilnost Kosova in regije, s tem pa tudi varnost za vse prebivalce (albanske, srbske in prebivalce drugih manjšin), saj:
 - srbska oblast zaradi političnega nacionalizma prebivalcem na Kosovu ne zmore zagotoviti varnosti in uresničevanja človekovih ter državljskih pravic;
 - vrnitev na stanje pred mednarodnim protektoratom pokrajine ni sprejemljiva;
 - je (trenutno)⁹⁰ stanje (pod mednarodnim protektoratom) nevzdržno;
- neodvisnost Kosova je pogoj, manifestacija in cilj evropskih vrednot;
- neodvisnost Kosova je pot v evropske integracije;
- biti »del evropske družine« je zagotovilo političnega razvoja in demokracije, gospodarskega napredka, miru, spoštovanja človekovih pravic in svoboščin.

V zagovorniškem diskurzu se poleg albanskih nacionalnih zahtev preko zagovornikov neodvisnosti pogosto implicitno reflektirajo tudi nekdanje slovenske nacionalne težnje in definiranje slovenske nacionalne zavesti v odnosu do »drugega«. Skupne točke slovenskega in albanskega nacionalizma, ki so se združile v zagovorniškem diskurzu, so:

- neodvisnost in pravica naroda do samoodločbe sta »naravni« pravici vseh narodov in sta nad pravico do suverenosti in ozemeljske celovitosti;
- skupni »sovražnik« pri preprečevanju uresničevanja te »naravne« pravice je srbski politični nacionalizem;
- slovenski in albanski nacionalizem si delita proevropske vrednote in usmerjenosti k razvoju in si prizadevata distancirati se od koncepta »balkanskega«.

Zagovorniški diskurz je tiste kritične točke, ki bi lahko zamajale njegovo koherentnost, vztrajno negiral ali implicitno spodkopaval. To so bile vsebine, ki so imele naslednji pomenski potencial:

- problematizirati koncept kršitve Resolucije 1244 ter načela ozemeljske suverenosti in celovitosti;
- problematizirati odgovornost politike in delovanja Osvobodilne vojske Kosova kot soodgovorne za kosovski konflikt;

⁹⁰ Leta 2008.

- problematizirati navzočnost organizirane kriminalitete v aktivnostih Osvobodilne vojske Kosova;
- opozoriti na nevarnost albanskega nacionalizma;
- prikazati nasilje nad srbskim in drugim nealbanskim prebivalstvom kot nesprejemljivo;
- prikazati pozitivne lastnosti in dejanja srbskih politikov ali politike;
- prikazati sporne interese držav (npr. ZDA) in organizacij (npr. NATO, OVSE) za posebej močno vpletenost v zagovorniški diskurz.

Na ravni jezika so se takšni poskusi negacije redkeje kazali kot eksplicitne oblike, pogosteje pa kot implicitne oblike ideološkega delovanja.

Nasprotujoči diskurz je svojo argumentacijo gradil prav z opozarjanjem na vsebine, ki bi lahko v točki konflikta zamajale koherentnost zagovorniškega diskurza. Kritično obravnavanje zgoraj navedenih vsebin je zagovorniški diskurz velikokrat diskreditiral s »povratnimi« in neposrednimi »napadi« na nasprotujoči diskurz. Prevlado zagovorniškega diskurza in neuspešnost nasprotujočega diskurza pripisujemo več dejavnikom, ti so:

- premoč interesov držav in organizacij, ki so v intervencijah v kosovski konflikt ter neodvisnosti Kosova od Srbije videli možnost uresničitve lastnih interesov, bodisi političnih, ekonomskih, geostrateških, identitetnih itd.;
- v prakse in konvencije novinarskega sporočanja je globoko zarezala logika tržnega kapitalizma, ki zahteva čim hitrejšo produkcijo novic s čim manj stroški, zato se povečuje odvisnost od agencijskih informacij in posledično zmanjšuje pluralnost medijev, zmanjšujeta se tudi novinarjeva aktivna vloga v procesu produkcije besedila, novinarjevo kritično izpraševanje informacij, zaradi »boja« za branost in tržni delež pa se povečuje navzočnost senzacionalizma;
- osebna stališča avtorjev prispevkov, ki se kažejo v stilni zaznamovanosti besedil;
- dolgoletni etnični konflikt, ki ga nikakor ne gre zanemariti ali celo zanikati, saj je povzročil humanitarno katastrofo in zahteval ustrezno rešitev.

8.2 ANALITIČNI POMISLEKI IN PREDLOGI

V nalogi smo opravili kritično diskurzivno analizo majhnega števila diskurzivnih dogodkov, kot to predvideva kvalitativna raziskovalna paradigma, ki zahteva **poglobljeno raziskavo majhnega vzorca**. V tem segmentu se pojavljata dva pomisleka.

Prvi pomislek je, da bi bilo metodološko vprašljivo posplošiti rezultat nekaj diskurzivnih dogodkov, četudi so reprezentativni, na celoten politično-medijski diskurz desetletnega obdobja, ki smo ga zajeli. V letu 2008, ki je bilo v ospredju naše analize, je slovenski medijski prostor poleg Dela, Dnevnika in Večera, ki smo jih analizirali, zapolnjevalo še šest dnevnik časopisov⁹¹, katerih analiza bi lahko pokazala drugačne rezultate. V slovenskem medijskem prostoru so tudi tedniki, mesečniki radii in televizije, ki jih v analizo nismo vključili, ki pa imajo velik vpliv na oblikovanje javnega mnenja. Vseeno ocenjujemo, da je kumulativni učinek dolgoletne izgradnje relativno koherentnega zagovorniškega diskurza, na katerega smo opozorili in ga dokazovali v analizi, vplival na stališča bralcev slovenskih časnikov do kosovskega vprašanja. Še posebej zaradi dejstva, da Delo, ki je bilo med tremi dnevnimi časopisi najbolj reprezentativen predstavnik zagovorniškega diskurza, že leta ostaja najbolj bran resni splošnoinformativni časnik, kot kažejo nacionalne raziskave branosti (NRB 2008, 2014). Neposreden vpliv prevlade zagovorniškega diskurza na stališča bralcev o kosovskem vprašanju bi lahko nedvoumno potrdili šele z dodatno, poglobljeno analizo faze dekodiranja informacij, npr. s pomočjo raziskovalnih pristopov kognitivne in diskurzivne psihologije, s fokusnimi skupinami, z javnomnenjskimi raziskavami itd.

Drugi pomislek se nanaša na interpretativno naravo kvalitativnega pristopa k raziskovanju diskurza, ki v primerjavi s kvantitativno paradigmo išče predvsem pomenske povezave in interpretacije. Kvalitativne interpretacije pa so vedno izpostavljene tudi raziskovalčevemu interesu, njegovi občutljivosti za analizo in pomene, njegovemu znanju in ne nazadnje stališčem, na podlagi katerih nezavedno pripisuje težo posameznim sestavinam diskurza. Zato je težko z absolutno gotovostjo potrditi eno najpomembnejših znanstvenih zahtev o ponovljivosti raziskave.

⁹¹ Ekipa, Finance, Indirekt., Primorske novice, Slovenske novice, Žurnal24.

Kritična diskurzivna analiza ponuja izjemen teoretski okvir, ki upraviči njeno oznako interdisciplinarnosti. Vendar pa metodološka orodja, ki izhajajo predvsem iz lingvistike, ne zmorejo argumentiranega povezovanja lingvistične analize z drugima dvema ravnema diskurza, tj. diskurzivnimi in družbenimi praksami. To je tudi ena izmed vidnejših kritik KDA. Iz pomenskih povezav v besedilu lahko zato zgolj bolj ali manj upravičeno sklepamo o dialektičnih učinkih med intencionalnostjo tvorca besedila, vplivu diskurzivnih in družbenih praks na besedilo, povratnem učinku besedila na družbene prakse itd. H kakovosti kritične diskurzivne analize bi poleg dodatnega raziskovanja dekodiranja besedil zagotovo prispevalo tudi bolj poglobljeno analiziranje tretje ravni diskurzivnega dogodka, to je družbenih praks, a je takšno raziskovanje zaradi širine in kompleksnosti konteksta ter velikega števila vpletenih akterjev, procesov in dogodkov nedostopno posameznemu raziskovalcu.

8.3 NA KONCU RAZISKOVALNE ULICE

Po vseh izgubljenih in uničenih življenjih v imenu naroda in prihodnosti države je na mestu vprašanje, ali obstaja življenje prek nacionalizma. Nekateri avtorji vidijo »rešitev« narodov pred njihovim nacionalizmom v dekonstrukciji mitov in nacionalnih ideologij. A se ob tem sama po sebi ponuja prisposodba boja z mlino na veter. Kako naj družba ali posameznik učinkovito dekonstruirata tisto, kar je temelj njunega kolektivnega povezovanja in identitete? Kako naj individuumi, ki ne nazadnje tvorijo družbo in njeno kolektivno zavest, zanemarijo svoje »etnično jedro« (Smith 1991), kako naj gredo prek svojega »naravnega nepotizma« (van der Berghe 1991), kako naj se odpovedo lastni, četudi priučeni temeljni identifikaciji, ki se takrat, »ko gre zares, izkaže kot najpomembnejša od vseh identifikacij« (Connor 1991)? Ali bi potem sploh še ostalo kakšno vezivno tkivo skupnosti in človeka, ali bi bili obe entiteti le še vsota med seboj nepovezanih delov?

Znanstveno dokazovanje, da je človek družbeno bitje, in njegovo hkratno pozivanje, naj se odpove vsem oblikam kolektivne pripadnosti, ne moreta obroditi sadov. Zdi se, kot da je racionalno ločevanje etnične, nacionalne in katerekoli »umišljene« pripadnosti od človekove oz. družbene biti nemogoče. S takšno pripadnostjo morda ne bi bilo nič narobe, če le ne bi bilo človeške potrebe, da »svojo« skupino postavi nad vse druge in ji kot naravno dano pripiše pravico dominantnega položaja. Še posebej nerešljiv postane takšen konflikt skupin,

ko se vanj vpletejo racionalni in preračunljivi interesi, ki z zlorabo koncepta človekovih pravic in pod zastavo nujnosti »humanitarne« vojaške intervencije, demokracije in napredka prilivajo olja na ogenj, da bi potešili lastno obsesijo po moči in veljavi.

A če že politika ne more skriti svojih potreb, bi vsaj mediji kot dobro strenirani »psi čuvaji« vselej morali ohraniti kritično držo do vseh vrst oblasti in poenostavljenih resnic, ki kar kličejo po analitičnem premisleku. Zavedajoč se lastnega vpliva na bralce, ki z veliko večino dogodkov nimajo osebne izkušnje, temveč si stališča o njih oblikujejo izključno prek medijskih besedil, bi si mediji in ustvarjalci medijske realnosti morali prizadevati vsaj za uresničitev osnovnih etičnih načel novinarskega sporočanja. Namesto tega pogosto postanejo instrument dominantnih interesov in dobro pretočen kanal za reprodukcijo informacij z vprašljivo verodostojnostjo in s skrito agendo.

Pri tem ne nosijo odgovornosti le menedžerske politike posameznih medijev, ki se borijo za preživetje na trgu in pod težo agresivnega tržnega kapitalizma iščejo le stroškovno učinkovit način, kako razpoložljive informacije prodati kot aktualno in dobro berljivo zgodbo. Pomemben del odgovornosti nosijo tudi uredniške politike, ki se odločajo, komu bodo zaupale svoj medijski prostor. In ne nazadnje posamezni novinarji, ki ne opravijo raziskovalnega dela in nekritično prenašajo nepreverjene informacije. Ali pa celo dovolijo, da njihove lastne nestrpnosti krojijo selekcijo informacij, interpretacijo dejstev in izbor jezikovnih sredstev, svoja osebna stališča pa pod zaščitnim plaščem žanrske posebnosti predstavljajo kot nevtralni in edini resnični odsev družbene realnosti.

9 LITERATURA

1. Alter, Peter. 1991. Kaj je nacionalizem? V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 221–237. Ljubljana: Krt.
2. Althusser, Louis. 1971. *Ideology and Ideological State Apparatuses*. Notes towards an Investigation. »Lenin and Philosophy« and Other Essays. New York. Monthly Review Press.
3. Anderson, Benedict. 1998. *Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana. Studia Humanitas.
4. Armstrong, John A. 1991. Pristop k nastanku narodov. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 39–50. Ljubljana: Krt.
5. Bataković, T. Dušan. 2007. Surviving in Ghetto-like Enclaves: The Serbs of Kosovo and Metohija 1999–2007. V *Kosovo and Metohija: Living in the Enclave*, ur. Dušan T. Bataković, 239–263. Beograd: Institute for Balkan Studies, Serbian Academy of Sciences and Arts.
6. Berger, L. Peter in Luckmann, Thomas. 1988. Družbena konstrukcija realnosti. *Razprava iz sociologije znanja*. Ljubljana. Cankarjeva založba.
7. Blic. 2008. 23. januar. »Gaspromnjeft« uskoro vlasnik NIS-a. Dostopno prek: <http://www.blic.rs/vesti/ekonomija/gaspromnjeft-uskoro-vlasnik-nis-a/pt4bt6r> (24. april 2016).
8. Bolecki, Włodzimierz. 2004. *Modalnost – literarna veda in kognitivizem* (oris). Ljubljana. Primerjalna književnost 27 (1): 11–23.
9. Bošnik, Lucija. 2002. *Novinarji proti Miloševiću*. Mediawatch. Ljubljana. Mirovni Inštitut. Dostopno prek: <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/13/porocanje/> (1. maj 2016).
10. B92. 2008a: *Ranta speaks out about »Račak massacre«*. Dostopno prek: http://www.b92.net/eng/news/crimes.php?yyyy=2008&mm=10&dd=23&nav_id=54430 (4. maj 2016).
11. --- 2008b. *Napadi na centre Merkator*, 8. februar. Dostopno prek: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=02&dd=08&nav_id=284083 (8. maj 2016).
12. Calhoun, Craig. 1995. *Critical Social Theory: Culture, History, and the Challenge of Difference*. Cambridge. Blackwell.

13. Centar za slobodne izbore i demokratiju (CESID). 2008. Dostopno prek: <http://www.cesid.org/images/OKO%20IZBORA%2008.pdf> (30. marec 2016)
14. Chilton, Paul. 2005. Missing links in mainstream CDA. Modules, blends and the critical instinct. V *New agenda in (Critical) Discourse Analysis: Theory, Methodology and Interdisciplinarity*, ur. Ruth Wodak in Paul Chilton, 19–52. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
15. Chomsky, Noam. 1999. Kosovo Peace Accord. *Z Magazine*. Dostopno prek: https://chomsky.info/199907__/ (2. maj 2016)
16. Chossudovsky, Michel. 2008. *The Criminalization of the State: »Independent Kosovo«, a Territory under US–NATO Military Rule*. Centre for Research on Globalization. Dostopno prek: <http://www.globalresearch.ca/the-criminalization-of-the-state-independent-kosovo-a-territory-under-us-nato-military-rule/7996> (21. marec 2016).
17. Connor, Walker. 1991. Ekonomski ali etno–nacionalizem? V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 297–317. Ljubljana: Krt.
18. --- 1994. *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. Princeton. Princeton University Press.
19. Cotle, Simon. 2000. *Ethnic Minorities and the Media: Changing Cultural Boundaries*. Buckingham in Philadelphia. Open University Press.
20. Čeh, Jožica. 2005. Pogledi na metaforo. *Jezik in slovstvo* 50 (3–4): 75–86.
21. Čepič, Mitja in Ana Vogrinčič. 2003. Tujec in tuje v učbenikih: Kritična diskurzivna analiza izbranih primerov iz učbenika zgodovine. *Teorija in praksa* 40 (2): 313–334.
22. Drame, Ines. 1992. Odnosno strukturirana medijska realnost kot posebna realnost. *Teorija in praksa* 29 (9–10): 845–859.
23. Djordjević, Nina. 2007. *Kritična analiza diskurza medijskih reprezentacij kosovske krize v letu 1999*. Diplomsko delo. Ljubljana. Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani.
24. Edith, M. Durham. 1909. *High Albania*. London. Edward Arnold.
25. Eriksen, Thomas H. 2002. *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*. London. Pluto Press.
26. Erjavec, Karmen. 1999. *Novinarska kakovost*. Ljubljana. Fakulteta za družbene vede.
27. Erjavec, Karmen in Melita Poler Kovačič. 2007. *Kritična diskurzivna analiza novinarskih prispevkov*. Ljubljana: Maklen.

28. Erjavec, Karmen in Zala Volčič. 2007. The Kosovo Battle: Media's Recontextualization of the Serbian Nationalistic Discourses. *The International Journal of Press/Politics* July 12 (3): 67–86.
29. Fairness and Accuracy in Reporting (FAIR). 2001a. *Media Ignore Questions About Incident That Sparked Kosovo War*. Dostopno prek: http://fair.org/media_criticism/media-ignore-questions-about-incident-that-sparked-kosovo-war/ (1. maj 2016).
30. --- 2001b. *Macedonia War Gets Kosovo Treatment– In Reverse*. (13. april 2001). Dostopno prek: <http://fair.org/take-action/media-advisories/macedonia-war-gets-kosovo-treatment-in-reverse/> (1. maj 2016)
31. Fairclough, Norman. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge. Polity Press
32. --- 1994. *Language and Power*. New York. Longman.
33. --- 1995a. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. New York. Longman.
34. --- 1995b. *Media Discourse*. London. Arnold.
35. --- 2003. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London in New York. Routledge.
36. Fairclough, Norman in Ruth Wodak. 1997. Critical Discourse Analysis. V *Discourse as social interaction. Discourse studies. A multidisciplinary introduction*, ur. Teun A. van Dijk, 258–284. London: Sage Publications.
37. Fowler, Roger. 1991. *Language in the news: Discourse and Ideology in the Press*. London. Routledge.
38. Gačnik, Mija in Martina Merslavič, Franci Zavrl. 1999. Odnosi z mediji med ideologijo, normativi in pragmatizmom. *Teorija in praksa*, 36 (4): str. 609–617.
39. Gavrilis, George. 1996. The Making of Greater Albania? V *State and nation building in East Central Europe: contemporary perspectives*, ur. John S. Micgiel. New York: Institute on East Central Europe. Columbia University.
40. Gellner, Ernest. 1964. *Thought and Change*. London. Weidenfeld and Nicolson.
41. Gillette, Robert. 2004. *Temporary Media Commissioner Report*. 23. april 2004. Priština. The Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). Dostopno prek: <http://www.osce.org/kosovo/30951?download=true> (29. april 2016).

42. Guo, Lei in Hong Vu Tien, Maxwell McCombs. 2012. An Expanded Perspective on Agenda-Setting Effects. Exploring the third level of agenda setting. *Revista de Comunicación* 11: 51–66.
43. Hall, Stuart. 1997. *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London. Sage Publications.
44. Hartley, John. 1989. *Understanding News*. London: Routledge.
45. Hearn, Jonathan. 2006. *Rethinking Nationalism*. New York. Palgrave Macmillan.
46. Herring, Eric. 2012. *From Rambouillet to the Kosovo accords: NATO'S war against Serbia and its aftermath*. The International Journal of Human Rights. Bristol. Routledge.
47. Horowitz, L. Donald. 1985. *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley. University of California Press.
48. Huckin, Thomas. 2002. Textual silence and the discourse of homelessness. *Discourse & Society*, 13 (3): 347–372.
49. Human Rights Watch. 2004. *Failure to Protect: Anti-Minority Violence in Kosovo, March 2004*. Dostopno prek: <https://www.hrw.org/report/2004/07/25/failure-protect/anti-minority-violence-kosovo-march-2004> (29. april 2016).
50. Human Rights Watch. 2005. *March 2004 Violence against Albanians and Muslims*. Dostopno prek: www.hrw.org/reports/2005/serbia1005/4.htm (29. april 2016).
51. Höijer, Brigitta. 2004. The discourse of global compassion: the audience and media reporting of human suffering. *Media, Culture & Society*, London in New Delhi. Sage Publications. 26 (4), 513–531.
52. Höijer, Brigitta in Stig A. Nohrstedt, Rune Ottosen. 2002. The Kosovo War in the Media – Analysis of a Global Discursive Order, *Conflict & Communication Online* 1 (2). Dostopno prek: http://www.cco.regener-online.de/2002_2/pdf_2002_2/hoijer.pdf (27. april 2016).
53. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). 1999. *ICTY Weekly Press Briefing*, Date 13 October 1999. Dostopno prek: <http://www.icty.org/en/press/icty-weekly-press-briefing-13th-oct-1999> (8. maj 2016).
54. Jautz, Kenneth. 1981. *Minorities Leaving Yugoslav Province Dominated by Albanians*. Associated Press. Priština. (23. oktober 1981): Dostopno prek: http://www.balkanpeace.org/index.php?index=/content/balkans/kosovo_metohija/beforem/beforem08.incl (27. april 2016).

55. Jevtović, Dušan. 2014. Sociolingvistički pristup ideologiji. *Art + Media: Časopis za studije umetnosti i medija* 5: 89–99.
56. Jokić, Aleksandar. 2003. *Lessons of Kosovo: The Dangers of Humanitarian Intervention*. Canada: Broadview Press
57. Judah, Tim. 2000. *Kosovo. War and revenge*. London: Yale University Press.
58. Ke, Jing. 2008. Did the US Media Reflect the Reality of the Kosovo War in an Objective Manner? A Case Study of The Washington Post and The Washington Times. Peking. *Intercultural Communication Studies* 17: 157–168.
59. Klinar, Peter. 1991. Študije o etnonacionalizmu – spodbude za aktualna razmišljanja. *Teorija in praksa* 28 (12): 1516–1524.
60. Korošec, Tomo. 1982. O poročevalskem stilemu za nedokazano kaznivo dejanje. *Jezik in slovstvo*. Slavistično društvo Slovenije 28 (3): 64–70.
61. Košir, Manca. 2003. *Surovi čas medijev*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
62. Kovačev, Asja Nina. 1997. Nacionalna identiteta in slovenski avtostereotip. *Psihološka obzorja* 6 (4): 49–63.
63. Kovačič, Gorazd. 2008a. Slovenia. V *Kosovo And The Media*, ur. Marko Trosanovski in Tome Smilevski, 185–211. Skopje: Macedonian Institute for Media.
64. --- 2008b. *Slovenski mediji o Kosovu – skozi prizmo velikih sil*. Mediawatch. Dostopno prek: <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/33/svet/#2> (2. maj 2016).
65. Laclau, Ernesto in Chantal Mouffe. 1985. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
66. Lukšič, Igor in Andrej Kurnik. 2000. *Hegemonija in oblast*. Gramscii n Foucault. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
67. Luthar, Breda. 2001. Žurnalizem: poetika skupnosti pod krinko kronologije dogodkov. *Teorija in praksa* 38 (2): 201–212.
68. Macdonald, Mary. 2003. *Exploring Media Discourse*. London. Arnold.
69. Malešič, Marjan. 2013. Vloga medijev in propagande v vojnah na območju nekdanje Jugoslavije. *Acta Histriae* 21 (4): 855–878.
70. Mandelc, Damjan. 2011. Tekmujoči koncepti nacionalizma. *Teorija in praksa* 48 (1): 70–86.
71. Meier, Viktor. 1996. *Zakaj je razpadla Jugoslavija*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

72. Ministarstvo inostranih poslova, Republika Kosovo. (MIP RK). Dostopno prek: <http://www.mfa-ks.net/?page=3,224> (1. maj 2016).
73. Mladina. 2008. 5. februar. Borut Mekina. *Ples po ameriških notah*. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/92676/clanek/> (6. april 2016).
74. Nacionalna raziskava branosti (NRB). 2008. Dostopno prek: <http://www.nrb.info/podatki/2008-1.html> (2. maj 2016)
75. Nacionalna raziskava branosti (NRB). 2014. Dostopno prek: <http://www.nrb.info/podatki/index.html> (2. maj 2016)
76. Nastran Ule, Mirjana. 2005. Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta. V *Mi in oni. Nestrpnost na slovenskem*, ur. Vesna Leskošek, 21–40. Ljubljana: Mirovni inštitut.
77. Nohrstedt, A. Stig in Sophia Kaitatzi–Whitlock, Rune Ottosen, Kristina Riegert. 2000. From the Persian Gulf to Kosovo – War Journalism and Propaganda. *European Journal of Communication* 15 (3): 383–404.
78. Olberg, Ian. 1999. Zašto Srbi nisu mogli da potpišu sporazum o Kosovu. Srbija i Nato (II). *Nova srpska politička misao, Posebno izdanje 2*: 11–7.
79. Organizacija združenih narodov, Varnostni svet (VS OZN). 2004. 30. april. *Report of the Secretary–General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*. S/2004/348. Dostopno prek: <http://www.unmikonline.org/SGReports/S–2004–348.pdf> (29. april 2016).
80. Organizacija združenih narodov, Varnostni svet (VS OZN). 1999. *Resolucija Varnostnega sveta OZN 1244 (S/RES/1244)*, sprejeta 10. 6. 1999. Dostopno prek: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/172/89/PDF/N9917289.pdf?OpenElement> (17. april 2016).
81. Partington, Alan. 2003. *The Linguistics of Political Argument: The spin–doctor and the wolf–pack at the White House*. London: Routledge.
82. Pavlica, K. Branko. 2004. *Albanska manjina u Republici Makedoniji – od međuetničkih sukoba do albanskog terorizma, 1991–2001*. Teme 28 (4): 325–360.
83. Poler, Melita. 1997. *Novinarska etika*. Ljubljana: Magnolija.
84. --- 2002. Vplivi odnosov z mediji na novinarski sporočanje proces. *Teorija in praksa* 39 (5): 766–786.
85. --- 2003. Iz surovega časa medijev v čas odgovornih medijev. V *Surovi čas medijev*. Manca Košir, 8–28. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

86. Pušnik, Maruša. 2011. *Popularizacija nacije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
87. Radio televizija Srbije. 2010. 17. marec. *Šest godina od martovskog pogroma*. Dostopno prek: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/570021/sest-godina-od-martovskog-pogroma-.html> (29. april 2016).
88. Rainio, J.; Lalu, K.; Penttilä, A. 2001. Independent forensic autopsies in an armed conflict: investigation of the victims from Račak, Kosovo. *Forensic Science International*. 116 (2001): 175–185. Dostopno prek: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.486.5643&rep=rep1&type=pdf> (2. maj 2016).
89. Reisigl, Martin in Wodak, Ruth. 2001. *Discourse and Discrimination: Rhetorics of Racism and Antisemitism*. London. Routledge.
90. Repe, Božo. 2008. *Pozabljena zemlja*. Mladina 5. (5. februar 2008): Dostopno prek: <http://www.mladina.si/95617/pozabljena-zemlja/> (25. april 2016).
91. --- 2001. *Slovenci v osemdesetih letih*. Ljubljana. Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
92. --- 2016. Odmevi. *Odločitev sodišča v Haagu o krivdi Vojislava Šešlja*. Radio televizija Slovenija 1. (31. marec 2016).
93. Riedlmayer, Andras. 2008. Dostopno prek: <https://listserv.buffalo.edu/cgi-bin/wa?A2=JUSTWATCH-L;6b530d47.0810> (4. maj 2016).
94. Riggins, Harold Stephen 1997. The Rhetoric of Othering. V *The Language and Politics of Exclusion. Others in Discourse*, ur. Riggins, Harold Stephen, 1–30. London: Sage Publications.
95. Republička izborna komisija Republike Srbije (RIK RS). 2008. Izbori za predsednika Republike, održani 20. januara i 3. februara 2008. godine. Dostopno prek: <http://www.rik.parlament.gov.rs/arhiva-izbori-za-predsednika-2008.php> (12. april 2016).
96. Rizman, Rudi. 1991. Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rizman, Rudi, 15–37. Ljubljana: Krt.
97. --- 2008. *Globalizacija in avtonomija: Prispevki za sociologijo globalizacije*. Ljubljana. Znanstveno raziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
98. Salecl, Renata. 1993. *Zakaj ubogamo oblast?*. Ljubljana. Državna založba Slovenije.

99. Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ). Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Elektronska oblika. Dostopno prek: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (2. februar 2016)
100. Smith, Anthony D. 1991. Genealogija narodov. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rizman, Rudi, 51–77. Ljubljana: Krt.
101. Spletno Delo. 2008. Pred Mercatorjem v Beogradu eksplodirala bomba. 8. februar. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/o270347> (8. maj 2016).
102. Spletne Večernje novice. 2008. »Eksplozija u "Merkatoru«. 8. februar. Dostopno prek: <http://www.novosti.rs/vesti/beograd.74.html:210200-Eksplozija-u-Merkatoru> (8. maj 2016)
103. Splichal, Slavko. 1990. »Informacijska družba« in družboslovne znanosti«. *Teorija in praksa* 28: 54–57.
104. --- 1994. Mediji na prehodu, civilna družba in globalne spremembe javnosti. Intervju. *Teorija in praksa* 31 (11–12): 1025–1034.
105. Stančić, Nikša. 1971. Problem »Načertanija« Ilije Garašanina u našoj historiografiji. *Historijski zbornik*. Povijesno društvo Hrvatske 21 (22): 179–196.
106. Stuart, Paul. 2002. *Camp Bondsteel and America's plans to control Caspian oil*. Dostopno prek: <https://www.wsws.org/en/articles/2002/04/oil-a29.html> (5. maj 2016).
107. Štefančič, jr. Marcel. 2003. Makartizem. Vzpon in propad prvega bušista. *Mladina*. 12. 5. 2003. Št 19. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/96397/makartizem/> (26. marec 2016)
108. Tahiri, Lindita in Besa Luci. 2014. *The Linguistic Recontextualization of the Kosova and Serbia Negotiations in Global Media*. Priština. *Styles of Communication*. 6 (1): 149–169.
109. Thompson, J. Brookshire. 1984. *Studies in the theory of ideology*. Cambridge: Polity.
110. Tiryakian, Edward A. in Neil Nevitte. 1991. Nacionalizem in modernost. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 267–295. Ljubljana: Krt.
111. Todorov, Tzvetan, 1991. Narod in nacionalizem. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 145–164. Ljubljana: Krt.
112. Tomšič, Matevž. 2007. Medijski pluralizem in dinamika menjav političnih elit. *Annales. Series historia et sociologia* 17 (2): 459–468.
113. Trotsky, Leon. 1980. *The Balkan Wars 1912–13. The War Correspondence of Leon Trotsky*. New York: Monad Press.

114. Trupej, Aleksandra in Peter Stanković. 2013. Vprašanje ideologije v postmarksizmu. *Teorija in Praksa* 20: 770–790.
115. Tuchman, Gaye. 1978. *Making News*. New York: Free Press.
116. van den Berghe, Pierre L. 1991. Biologija nepotizma. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 79–107. Ljubljana: Krt.
117. van Dijk, Teun A. 1988. *News as Discourse*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers.
118. --- 1993. Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society*. 4 (2): 249–283.
119. --- 1995a. The mass media today: discourses of domination or diversity?. *Javnost* 2 (2): 27–45.
120. --- 1995b. Discourse Analysis as Ideology Analysis. V *Language and Peace.*, ur. Christina Schäffner in Anita Wenden, 17–33. Aldershot: Dartmouth Publishing.
121. --- 1991. *Racism and the Press*. London: Routledge.
122. --- 1998. *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage Publications.
123. --- 2000. New(s) Racism: A Discourse Analytical Approach. V *Ethnic Minorities and the Media*, ur. Simon Cottle, 33–49. Buckingham: Open University Press.
124. Velikonja, Mitja. 1996. *Masade duha: razpotja sodobnih mitologij*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
125. --- 1999. Religizirani narod vs. nacionalizirana religija. Verski vidiki kosovske krize. *Časopis za kritiko znanosti in umetnosti* 27 (195–6): 91–106.
126. Vezovnik, Andreja. 2008. Kritična diskurzivna analiza v kontekstu sodobnih diskurzivnih teorij. *Družboslovne razprave* 24 (57): 79–96.
127. --- 2010. Kritična analiza političnih diskurzov o izbrisanih v žanrih mnenjske zvrsti. Ljubljana. *Družboslovne razprave* 26 (64): 45–62.
128. Vincent, C. Richard. 2000. A Narrative Analysis of US Press Coverage of Slobodan Milosevic and the Serbs in Kosovo. *European Journal of Communication* 15 (3): 321–344.
129. Voje, Ignacij. 1994. *Nemirni Balkan. Zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
130. United Nations High Commissioner for Refugees in Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (UNHCR in OVSE). 1999. Overview of the Situation of Ethnic Minorities in Kosovo (3. november 1999). Dostopno prek: <http://www.osce.org/kosovo/13309?download=true> (2. maj 2016).

131. Watzlawick, Paul. 1984. *La réalité de la réalité: confusion, désinformation, communication*. Paris: Éditions du Seuil.
132. Weiss, Gilbert in Ruth Wodak. 2003. Introduction: Theory, Interdisciplinarity and Critical Discourse Analysis. V *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity*, ur. Gilbert Weiss and Ruth Wodak, 1–32. New York: Palgrave Macmillan.
133. Zarić, Slađana. 2015. *Srbi na Krfu: Sto godina od albanske Golgote*. Dokumentarni film. Krf–London–Pariz–Beograd. Radio televizija Srbije. 18. april 2016, RTS.
134. Zonta, Z. Helena. 2011. Serbs as Threat: The Extreme Negative Portrayal of the Serb »Minority« in Albanian–language Newspapers in Kosovo. *Balkanica* 42: 165–215.
135. Zupančič, Rok. 2015. *Kosovo: Laboratorij preprečevanja oboroženih konfliktov, pokonfliktne obnove in izgradnje države*. Brno–Plzeň: Václav Klemm – Západočeská univerzita v Plzni.

Priloga: Seznam besedil, analiziranih v nalogi

Delo. 2004. 19. marec. Str. 1. Peter Potočnik. *Kristalna noč*.

Delo. 2008. 26. januar. 1. Peter Jančič, Stojan Žitko. *So ZDA naročila Sloveniji, kako naj vodi Unijo?*

Delo. 2008. 1. februar. Str. 5. Branko Jokić. *Jalove povezave*.

Delo; Sobotna priloga. 2008. 2. februar. Str. 12. *Naprej po balkanski ali evropski poti?*

Delo. 2008. 4. februar. Str. 1. Branko Jokić. *Boris Tadić favorit meščanov, Tomislav Nikolić adut podeželja*.

Delo. 2008. 5. februar. Str. 9. Z. R. *Evropa čestita Tadiću in ponuja tesnejše sodelovanje*.

Delo. 2008. 7. februar. Peter Potočnik. *Ko Srbija reče »ne« Evropi*. Tema dneva.

Delo. 2008. 7. februar. Str. 9. Branko Jokić. *V pričakovanju kosovske razglasitve neodvisnosti*.

Delo. 2008. 9. februar. Janez Markeš. *Kraljevič Marko iz Mladike*.

Delo. 2008. 9. februar. Branko Jokić. *Napad na Mecatorjev center*.

Delo; Sobotna priloga. 2008. 9. februar. Str. 8. Saša Vidmajer. *Slovenija, EU in evropeizacija Srbije: Preteklost za prihodnost*.

Delo. 2008. 18. februar. Str. 1. Stojan Žitko. *Kosovo v družini evropskih držav*.

Delo. 2008. 19. februar 2008. Str. 8. Branko Jokić. *Hashim Thaqi*. Pod žarometom.

Delo 2008. 25. februar. Branko Jokić. *Je Kosovo že razdeljeno?*

Delo. 2008. 29. februar. Str. 8. Branko Jokić. *Bo zmagala treznost ali spor z vsem svetom*.

Delo. 2008. 18. marec. Str. 5. Peter Potočnik. *Večina za Evropo, a kaj je v Srbiji sploh evropsko?*

Delo. 2008. 19. marec. Str. 9. Boris Čibej. *Nasprotniki priznanja neodvisnosti*.

Delo. 2008. 26. marec. Peter Potočnik. *Stare in nove zablode*.

Delo. 2008. 15. april. Str. 1. Robi Poredoš. *Delitev Kosova ne pride v poštev*.

Dnevnik. 2004. 19. marec. Str. 6. Tatjana Mandić in agencije. *Balkanski vulkan se je spet prebudil*.

Dnevnik. 2008. 25. januar 2008. Igor Mekina, Meta Roglič. *Fried: »Slovenija naj prva prizna Kosovo«*.

Dnevnik. 2008. 5. februar. Str. 7. Aleš Kocjan. *Evropski Guantanamo varuje Kosovo in nove naftovode*.

Dnevnik. 2008. 7. februar. Str. 6. AČ. Reuters. *Veleposlanik Bolton proti enostranski razglasitvi neodvisnosti Kosova.*

Indirekt. 2008. 6. februar. Gregor Gruber. Koštunica minira evropsko Srbijo

Slovenske novice. 2008. 5. februar. Jadran Vatovec. *Tadić zmagal, krize konec?*

Večer. 2008. 26. januar. Str. 46. Aleksandar Roknić. *Srbija med obema krogoma predsedniških volitev. Bo Srbija krenila po novi poti ali ubirala staro.*

Večer. 2008. 4. februar. Str. 1. (AVTOR) *Srbija med Evropo in Rusijo.*

Večer 2008. 4. februar. Str. 2. Mirko Lorenci. *EU ali ruska gubernija.*

Večer. 2004. 20. marec. Bojan Bauman, Mirko Lorenci. *Včeraj na poteh in stranpoteh nemirne Srbije, posebno južnega dela. Srbi brez Kosova kot Italijani brez Rima.*

Državni zbor. 2008. 5. marec. 34. izredna seja Državnega zbora Republike Slovenije.

Dostopno

prek:

[https://www.dz-](https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/evidenca?mandat=IV&type=sz&uid=9EE5C0863D595549C125742D00377CA7)

[rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/evidenca?mandat=IV&type=sz&uid=9EE5C0863D595549C125742D00377CA7](https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/evidenca?mandat=IV&type=sz&uid=9EE5C0863D595549C125742D00377CA7) (1. marec 2016).